

asya.studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar

Year: 6 / Number: Special Issue (Özel Sayı) 2 / May 2022

Prof. Dr. Bayram Bayraktar Special Issue 2 Prof. Dr. Bayram Bayraktar Özel Sayısı 2

Chief Editor of Special Issue
Assoc. Prof. Dr. Serdar Bulut

Editors of Special Issue
Prof. Dr. Mehmet Ak
Lect. Dr. Mehmet Akif Kara

Subeditors of Special Issue
Assoc. Prof. Dr. Ramazan Gök
Lect. Osman Albayrak
Lect. Cihat Bıçakcı

ISSN: 2602-2877
e-ISSN: 2602-263X

Academic Social Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar

Academic Social Studies dergisi yılda dört defa yayın yapan uluslararası hakemli bir dergidir.

Academic Social Studies dergisinde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukûki açıdan bütûn sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları <http://dergipark.gov.tr/asya>'ya aittir.

Yayınlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde bastılamaz, çoğaltılamaz.

Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir.
Gönderilen yazılar iade edilmez.

Academic Social Studies, Uluslararası hakemli ve indeksli bir dergidir. Dergimiz birçok veritabanı ve indeks tarafından taranmaktadır.

The Journal of Academic Social Science Studies is a quarterly international peer-reviewed journal.

Authors assume the whole responsibility for the linguistic, scientific and legal contents of their articles published in the Journal of Academic Social Science Studies belong to their authors <http://dergipark.gov.tr/asya>

The published articles cannot be printed or reproduced partially or completely in any way without the written permission of the publisher.

Editorial Board is absolutely free whether to publish or not publish all the articles send to journal.
Submitted papers will not be returned to the authors.

Academic Social Studies, is an international peer-reviewed and indexed journal.

ISSN: 2602-2877 / e-ISSN: 2602-263X

Alanya Alaaddin Keykubat University Faculty of Education
31 / 05 / 2022

Year:6 – Number:Special Issue (Özel Sayı) 2 – May 2022

Akademik Sosyal Araştırmalar

Academic Social Studies

Baş Editör / Chief Editor
Assoc. Prof. Dr. Serdar Bulut

Editörler / Editors
Prof. Dr. Mehmet Ak
Lect. Dr. Mehmet Akif Kara

Editör Yardımcıları / Assistant of Editors
Assoc. Prof. Dr. Ramazan Gök
Lect. Osman Albayrak
Lect. Cihat Bıçakcı

E-mail: asyastudies@yandex.com
Web: <http://dergipark.gov.tr/asya>

Address: *Alanya Alaaddin Keykubat University Faculty of Education, Alanya-Antalya / TURKEY*

ASYA STUDIES

Year: 6 - Number: Special Issue (Özel Sayı) 2 / May 2022

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 6 - Number: Special Issue (Özel Sayı) 2 / May 2022

ACADEMIC SOCIAL STUDIES
Uluslararası Hakemli Dergi / International Journal of Social Sciences

Baş Editör / Chief Editor

Assoc. Prof. Dr. Serdar Bulut

Editörler / Editors

Prof. Dr. Mehmet Ak

Lect. Dr. Mehmet Akif Kara

Editör Yardımcıları / Assistant of Editors

Assoc. Prof. Dr. Ramazan Gök

Lect. Osman Albayrak

Lect. Cihat Bıçakcı

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Abdullah Şengül
Prof. Dr. Abdurrahman Güzel
Prof. Dr. Ali Temizel
Prof. Dr. Bülent Cercis Tanrıtanır
Prof. Dr. Dr. İlknur Meşe
Prof. Dr. Faruk Kaya
Prof. Dr. Mehmet Çeribaş
Prof. Dr. Mustafa Oral
Prof. Dr. Sare Şengül
Prof. Dr. Soyalp Tamçelik
Prof. Dr. Şafak Ünüvar
Prof. Dr. Şuayip Özdemir
Prof. Dr. Yusuf Genç
Prof. Dr. Yusuf Şahin
Asoc. Prof. Dr. Mustafa Aça
Assoc. Prof. Dr. Ahmet Şahin
Assoc. Prof. Dr. Ali Murat Kırık
Assoc. Prof. Dr. Ceyhun Ersan
Assoc. Prof. Dr. Gamze Öksüz
Assoc. Prof. Dr. İzzet Yücetoker
Assoc. Prof. Dr. Merve Güven Özkerim
Assoc. Prof. Dr. Sibel Sönmez
Assoc. Prof. Dr. Tarana Khalilova
Assoc. Prof. Dr. Tolga Özşen
Assoc. Prof. Dr. Hüsne Hilal Şahin
Asst. Prof. Dr. Rasim Bayraktar

Turkish Language and Literature
Turkish Education
Persian Language and Literature
English Language and Literature
Sociology
Geography
Contemporary Turkish Dialects
History
Math Education
International Relations
Tourism
Theology
Social Service
Linguistics / Language Teaching
Turkish Folk Science
Educational Sciences
Radio Television-Cinema
Pre-School Education
World Languages and Literatures
Fine Arts Education / Music
Fine Arts Education / Picture
Child Development
Language and Literature
Japanese Language and Literature
Indology
Sociology of Religion

N. H. Bektaş Veli University
Başkent University
Selçuk University
Yüzüncü Yıl University
Giresun University
A. İbrahim Çeçen University
N. H. Bektaş Veli University
Giresun University
Marmara University
Gazi University
Selçuk University
Amasya University
Sakarya University
Giresun University
K. Teknik University
Alanya Alaaddin Keykubat Univ.
Marmara University
Alanya Alaaddin Keykubat Univ.
Ankara Haji Bayram Veli Univ.
Marmara University
Giresun University
Ege University
Azerbaycan Devlet İktisat Univ.
Ç. Onsekiz Mart University
Giresun University
Giresun University

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Abdullatif Tüzer
Prof. Dr. Ali Çelik
Prof. Dr. Ayşe Özcan
Prof. Dr. Beşir Mustafayev
Prof. Dr. Emine Eratay
Prof. Dr. Fatma Koç
Prof. Dr. Funda Toprak
Prof. Dr. Gürer Gülsevin
Prof. Dr. Hayrettin Gümüşdağ
Prof. Dr. İsmayıl Muharrem oğlu Musa

Muş Alparıslan University
Karadeniz Teknik University (Retired Instructor)
Giresun University
Siirt University
A. İzzet Baysal University
Gazi University
Ankara Yıldırım Beyazıt University
Ege University (President of TDK)
Bozok University
Bakü Devlet University / Azerbaijan

Prof. Dr. Leyla Karahan
Prof. Dr. Mirjana Teodisević
Prof. Dr. Mustafa Altun
Prof. Dr. Mustafa Taşlıyan
Prof. Dr. Orhan Küçük
Prof. Dr. Peter Golden
Prof. Dr. Tofiq Abdülhasanlı
Prof. Dr. Yavuz Kartallıoğlu
Assoc. Prof. Dr. Ebru Onurlubaş

Gazi University
Belgrad University / Serbia
Sakarya University
Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Kastamonu University
Rutgers University (Retired Instructor) / New Jersey
Azerbaycan Devlet İktisat University / Azerbaijan
Gazi University
Trakya University

Yayın Kurulu / Publication Board

Prof. Dr. Kürşad Yılmaz
Prof. Dr. Salim Küçük
Prof. Dr. Serkan Güzel
Assoc. Prof. Dr. Burak Telli
Assoc. Prof. Dr. Mihalis Kuyucu
Assoc. Prof. Dr. Sevda Rafiq İmanova
Assoc. Prof. Dr. Sima Pouya
Assoc. Prof. Dr. Türker Barış Bulduk
Asst. Prof. Dr. Merve Karaçay Türkal
Asst. Prof. Dr. Mete Yusuf Ustabulut

Kyrgyzstan –Turkey Manas University
Ordu University
Pamukkale University
Kahramanmaraş Sıtcu İmam University
Alanya Hamdullah Emin Paşa Üniversitesi
Azerbaijan University of Language
Inonu University
Adiyaman University
Gümüşhane University
Bayburt University

İndeks Sorumlusu / Indexing Responsible

Assoc. Prof. Dr. Burak Telli

Kahramanmaraş Sıtcu İmam University

Hukuk Danışmanı / Legal Advisor

Av. / Lawyer Rahman Güdük

Bar Association of Giresun-Registry Number: 609

Yabancı Dil Uzmanları/Editörleri / Foreign Language Experts/Editors

Prof. Dr. Gülhanım Ünsal
Assoc. Prof. Dr. Gamze Öksüz
Assoc. Prof. Dr. Bahar İşigüzel
Assoc. Prof. Dr. Hany I. M. Ramadan
Asst. Prof. Dr. İnönü Korkmaz
Asst. Prof. Dr. Turgay Şafak
Asst. Prof. Dr. Ozan Deniz Yalçinkaya
Lect. Mehmet Kılınç
Teacher / Öğrt. Hazal Kangalgil Kara

Marmara University (French Language)
Ankara Hacı Bayram Veli University (Russian Language)
Nevşehir Hacı Bektas Veli University (German Language)
Giresun University (Arabic Language)
Trakya University (English Language)
İstanbul Medeniyet University (Persian Language)
Dicle University (English Language)
Siirt University (English Language)
Özel Ordu Doğa Koleji (English Language)

Türk Dili Uzmanları/Editörleri / Turkish Language Experts/Editors

Prof. Dr. Nadir İlhan
Prof. Dr. Nezir Temur
Prof. Dr. Özgür Kasım Aydemir
Prof. Dr. Sedat Maden

Kırşehir Ahi Evran University
Gazi University
Alanya Alaaddin Keykubat University
Bayburt University

Redaktörler / Redactors

Lect. / Öğr. Gör. Osman Albayrak
Doktora Öğrencisi / PhD Devrim Divrik

Giresun University
Selçuk University

Grafikerler / Graphic Designer

Lect. / Öğr. Gör. Ferhat Büyükkalkan
Lect. / Öğr. Gör. Cihat Bıçakcı
Student / Öğr. Kader Çavdar

Giresun University
Giresun University
Giresun University

Dış Temsilciler Koordinatörü / General Coordinator of Foreign Editors

Assoc. Prof. Dr. Samet Azap

Kastamonu University

Sosyal Paylaşım Ağları Sorumlusu / Social Media Responsible

Lect. Dr. / Öğr. Gör. Dr. Mehmet Akif Kara

Giresun University

Derginin Tarandığı Dizinler / Indexes

Modern
Language
Association

MLA

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

I WORLD of
JOURNALS

ESJI Eurasian
Scientific
Journal
Index
www.ESJIndex.org

Derginin Yayın Alanları / Publication Areas of the Journal

- Dil, Edebiyat, Lehçeler, Halk Bilimi / Language, Literature, Dialects, Folklore
- Tarih / History
- Coğrafya / Geography
- İletişim Bilimleri / Communication Sciences
- Güzel Sanatlar ve Mimarlık (Resim, Müzik, Sanat, Mimarlık) / Fine Arts and Architecture (Painting, Music, Art, Architecture)
- Sosyoloji, Sosyal Hizmet / Sociology, Social Service
- Turizm / Tourism
- İlahiyat / Theology
- Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler / Political Science and International Relations
- Eğitim Bilimleri / Educational Sciences
- Okul Öncesi Eğitimi, Çocuk Gelişimi / Pre-School Education, Child Development
- Türkçe Eğitimi / Turkish Education
- Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi / Teaching Turkish as a Foreign Language
- Matematik Eğitimi / Math Education

Dergi Yazışma ve İletişim Adresleri / Publication Areas of the Journal

Baş Editör / Chief Editor

Assoc. Prof. Dr. / Doç. Dr. Serdar Bulut
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
serdar.bulut@alanya.edu.tr

Editör / Editor

Prof. Dr. Mehmet Ak
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
mehmet.ak@alanya.edu.tr

Editör / Editor

Lect. Dr. / Öğr. Gör. Dr. Mehmet Akif Kara
Giresun Üniversitesi
akifkara28@gmail.com

Teknik İletişim / Technical Communication

Lect. / Öğr. Gör. Cihat Bıçakcı
uzman28@gmail.com

Dergi İletişim Bilgileri / Journal Correspondance

asyastudies@yandex.com
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/asya>

Derginin Adresi / Journal Address

Alanya Alaaddin keyubat Üniversitesi Eğitim Fakültesi
Alanya Alaaddin Keykubat University Faculty of Education

Özel Sayının Hakemleri / Referees of Special Issue

- Prof. Dr. Dilşen İnce Erdoğan (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Orhan Doğan (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Prof. Dr. Serdar Sarısır (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Engin Eroğlu (Amasya Üniversitesi)
Doç. Dr. Faiq Elekberli (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)
Doç. Dr. Şahin Doğan (Akdeniz Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hikmet Demirci (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İsmail Demir (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Kutay Üstün (Ardahan Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Selcen Özyurt Ulutaş (Uşak Üniversitesi)
Dr. Büşra Temizel (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

YEAR: 6 - NUMBER: SPECIAL ISSUE (ÖZEL SAYI) 2 / MAY 2022

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER / SOCIAL, HUMAN AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Doğan Göçmen

Mustafa Kemal'in Toplum ve Devlet Felsefesi Üzerine - On Mustafa Kemal's Philosophy of Society and the State **1-18**

Hikmet Demirci

Karabağ Sorununun Tarihsel Gelişimi ve Son Karabağ Mutabakatı - Historical Development of the Karabagh Problem and The Last Karabagh Agreement **19-32**

Murat Meyirbekoviç Taştanbekov

Олбарыс Хан Тарихының Кейбір Мәселелери - İlbars Han Tarihinin Bazı Meseleleri **33-40**

Gökhan Eşel

Lale Devri Sefaretnamelerinin Osmanlı Modernleşmesindeki Yeri - Value of the Embassy Reports of the Tulip Era on the Ottoman Modernization **41-46**

Türkan Başığit

Tarih, Tarihçi ve Sosyal Medya: Prof. Dr. Bayram Bayrakdar - History, Historian and Social Media: Prof. Dr. Bayram Bayrakdar **47-52**

Editörden;

*“hic Rhodus, hic salta!”
“hünerimizi göstermenin zamanıdır!”
Ezop*

ASYA STUDIES (Akademik Sosyal Araştırmalar/Academic Social Studies) dergisinin ikinci özel sayısı ile sizlerle birlikteyiz. “Year: 6 - Number: Special Issue (Özel Sayı) 2 / May 2022” sayımızı yayımlamanın mutluluğu içindeyiz. Akademik hayatında altıncı yılında olan ASYA STUDIES (Akademik Sosyal Araştırmalar/Academic Social Studies), yayın hayatına yılda dört sayı olarak devam etmektedir. Yayın hayatını Asya ve Avrupa’yı ilgilendiren Dil, Edebiyat, Lehçeler, Halk Bilimi, Tarih, Coğrafya, İletişim Bilimleri, Güzel Sanatlar, Sosyoloji, Sosyal Hizmet, Turizm, İlahiyat, Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler, Eğitim Bilimleri, Okul Öncesi Eğitimi, Türkçe Eğitimi Matematik Eğitimi ve Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi alanlarında yayın yaparak sürdüren dergimizin ikincisi özel sayısı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi alanına büyük hizmetler veren emekli öğretim üyesi Prof. Dr. Bayram Bayrakdar adına çıkarılan ilk özel sayımızın devamı niteliğinde çıkarılmıştır.

Bu sayımızda Prof. Dr. Bayram Bayrakdar hocamızın bir vesileyle irtibatla bulunduğu ya da öğrencisi olan akademisyenlere ait 5 araştırma makalesi yer almaktadır. Bu 5 araştırma makalelerinin hepsi de Sosyal Beşeri Bilimler alanına aittir.

Dergimizin genel amacı Türk Bilimine büyük katkılar sağlamak ve ULAKBİM TR Dizin bünyesinde akademik yayıncılığını bilimin değerlerinden ödün vermeden objektif bir şekilde sürdürmektir. Bu amacımız doğrultusunda kaliteli yayınlarıyla dergimizi tercih eden araştırmacılara, objektif hakemlikleriyle dergimize katkı sağlayan hakemlere ve ayrıca bu özel sayısının meydana getirilmesinde katkılar sağlayan yazarlarımıza, bu özel sayımızın hakemlerine, alan editörlerimize, dil ve yazım editörlerimize, dergimizin çok kıymetli editöryal ekibine ve sayının inşası noktasında emekleri geçen Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Eşel’e ayrıca teşekkür eder, Prof. Dr. Bayram Bayrakdar hocamıza bundan sonraki hayatında sağlık ve mutluluk dileriz.

Doç. Dr. Serdar Bulut
ASYA STUDIES Baş Editörü

From the Editor;

“hic Rhodus, hic salta!”
“hünerimizi göstermenin zamanıdır!”
Ezop

We are with you with the second special issue of ASYA STUDIES (Academic Social Studies). We are happy to publish our “Year: 6 - Number: Special Issue (Özel Sayı) 2 / May 2022” issue. ASYA STUDIES (Academic Social Research), which is in its sixth year in its academic life, continues its publication life four times a year. Our Journal maintains its publishing life in the field of Language, Literature, Dialects, Folklore, History, Geography, Communication Sciences, Fine Arts, Sociology, Social Work, Tourism, Theology, Political Science, International Relations, Educational Sciences, Preschool Education, Turkish Education, Mathematics Education and Teaching Turkish as a Foreign Language which concern Asia and Europe. The second special issue of our journal which was published as a continuation of the first special issue is dedicated to retired lecturer Prof. Dr. Bayram Bayraktar who provided great services to History of the Republic of Turkey.

The general aim of our journal is to make great contributions to Turkish Science and to continue its academic publishing within the scope of ULAKBİM TR Index in an objective way without compromising the values of science.

In line with this aim, we would like to thank researchers who prefer our journal with their quality publications, referees who contribute to our journal with their objective refereeing, as well as our authors who contributed to the creation of this special issue, our referees of this special issue, our field editors, language and spelling editors, our journal's invaluable editorial team and we would also like to thank Assistant Prof. Dr. Gokhan Esel for his efforts in the construction of the issue and we wish our teacher Prof. Dr. Bayram Bayraktar health and happiness in his future life.

Assoc. Prof. Dr. Serdar Bulut
ASYA STUDIES Chief Editor

YAYIM VE YAZIM KURALLARI

Genel İlkeler

1. *Asya Studies (Academic Social Studies)*, uluslararası hakemli bir dergi olup yayın yeri Alanya/Antalya-Türkiye'dir. Yılda 4 (dört) defa yayımlanır. Gerekli durumlarda bu sayıların dışında özel sayılar ve ek sayılar yayımlayabilir.

2. *Asya Studies (Academic Social Studies)* yayın hayatını Asya ve Avrupa'yı ilgilendiren Dil, Edebiyat, Lehçeler, Halk Bilimi, Tarih, Coğrafya, İletişim Bilimleri, Güzel Sanatlar, Sosyoloji, Sosyal Hizmet, Turizm, İlahiyat, Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler, Eğitim Bilimleri, Okul Öncesi Eğitimi, Çocuk Gelişimi, Türkçe Eğitimi, Matematik Eğitimi ve Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi alanlarıyla ilgili bilimsel makaleler, röportajlar, çeviriler, tanıtım yazıları vb. çalışmalarını yayımlayan akademik bir dergidir. Dergimizde bu alanların her birine ait alan editörleri mevcuttur ve bu alanlar dışındaki çalışmaların yayını kurulumun onayı haricinde yayına kabul edilememektedir.

3. Bilimsel makaleler, röportajlar, çeviriler, tanıtım yazılarının dergi sistemine eklenmesi, yazının yayınlanması için başvuru olarak kabul edilir ve yazı dergide yayımlanmaya değer bulunursa hakem sürecine gönderilir.

4. *Asya Studies (Academic Social Studies)* gönderilen yazıların bütün telif hakları dergiye ait olup, ASYA STUDIES dergisinden izin alınmaksızın başka bir yerde yayımlanamaz, çoğaltılamaz, kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Ayrıca yayımlanan yazıların sorumluluğu da yazılardan doğabilecek herhangi bir yasal konu da yazarlarına aittir. Editöryel ekip yazı üzerinde istediği değişikliği yapma hakkına sahiptir.

5. *Asya Studies (Academic Social Studies)*'in yayın dili Fransızca, Türkçe, İngilizce, Rusça, Almanca, Farsça ve Arapça'dır. Ancak gerektiği takdirde yayını kurulumun onayı dâhilinde diğer dillerde de yazı kabul edilebilir.

6. Makalenin başında en az 200 kelimedenden oluşan Türkçe (Özet) ve İngilizce (Abstract), 5 kelimelik Türkçe (Anahtar Kelimeler) ve İngilizce (Keywords); Türkçe ve İngilizce başlığa yer verilmelidir. Bu şartları yerine getirmeyen yazılar hakem sürecini tamamlasalar bile yayımlanmazlar.

7. *Asya Studies (Academic Social Studies)*'e gönderilen yazılar hakem sürecine gireceği için, sisteme eklenen yazıların içine isim veya yazarın kimliğini deşifre edici bilgiler konulmamalıdır. Makalenin hakem süreci tamamlandıktan sonra yazar veya yazarlar ile ilgili bilgiler makaleye editör kurulu tarafından eklenecektir.

8. *Asya Studies (Academic Social Studies)*'te makale sisteme yazar tarafından yüklendikten sonra aşağıdaki süreçler gerçekleşmektedir. Yüklenen makale editör/editör yardımcıları tarafından yayım ve yazım kurallarına uygunluk kontrolü yapılmaktadır. Editör onayı tamamlandıktan sonra yazı önce yabancı dil ve yazım kontrol hakemlerine/editörlerine yönlendirilmektedir. Bu hakemlerin/editörlerin onayından geçen her makale için en az 2 alan hakemi atanmaktadır. Bu iki alan hakemi, ilgili anabilim dalında en az Dr. unvanına sahip uzman akademisyenlerden oluşmaktadır. Bu iki hakemden 2 ret alan makale yazarına iade edilirken 2 kabul alan makale yayını sürecine alınır. Bunların dışında 1 ret 1 kabul alan makaleye üçüncü bir hakem daha atanır ve o hakemin kararına göre makalenin sürecine karar verilir. Makaleyle ilgili hakem raporları ve sonuç hem sistem üzerinden hem de mail yoluyla yazarlara ulaştırılmaktadır.

9. *Asya Studies (Academic Social Studies)*'te hakem raporu sonucu yazar tarafından düzeltilen makale dergiye ulaştıncaya eğer hakem makaleyi ikinci kez görmek istiyorsa makale tekrar hakemlere dergipark sistemi üzerinden gönderilmekte ve hakemlerden tekrar onay beklenmektedir.

10. Dergi sistemine eklenen yazılar daha önce başka bir yerde yayımlanmış olmamalıdır. Sempozyum özet metin bildirimleri ise, durumun makale içinde belirtilmesiyle yayımlanabilir. Tam metin olarak yayımlanan bildirimler etik kurallar dâhilinde yayına kabul edilmez.

11. Metnin sonunda **KAYNAKÇA** başlığı altında atıf yapılan eserler, yazar soyadı sırasına göre yazar soyadı ve adının sadece ilk harfleri büyük olacak şekilde düzenlenmelidir.

12. *Asya Studies (Academic Social Studies)*'te hakemler editör ekip tarafından belirlenmekte ve sisteme eklenmektedir.

13. *Asya Studies (Academic Social Studies)*'te hakem sürecini tamamlayan makalelerden herhangi bir ücret talep edilmemektedir.

14. Hakemlik süreçleri tamamlanan ve yayına hazır olan makaleleri yazarları yayından çekemez.

15. *Asya Studies* dergisi konusunda alakalı akademisyenlerin katıldığı çalıştaylar düzenleyebilmektedir.

16. *Asya Studies* dergisinde yayınlanan makalelere yazar(lar)ın iletişim bilgileri ve ORCID ID numaraları (yazar kimlik numarası) eklenmektedir.

17. Etik kurul izni gerektiren makalelerden 2020 yılı öncesi araştırma verileri kullanılmış, yüksek lisans/doktora çalışmalarından üretilmiş (makalede belirtilmelidir), bir önceki yıl dergiye yayın başvurusunda bulunulmuş, kabul edilmiş ama henüz yayımlanmamış olanları için geriye dönük etik kurul izni gerekmemektedir. Ayrıca araştırma verileri 2020 öncesine ait olan ve dergiye 2020 yılında gönderilen çalışmalarda yazarın çalışma verilerinin 2020 yılı öncesine ait olduğunu yöntem kısmında belirtmesi koşuluyla bu makalelerden de etik rapor istenmemektedir.

18. Dergiye gönderilen makaleler, editöryal süreç başlangıcında **Turnitin**, **iThenticate** veya **İntihal.Net** benzerlik/intihal programı aracılığıyla kontrol edilmektedir. Benzerlik oranı **%15**'in üzerinde olan çalışmalar yayına kabul edilmezler.

19. Yazılarda **GİRİŞ**, **SONUÇ** ve **KAYNAKÇA** bölümleri büyük harflerle ve bold olarak madde işaretli şekilde yazılmalıdır.

20. Yazılar, dergi sistemine eklenirken aşağıdaki ölçülere göre düzenlenmelidir:

Sayfa Düzeni

1. Yazılar, Microsoft Word programında yazılmalı ve sayfa yapıları aşağıdaki gibi düzenlenmelidir:

Kağıt Boyutu	A4 Dikey
Üst Kenar Boşluk	4 cm
Alt Kenar Boşluk	3 cm
Sol Kenar Boşluk	3 cm
Sağ Kenar Boşluk	3 cm
Yazı Tipi/ Yazı Stili	Times New Roman
Makale Sayfa Sayısı (En çok)	25
Yazı Boyutu (ana metin)	10
Yazı Boyutu (dipnot metni)	8
Paragraf Aralığı	Önce 0 nk - Sonra 0 nk
Paragraf Girintisi	1,25 cm
Satır Aralığı	Tek (1)

2. Microsoft Word programında olmayan özel bir yazı tipi (font) kullanılmış yazılarda, kullanılan yazı tipi, makale sisteme eklenirken font dosyası da eklenmelidir.

3. Yazılarda sayfa numarası, üst bilgi ve alt bilgi gibi ayrıntılara yer verilmemelidir.

4. İmla ve noktalama açısından, makalenin ya da konunun zorunlu olduğu durumlar dışında Türk Dil Kurumu imla kılavuzu esas alınmalıdır.

5. Makalelerde yapılan atıf sistemlerinde sadece tek bir formata bağlı kalınmalıdır. Her makalenin sonunda mutlaka Türkçe makalelerde (**KAYNAKÇA**) biçiminde kaynakça bulunmak zorundadır. Kaynakçanın düzenli ve formata uygun olması dergimizin öncelikleri arasındadır.

6. Bölüm başlıklarıyla özellikle Eğitim Bilimleri makalelerinde numaralı şekilde başlıklar olabilirken Sosyal Bilimler makalelerinde numaralı şekilde yazımlara izin verilecektir.

Yazım ve Yayın İlkeleri ile İlgili Açıklama

Başlık: İçerikle uyumlu, onu en iyi ifade eden bir başlık olmalıdır. Makalenin ana başlığı 14 punto ve koyu harfli yazılmalı, İngilizce başlığı ise 12 punto ve italik yazılmalıdır.

Bölüm Başlıkları: Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir ve gerektiği takdirde başlıklar numaralandırılabilir.

Özet: Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 200 kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce özet (Abstract) bulunmalıdır. Özeti altında, 3-5-7 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Özet ve abstract kısmı 9 punto, 1 satır aralığıyla yazılmalıdır.

Ana Metin: A4 boyutunda (29.7×21 cm.) kâğıtlara, dikey olarak, MS Word programında, Times New Roman yazı karakteri ile 10 punto ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa düzeni belirttiği gibi olmalıdır.

Dipnot: Dipnotta yer alan bütün bilgiler 8 punto, 1 satır aralığıyla yazılmalıdır.

Tablolar ve Şekiller: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına veya üstüne ortalı şekilde düz olarak yazılmalıdır.

Resimler: Yüksek çözünürlüklü, baskı kalitesinde taranmış halde metin içerisindeki yerlerinde verilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır.

Makalelerde yapılan atıf sistemlerinde sadece aşağıdaki format uygulanmalıdır. Sadece **tarih** ve **ilahiyat** makalelerinde açıklamalar fazla olabileceği için sayfanın altında **satır altı dipnot** sistemine izin verilmektedir. Diğer makalelerde metin içi göndermeler ve Kaynakça aşağıdaki örneklerde belirtildiği gibi olmalıdır:

Örnek Kaynak Gösterme:

Kitap (Tek yazarlı):

Kara, M. A. (2016). *İnşaatta Göçmen Olmak*. Ankara: Gece Kitaplığı.

Gönderme: (Kara, 2016: 78)

Kitap (İki yazarlı):

Çağdaş, A. ve Şahin, Z. S. (2002). *Çocuk ve Ergende Sosyal ve Ahlak Gelişimi*. Ankara: Nobel Yayınları.

Gönderme: (Çağdaş ve Şahin, 2002: 46)

NOT: İngilizce veya başka dillerdeki kitaplarda “ve” bağlacı yerine kitap dilindeki bağlaç veya & işareti kullanılmalıdır.

Kitap (Üç yazarlı):

Işın, M. A.; Tatlıcan, İ. ve Işın, M. (1989). *Sinop*. Ankara: Sinop Müzesi Yayınları

Gönderme: (Işın, Tatlıcan ve Işın, 1989: 17).

NOT: İngilizce veya başka dillerdeki kitaplarda “ve” bağlacı yerine kitap dilindeki bağlaç veya & işareti kullanılmalıdır.

Kitap (Üçten fazla yazarlı):

Erdem, M. D.; Yavuz, S.; Gürlek, M. ve Dost, A. (2013). *Tarihi Türk Lehçeleri-Eski Anadolu Türkçesi Bibliyografyası*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Gönderme: (Erdem, 2013: 28)

NOT: İngilizce veya başka dillerdeki kitaplarda “vd.” yerine makale dilindeki ek kullanılmalıdır.

Kitap (Aynı yazarın birinci yazar olduğu aynı yıla ait üçten fazla yazarlı):

Büyükoztürk, Ş.; Kılıç-Çakmak, E.; Akgün, Ö. E.; Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.

Büyükoztürk, Ş.; Çakan, M.; Tan, Ş. ve Atar, H. Y. (2014). *TIMSS 2011 8. Sınıflar Türkiye Raporu*. Ankara: YEGİTEK Yayınları.

Gönderme-1: (Büyükoztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2012: 28)

Gönderme-2: (Büyükoztürk, Çakan, Tan ve Atar, 2012: 33)

Derleme Kitaptan Makale:

Mc Nally, D. (1997). Language, History and Class Struggle. (Derleyen: E. M. Wood and J. B. Foster). *Defense of History: Marxism and the Postmodern Agenda* içinde (s. 21-33). New York: Monthly Review, 26-42.

Gönderme: (Mc Nally, 1997: 35)

Çeviri Kitap:

Bolman, L. ve Deal, T. (2008). *Organizasyonları Yeniden Yapılandırmak*, (Çeviren: A. Aypay ve A. Tanrıöğen). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Gönderme: (Bolman ve Deal, 2008: 16)

NOT: İngilizce veya başka dillerdeki kitaplarda “ve” bağlacı yerine kitap dilindeki bağlaç veya & işareti kullanılmalıdır.

Dergiden Makale / Elektronik Makale (Tek yazarlı):

Abou-el-Haj, R. A. (1982). The Social Uses for the Past: Recent Arab Historiography of Ottoman Rule. *International Journal of Middle Eastern Studies*, 14(2), 185-201.

Gönderme: (Abou-el-Haj, 1982: 187).

NOT: İngilizce veya başka dillerdeki makalelerde “ve” bağlacı yerine makale dilindeki bağlaç veya & işareti kullanılmalıdır.

Dergiden Makale / Elektronik Makale (İki yazarlı):

Yalman, A. ve Güdekli, İ. A. (2018). Türkiye'nin Uluslararası Marka Reklam Stratejilerinde Toplumsal Cinsiyet Rollerinin İşleniş: Vestel Reklam Örneği. *Asya Studies-Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar*, 2(6), 19-30.

Gönderme: (Yalman ve Güdekli, 2018: 22).

NOT: İngilizce veya başka dillerdeki makalelerde “ve” bağlacı yerine makale dilindeki bağlaç veya & işareti kullanılmalıdır.

Dergiden Makale / Elektronik Makale (Üç yazarlı):

Tarman, B.; Acun, İ. ve Yüksel, Z. (2010). Sosyal Bilgiler Eğitimi Alanındaki Tezlerin Değerlendirilmesi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(3), 725-746.

Gönderme: (Tarman, Acun ve Yüksel, 2010: 728).

NOT: İngilizce veya başka dillerdeki makalelerde “ve” bağlacı yerine makale dilindeki bağlaç veya & işareti kullanılmalıdır.

Dergiden Makale / Elektronik Makale (Üçten fazla yazarlı):

Kırık, A. M.; Altıntaş Var, S. S.; Özkoçak, V. ve Darıcı, S. (2020). Pandemi Dönemlerinde İletişim ve Algı Yönetimi: Yeni Koronavirüs Hastalığı (COVID-19) Örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(104), 36-57.

Gönderme: (Kırık vd., 2020: 55).

NOT: İngilizce veya başka dillerdeki makalelerde “vd.” yerine makale dilindeki ek kullanılmalıdır. İngilizce makalelerde “et al.” kullanılmalıdır.

Kurum Tarafında Hazırlanmış Bir Rapor:

DİE (Devlet İstatistik Enstitüsü) (1994). *Temel Kadın Göstergeleri, 1978-1993*. Ankara: DİE.

Gönderme: (DİE, 1994: 11).

İki ya da Daha Fazla Ciltten Oluşan Kitaplar:

Moran, B. (1995). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış, (3. Cilt)*. İstanbul: İletişim.

Gönderme: (Moran, 1995: 103).

Yazarı Belirsiz Kitaplar:

The 1995 NEA Almanac of Higher Education (1995). Washington DC: National Education Association.

Gönderme: (The 1995 NEA Almanac, 1995: 78).

Web Sayfasından Elektronik Makale:

Erdem, M.D. (2008). Anadolu Ağzlarında Görülen Birincil Ünlü Uzunlukları Üzerine. *Turkish Studies*, 3(3), 502-562.

http://www.turkishstudies.net/Makaleler/565930511_Turkish_Studies_Volume_3.3_Spring_2008_p.502-562.pdf adresinden 04.06.2016 tarihinde erişildi.

Gönderme: (Erdem, 2008: 5).

Yazarın Aynı Yıla Ait Birden Fazla Çalışmasının Kaynakçada Gösterilmesi:

Uysal, İ. N. (2018a). Sözlükler Tanıklarla Daha Zengin, Daha İşlevsel: Türkçe Sözlük'e Tanıklar. *Türk Dili Dergisi*, CXIV(793), 39-46.

Uysal, İ. N. (2018b). Sözlük Biliminde Tanıklama ve Salâh Birsal'in Türkçe Sözlüğe Tanık Olarak Katkıları. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(22), 109-118.

Gönderme 1: (Uysal, 2018a: 41).

Gönderme 2: (Uysal, 2018b: 121).

Alıntılanan veya Aktaran Kaynak:

Çalışmalarda birincil kaynaklara ulaşmak esastır, ama aksaklıklar nedeniyle asıl kaynağa ulaşamamışsa, dipnotta alıntılanan ya da aktarılan kaynak belirtilir. Kaynakçada alıntılanan ya da aktarılan kaynak bilgilerine yer vermeye gerek yoktur.

Gönderme: (Yavuz, 2012: 8; Akt. Bulut, 2016: 5).

Lisansüstü Tez:

Yeşilçiçek, V. (2010). Ayşe Kulin'in 'Hayatı, Sanatı, Eserleri', (Yayınlanmamış Doktora Tezi), (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mesut Tekşan), Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gönderme: (Yeşilçiçek, 2010: 34).

Bildiri:

Telli, B.; Bulut, S. ve Bulduk, T. B. (2014). Adıyaman Ağzından Derleme Sözlüğüne Katkılar, Adıyaman Üniversitesi Bilim, Kültür ve Sanat Sempozyumu - I Bildiriler Kitabı 03- 04 Nisan 2014 (s.119-130). Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi Yayınları.

Gönderme: (Telli, Bulut ve Bulduk, 2014: 122).

Ansiklopediler:

Akün, Ö. F. (1992). Divan Edebiyatı. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (s. 398-422). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Gönderme: (Akün, 1992: 401).

Sözlük:

Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gönderme: (TDK, 2005: 255).

Web Sayfası:

UNESCO (2013). World HeritageList. <http://whc.unesco.org/en/list> adresinden 14.04.2015 tarihinde erişildi.

Gönderme: (UNESCO, 2013).

Yabancı Dildeki Makalelerde: Ishii, V. K. (1933). The Permanent Bases of Japanese Foreign Policy. *Foreign Affairs*. <https://www.foreignaffairs.com/articles/japan/1933-01-01/permanent-bases-japanese-foreign-policy> (Accessed: 31.08.2020).

Editörlü Kitapta Bölüm:

Bulut, S. (2016). Bilge Kağan. (Ed. S. Maden). *Geçmişten Günümüze Türkçeye Hizmet Edenler 1* İçinde (s. 3-12). Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.

Gönderme: (Bulut, 2016: 10).

Web Sayfasından Tarihi Belirsiz Çalışma:

Etimoloji Türkçe (tarihsiz). <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/medium> adresinden 02.06.2021 tarihinde erişildi.

Gönderme: (Etimoloji Türkçe, tarihsiz).

PROF. DR. BAYRAM BAYRAKDAR'IN ÖZ GEÇMİŞİ

1952 yılında Kayseri, Talas, Süleymanlı köyünde dünyaya geldi. İlk ve Ortaöğrenimi Kayseri’de tamamlayan Prof. Dr. Bayram Bayrakdar, 1969 yılında Kayseri Lisesi’nden mezuniyetine müteakip, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Yeniçağ Tarihi Kürsüsünden de 1974 yılında mezun olarak Tarihçilik mesleğine adım attı. 1976-1977 yılları arasında Bolu Eğitim Enstitüsü’ndeki görevinin ardından askerlik hizmetini Asteğmen olarak Kars hududunda tamamladı ve İzmir’de Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi’ne Öğretim Görevlisi oldu. 1986 yılında Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü’nde tamamladığı yüksek lisansının ardından, 1991’de Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı’nda Doktora öğrenimini tamamlayarak bilim doktoru unvanını aldı. 1995 yılında Türkiye Cumhuriyeti Tarihi alanında doçentlik ve 2001 yılında da profesörlük unvanlarını alan Prof. Dr. Bayram Bayrakdar hocamız kurucu dekanı olduğu Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü’nden 2019 yazında emekli oldu. Öğretmen Zahide Bayrakdar ile evli olan Prof. Dr. Bayram Bayrakdar’ın kendisi gibi akademisyenlik mesleğini seçen matematikçi ve bilgisayar mühendisi olan iki evladı vardır.

Akademisyenlik hayatında Cumhuriyet Tarihi alanına çok sayıda bilimsel etkinlik ve yayınlar ile katkı sağlayan Prof. Dr. Bayram Bayrakdar, kendine özgü Tarih Metodolojisi alanındaki yaklaşımı ile çok sayıda öğrencisine tarihçilik mesleğini sevdirmiş ve hâlen görev yapan çok sayıda akademisyenin bu camiaya kazandırılmasında büyük pay sahibidir. Emekliliği ardından da, konferanslar ve yazıları ile memleket meselelerine kafa yormaya devam eden kıymetli hocamıza sağlıklı ve uzun ömürler diliyor, hocamıza armağan niteliğinde olan bu çalışmamızda destek veren tüm meslektaşlarımıza teşekkür ediyoruz.

İDARİ GÖREVLER

No	Görev Yeri Üniversitesi	Görevi	Görev Yaptığı Yıllar
1	Dokuz Eylül Üniversitesi	Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Merkez Danışma Kurulu Üyesi	Haziran 2015- Haziran 2018
2	Dokuz Eylül Üniversitesi	Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı Başkanı	Şubat 2015- Şubat 2018
3	Dokuz Eylül Üniversitesi	Edebiyat Fakültesi, Dilbilim Bölümü, Genel Dilbilimi Anabilim Dalı Başkan Vekili	Mayıs 2013- Temmuz 2013
4	Dokuz Eylül Üniversitesi	Edebiyat Fakültesi, Dilbilim Bölümü, Bölüm Başkan Vekili	Mayıs 2013- Temmuz 2013
5	Dokuz Eylül Üniversitesi	Kafkasya-Orta Asya Arkeoloji Araştırmaları Merkezi, Merkez Danışma Kurulu Üyesi	Ocak 2013- Ocak 2016
6	Dokuz Eylül Üniversitesi	Edebiyat Fakültesi, Mütercim Tercümanlık Bölümü, Bölüm Başkan Vekili	Eylül 2012- Kasım 2012
7	Dokuz Eylül Üniversitesi	Edebiyat Fakültesi, Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü, Bölüm Başkan Vekili	Ocak 2012- Nisan 2012
8	Dokuz Eylül Üniversitesi	Edebiyat Fakültesi Dekanı	Ağustos 2010- Temmuz 2013
9	Dokuz Eylül Üniversitesi	Edebiyat Fakültesi, Fakülte Kurulu Başkanı	Ağustos 2010- Temmuz 2013
10	Dokuz Eylül Üniversitesi	Edebiyat Fakültesi, Fakülte Yönetim Kurulu Başkanı	Ağustos 2010- Temmuz 2013
11	Dokuz Eylül Üniversitesi	Edebiyat Fakültesi, Dekan Vekili	Temmuz 2010- Ağustos 2010
12	Dokuz Eylül Üniversitesi	Edebiyat Fakültesi, Fakülte Kurulu, Bölüm Başkanı Üyeligi	Haziran 2010- Ağustos 2010

13	Dokuz Eylül Üniversitesi	Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı Başkanı	Haziran 2010- Şubat 2012
14	Dokuz Eylül Üniversitesi	Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Bölüm Başkanı	Haziran 2010- Mart 2013
15	Dokuz Eylül Üniversitesi	Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı Başkanı	Mart 2010- Haziran 2010
16	Dokuz Eylül Üniversitesi	Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Bölüm Başkanı	Mart 2010- Haziran 2010
17	Dokuz Eylül Üniversitesi	Fen Fakültesi (Fen-Edebiyat Fakültesi), Fakülte Kurulu Bölüm Başkanı Üyeliği	Mart 2010- Haziran 2010
18	Erciyes Üniversitesi	Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı Başkanı	2009-2010
19	Kazakistan Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi	Rektör Vekilliği	2007-2008
20	Kazakistan Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi	Senato ve Yönetim Kurulu Üyeliği	2007-2008
21	Erciyes Üniversitesi	Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı Başkanı	2001-2007

KİTAPLAR

No	Kitap Adı	Yayın Yılı
1	Dünyada ve Türkiye’de Ulus Devlet İnşa Sürecini Dayatan Tarih Algısı	2017
2	1878 Berlin Kongresinden Günümüze Ulus Devletlerin İnşa sürecinde Büyük Güçler ve Türkiye	2016
3	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi	2015
4	20. Yüzyıl Dönemecinde Rus General Mayevski’nin Türkiye Gözlemleri	2007
5	Çağdaş Türkiye Tarihi	2002
6	Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Ayvalık Tarihi	1996

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 6 - Number: Special Issue (Özel Sayı) 2, p. 1-18, May 2022

Mustafa Kemal'in Toplum ve Devlet Felsefesi Üzerine* *On Mustafa Kemal's Philosophy of Society and the State*

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1016553>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
30.10.2021

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
30.05.2021

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
31.05.2022

Asya Studies

Prof. Dr. Doğan Göçmen
Dokuz Eylül Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi,
Felsefe Bölümü,
dogan.gocmen@deu.edu.tr

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0003-1372-3104>

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmektedir.

Öz

Yazının amacı, Mustafa Kemal'in Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ve onun tabiriyle "Yeni Türkiye'de politik erkin bir cumhuriyet olarak kurulması bağlamında yaptığı açıklamaların ve konuşmaların felsefi arka planını açık etmektir. Bu, Türkiye'de Cumhuriyetin değerlerine ilişkin son yıllarda yapılan tartışmalar nedeniyle zaruri hale gelmiştir. Bu tartışmalarda ortaya atılan sorulara doyurucu yanıt verebilmek için Cumhuriyetin üzerine inşa edildiği değerlerin felsefi temellerini ortaya koyak gerekmektedir. Yazıda bunun bir denemesi yapılmaktadır. Yazıda önce Mustafa Kemal'in modern dünya sistemine ilişkin düşünceleri ve değerlendirmeleri sunulmaktadır. Buna göre modern dünya sistemi sürekli "mazlumlar" ve "zalimler" üretmektedir ve bu durum ancak tüm dünyada insanlığın kalıcı iç barışı sağlanıncaya kadar değişmeyecektir. Bugünün mazlumları yarın zalim olabilmektedir ve bugünün zalimleri yarının mazlumları olabilecektir. Sonra yazıda Osmanlı İmparatorluğu'nun tek kişinin saltanatına dayanan yönetim biçiminin eleştirisi olarak cumhuriyet fikrinin nasıl olduğuna ve bunun tarihsel olarak ne anlama geldiğine dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda özellikle ulusal egemenlik, halk iktidarı ve halkçılık aısından cumhuriyetçi yönetimin anlamı ortaya konmaktadır. Daha sonra Mustafa Kemal'de cumhuriyet fikrinin onun "milli politika" olarak adlandırdığı yeni yönelimle temel oluşturan barış politikasının doğal sonucu olarak yayılmacı ideolojiler olan "Turancılık" ve "Panislamizm" akımlarının taleplerini ret ettiği gösterilmektedir. Son olarak Türkiye'de Cumhuriyetin kurulmasının aynı zamanda Anadolu'da yeni bir kültür ve uygarlık yaratma çabasına denk geldiğine işaret edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal, Cumhuriyet, Halk, Ulusal Egemenlik, Barış

Abstract

The aim of this paper is to show the philosophical background of Mustafa Kemal's declarations and speeches he made in relation to the breakdown of Ottoman Empire and the erection of political power as republic in Turkey. This has become necessary because of the debates on values of the Republic in Turkey. To give a satisfactory answers to the questions raised in these debates it seems necessary to present philosophical foundations on which the values of the Republic has been erected. This is what is attempted in this paper. Firstly, there is provided Mustafa Kemal's view on the system of the modern world. According to his view the system of the modern world produces permanently suppressed and suppresser and this situation may be changed essentially only if there is established perpetual peace within humanity. Today's suppresser may become tomorrow's suppressed and vice versa today's suppressed may become tomorrow's suppresser. After this there is indicated how the idea of republic has arisen as a critique of monarchic rule of Ottoman Empire and what this essentially means. In this connection there is paid particular attention to concepts of national sovereignty, people's power, populism from a republican view. And after this there is shown Mustafa Kemal's rejection of Pan-Turkism and Pan-Islamism as ideologies of expansionism as a result of his peace policies which drive from his new political direction which he calls "national policies". Finally, there is indicated that the erection republic in Turkey comes equal to the creation of a new culture and civilisation.

Keywords: Mustafa Kemal, Republic, People, National Sovereignty, Peace

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Göçmen, D. (2022). Mustafa Kemal'in Toplum ve Devlet Felsefesi Üzerine. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 6(Special Issue / Özel Sayı 2), 1-18.

Benim merhum anam beni terbiye ederken bana derdi ki, padişahta ve halifede yedi evliya kuvveti var.

Mustafa Kemal Atatürk

GİRİŞ

Cumhuriyet, halkın kendi kendisini yönetmesidir. Hemen hepimize ülkemizin yönetim biçimi ve idare şekli açıklanırken bu cümle kurulur. Nedir cumhuriyet, ne demektir halkın kendi kendisini yönetmesi? Cumhuriyet yalnızca bir idare biçimi midir yoksa daha kapsamlı iermelere sahip bir yaşam tarzı mıdır? Bize cumhuriyet genellikle bir yönetim biçimi ve idare şekli olarak öğretildi veya öğretme biçiminden kaynaklı olarak biz cumhuriyeti öyle algıladık. Bu kısa yazının amacı, kaynaklara yakından bakarak cumhuriyet kavramına açıklık getirmektir. Ama amacım aynı zamanda Mustafa Kemal'in *Bütün Eserleri*'ne bakarak bize genellikle ezberletilen Mustafa Kemal'den farklı, onu bilimle, felsefeyle düşünen ve her şeye tarihsel bakan modern bir devlet kurucusu ve adamı ve de siyasetçi olarak anlatmayı denemektir.

Bize Mustafa Kemal hep sloganlarla anlatıldığı için, onun ne derinliği anlaşılabildi ne de yeni kuşaklar açısından kapsanıp aşılması gereken yanları varsa, onun bu konuda kendisinin açıkça ifade ettiği kendi talebine de uyararak eleştirilebildi. Mustafa Kemal bir gerçekçiydi ve düşünceleri sürekli hareket halindeydi. Bir devlet başkanı olarak ileri sürdüğü düşünceleri ile bir kurtuluş savaşcısı olarak geliştirdiği düşünceleri arasında süreklilik olduğu gibi, politik koşullara göre şekillenen kırılmalar ve kopuşlar da vardır. Onun adına geliştirilen "Kemalizm" her zaman onun orijinal düşünceleriyle örtüşmeyebilir, hatta onun orijinal düşüncelerinin reddi anlamına bile gelebilir. Kaldı ki Kemalizm anlayışı herkesin siyasi düşüncesine göre değişmektedir. Bu denememde yleyse amacım aynı zamanda Atatürk'ün yeni kuşaklar açısından, kendilerini dijital-bilgi ve yeni bir aydınlanma çağına hazırlama çabalarında ne anlama geldiğini eleştiren olarak göstermektir.

Elinizdeki yazının iki mantıksal bölümü vardır. Yazının ilk bölümünde Mustafa Kemal'in Akhisar ve İzmir konuşmalarında ifade ettiği genel politik yönelimi ortaya koyacağız. İkinci bölümünde bu genel yöneliminden hareketle oluşturduğu toplum ve devlet teorisinin çerçevesini sunacağız. Yazının son kısmında kurmuş olduğu Cumhuriyet'in genel yönelimine dair sunduğu perspektifin bir zeti bulunmaktadır.

DÜNYA SİSTEMİNİN MANTIĞI

Mustafa Kemal 5 şubat 1923 tarihinde Akhisar Türk Ocağı'nda yaptığı bir konuşmada Akhisar ve Akhisarlılar hakkında şöyle bir belirleme yapıyor:

*"Efendiler, hakikaten Akhisar düşman darbelerinin ilk hedeflerinden birini teşkil etti, fakat bu darbe karşısında dağılmadı. Hemen bir *namus cephesi* vücuda getirerek mücadeleye fedakrane bir surette devam etti"* (Atatürk, 2016: 111; vurgu bana aittir).

Mustafa Kemal'in burada betimlemiş olduğu tüm Akhisarlıların zveri dolu bu mücadelesi "milletin takdirine layıktır" (Atatürk, 2016: 111). Ülkeyi işgal etmek için gerçekleşen saldırı her taraftan savunma cephelerinin oluşmasını beraberinde getirmiştir. Akhisar'da kurulan savunma cephesi yurt savunması için kurulan ilk başarılı girişimlerdenidir. Bu azimli mücadele tüm ülke için örnek oluşturur ve takdire şayandır. Bu nedenle Mustafa Kemal Akhisarlıları "düşman darbelerinin ilk hedeflerinden birini teşkil" etmelerine karşın dağılmayıp kelimenin gerçek anlamında "bir namus cephesi vücuda getirerek" (Atatürk, 2016: 111) zgrlk mücadelesine girişmişlerdir diye tanımlar.

Türk Ocağı'nda yaptığı konuşmanın konusu, ülkenin Birinci Dünya Savaşı'nı takiben yaşanan işgali sırasında emperyalist güçler tarafından güdülen amacın ne olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu bağlamda kazanılan Kurtuluş Savaşı'nın ardından izlenen barış politikasının önemine vurgu yapmaktadır ve barışın elde edilmesi için verilen mücadelede karşılaştıkları engellerden bahsetmektedir.

Mustafa Kemal, ülkenin işgali ile Anadolu topraklarında yaşayan insanların maruz kaldığı "zulmü" yalnızca Türklerin başına gelmiş bir durum olarak değerlendirmiyor. Tersine emperyalist işgal tehlikesi bütün bir insanlığın sürekli başında olan bir tehdittir ve bu tehlikeye her ulus er veya geç değişen güç dengeleri durumuna göre kurban gidebilir. Diğer bir deyişle ülkenin işgali ve işgal ile Türklerin zulme maruz kalmış olmasını Türklere yönelik özel bir hareket olarak tanımlamıyor Mustafa Kemal. Zira o zaman yalnızca Türklere karşı özel olarak güdülen kin ve nefretten bahsetmesi gerekecektir. 5 Şubat 1923 tarihli konuşmasında Mustafa Kemal buna dikkat çeker.

Fakat Mustafa Kemal'e göre dünyada ulusların "büyük veya küçük zulümlere maruz kalması" (Atatürk, 2016: 111) uluslararası bir sistem sorunudur, bir dünya sistemi sorunudur. Şöyle diyor konuşmasının hemen başında: "dünyada hiçbir millet yoktur ki, büyük veya küçük zulümlere maruz kalmamış olsun. Çünkü her millet yaşamak mecburiyetindedir" (Atatürk, 2016: 111). Ve tabii her ulusun yaşaması ve diğer uluslar tarafından kabul görüp tanınması için mücadele etmesi gerekir. Mustafa Kemal bu bağlamda çok anlamlı ve tarihi olarak da derin değer yüklü olan ve benim kısaca mücadele diye aktardığım "mücadele" kavramını kullanmaktadır: "Yaşamak için mücadele şarttır" (Atatürk, 2016: 111).

Mustafa Kemal'in "yaşamak" kavramıyla bu bağlamda bir ulusun varlığını yalnızca doğal varlık olarak sürdürmesini anlamadığı, onun bu kavram ile aynı zamanda, belki de öncelikli olarak bir ulusun varlığını kültürel ve ahlaki bir varlık olarak da sürdürmesini anladığını belirtmek gerekmektedir.

DÜNYA SİSTEMİ SÜREKLİ MAZLUMLAR VE ZALİMLER YARATIYOR

Var olan dünya sistemi irili ufaklı tüm uluslara kendi egemenlikleri için mücadeleden başka bir alternatif bırakmamaktadır. Bu dünya sisteminde Amerika Birleşik Devletleri gibi dünün mağdurları bugünün zalimleri olmuşlardır ve bugünün mağdurları ve mazlumları da pekâlâ yarının zalimleri olabilirler. Dünya sisteminin kendisi sürekli her dönem mazlumlarını, mağdurlarını ve zalimlerini zorunlu olarak üretmektedir.

Mustafa Kemal'e göre, mağdurlarını, mazlumlarını ve zalimlerini üreten bu dünya sisteminin işleyişi sonucu "pek çok milletler birçok darbe almıştır" (Atatürk, 2016: 111). Dünya sisteminin neredeyse sistematik bir şekilde ürettiği "(b)u darbelerin neticesi iki manzara arz eder" (Atatürk, 2016: 111).

Buna göre, birincisi, dünya sisteminin yaratmış olduğu ulusların birbirlerine karşı sürekli şiddeti veya şiddete maruz kalan ulusların "benliğini" diğer bir deyişle "mevcudiyetini" çöktürmeyi, Mustafa Kemal'in tabiriyle bir bütün olarak 'mahvetmeyi' amaçlar (Atatürk, 2016: 111).

Uluslararası şiddet sisteminin sunmuş olduğu ikinci manzara ulusların siyasal ve sosyolojik örgütlenmesinin yıkımını amaçlamasıyla ilgilidir. Buna göre "darbelere maruz kalan bir memlekette" bir ulusun mevcudiyeti mahvedilemeyince ikinci uygulama evreye girer. Bu söz konusu ulusun "asli unsuru" olan halkın ulusal bilincini ve benliğini yok edemezse ve ulusal direnişini kıramazsa, onun sahip olduğu "mevcut şekli", sosyolojik ve politik örgütlenmeyi yıkmaya yönelirler (Atatürk, 2016: 111).

Dışarıdan gelen darbeler “Türk milletini mahvedemedi”, fakat “Osmanlı devletini yıktı”. Bu durumda “Türk milleti mevcudiyetini devam ettirebilmenin ne gibi sebeplere ve Őartlara bağlı olduğunu takdir ederek onları hazırladı” ve bunun sonucu olarak da varlığını sürdürmek için “yeni bir devlet vücuda getirdi” (Atatürk, 2016: 111).

BAĞIMSIZLIK VE ULUSAL EGEMENLİK

Mustafa Kemal Akhisar halkına hitaben yaptığı 5 Şubat 1923 tarihli konuşmasında, bundan dört yıl önce Erzurum Kongresi’nde alınan ve bundan bir ay sonra toplanan Sivas Kongresi tarafından da onaylanan “tam bağımsızlık” ve “kayıtsız Şartsız milli hâkimiyet” (Atatürk, 2016: 110) ilkesel kararın anlamına vurgu yapmaktadır. “Millet”, diyor Mustafa Kemal, “bu hkimiyetten bir zerresini feda etmeyecektir; gözünü açmıştır” (Atatürk, 2016: 110). Tam bağımsızlık talebi diğer uluslara karşı ülkenin sınırlarının dokunulmazlığına ve ulusun kendi kaderini belirleme ilkesine işaret ederken, koşulsuz ulusal egemenlik ilkesi halkın kendi yönetimini kendisinin seçme hakkının mutlak olduğuna, dolayısıyla siyasetin meşruiyet kaynağının Tanrı, gelenek veya gasp vesaire değil, halkın iradesi olduğuna gönderme yapmaktadır. Diğer bir deyişle halkın iradesi bu bakımdan ‘kutsaldır’ ve dolayısıyla mutlaktır. Bayram Bayraktar burada söz konusu olan egemenlik kavramının hukuksal açıdan iki boyutuna dikkat çekmektedir. Şöyle diyor Bayraktar: “Bilindiği üzere egemenliğin hukukta iki görünümü vardır: Dış görünüşü ile millî egemenlik, milletin zgr ve bağımsız yaşamasını, dışa karşı millet birliğini ve bütünlüğünü belirtir.” Egemenliğin bir de ie yönelik işlevi ve anlamı vardır: “İ görünüşü itibariyle mil egemenlik, demokratik rejimi yani egemenliğin kayıtsız Şartsız millete ait olduğunu ifade eder” (Bayraktar, 2006: 1).

Fakat ulusal bağımsızlık ve ulusal egemenlik talebi kendinde bir amaç değildir. Halka hitaben yaptığı konuşmalarda, halkın bilinç durumunu da dikkate alarak başvurduğu dini gerekçelendirmelerle de olsa, Mustafa Kemal ‘ulusal bağımsızlık’ ve ‘ulusal egemenlik’ taleplerinin kendinde bir amaç olmadığını, tersine, bunların doğrudan ahlaki bir talebe hizmet ettiğini aıkca belirtir. Mustafa Kemal ve Cumhuriyet zerine yazılan yazılarda bu genellikle gözden kaçırılır. Halkımıza karakteri gereği (zgr olma tutkusu nedeniyle) en uygun yönetim biçiminin cumhuriyet olduğunu ileri sürerken, Mustafa Kemal bunun koşulsuz bir erdem talebini içerdiğini çok iyi bilmektedir. “Bizim dinimiz milletimize hakir, miskin ve alçalmış olmayı tavsiye etmez” (Atatürk, 2016: 110) diyor bu nedenle. Mustafa Kemal’in burada ulusal özgürlüğü ve bağımsızlığı dine işaret ederek gerekçelendirmiş olması, Mustafa Kemal’in ulusal bağımsızlığı ve özgürlüğü teolojik olarak temellendirdiği kanısı uyandırmamalıdır. Onun bu referansı daha çok işgalci glerle uzlaşma çabası içinde olan ve kendisini dinin resmi temsilcisi olarak gören sarayın eleştirisi olarak okunmalıdır.

Burada başvurduğu ve uygulamaya koyduğu elbette modern yurttaş kavramı ve yurttaş erdemidir (*civic virtue*). Buna göre yurttaşların hem kendi ulusundan hem başka uluslardan yurttaşlara hem de devlet otoritesi karşısında başı dik, onurlu, kendi başına düşünen ve davranan, zgr ve eşit yurttaşlar olması gerekir. Kısacası herkesin yurttaş olma bilincine ermesi ve bunu uygulamak için gerekli karakter gücüne sahip olması gerekmektedir. İşte, insan ancak o zaman ahlaken sorumlu zgr insan olabilecektir.

Bu belirlemesini Mustafa Kemal gerekirse dini inancın en büyük otoritelerine dayandırarak gerekelendirmekten kaçınmaz: “Allah da Peygamber de insanların ve milletlerin izzet ve Őerefini muhafaza etmelerini emrediyor” (Atatürk, 2016: 110). Aktardığım bu son cümlede Mustafa Kemal’in “insanlar” ve “milletler” sözcüklerini çoğul olarak kullandığına dikkat edilmelidir. Mustafa Kemal Türk, ulusu için talep ettiğini, aynı zamanda diğer tüm uluslar için de talep etmektedir.

Onun dünyaya dair idealini de açığa vuran bu talebe göre dünya sistemi öyle bir kurulmalıdır ki, dünyada hiçbir ulus bir başka ulusa hükmetmeye kalkmasın, hiçbir ulus hakir görülmesin, hiçbir ulusun onuru ve gururu incinmesin, hiçbir ulusun "benliği" ve "mevcudiyeti" mahvolmasın, tersine gelişip, serpilip saçılsın (Atatürk, 2016: 111). Tüm uluslar birbirlerini kendilerinin eşiti ve özgürü olarak, yani birbirlerinin kardeşleri görebilsinler.

BARIŞIN GEREKLİLİĞİ İNKÂR EDİLEMEZ

Akhisar Türk Ocağı'nda yaptığı konuşmada Mustafa Kemal, "(b)arışın tesisi lüzumu inkâr edilmez bir hakikattir" (Atatürk, 2016: 112) diyor. Barışın gerekliliğine, hatta kaçınılmazlığına ilişkin bu belirleme doğrudan Kurtuluş Savaşı sonrasında Türkiye'nin egemenliğinin tanınması bağlamında yapılmıştır. Bu bakımdan Mustafa Kemal "barış" ile sanki ateşkesi kasteder gibi gözükmektedir. Fakat bildiğimiz gibi Mustafa Kemal bu belirlemesini sonra, sanki ünlü Alman filozofu Immanuel Kant'ın *Ebedi Barış* adlı felsefi denemesini özetlercesine hem teker teker tüm ülkeler içinde hem teker teker ulusların arasında hem de bir bütün olarak insanlık çapında barışın, bir dünya sistemi olarak tesis edilmesi için genel bir insanlık talebine dönüştürmüştür. Ancak hem teker teker yurtlarda hem de dünyada barış tesis edilebildiği oranda tüm ulusların egemenliğinin kayıtsız şartsız yine kendilerinde olduğu bir dünya sistemi kurulmuş olacaktır. Bilindiği gibi Kant dünya barışının kalıcı olarak tesis edilmesinin önkoşulu olarak tüm halkların cumhuriyetçi sistem ile idare edilmesinin vazgeçilmez bir önkoşul olduğunu ileri sürer (Kant, 2010b: 288-292). Zira monarşilerde egemenlik hakları kralda olduğu ve halk denetimi olmadığı için savaş kararları kolaylıkla verilebilmektedir. Bundan farklı olarak savaş kararı, halkların kendilerinin vermesi durumunda verilen en zor karardır. Mustafa Kemal, Osmanlı İmparatorlu'nun Birinci Dünya Savaşı'na girmiş olmasını İsmet İnönü ile beraber en çok eleştirenlerdendir. Sürekli, bu savaşa girmemize kim karar verdi, diyerek öfkesini ifade etmektedir. Mustafa Kemal'in bundan politikanın meşruiyetinin kayıtsız şartsız halkta olması gerektiğine dair bir sonuç çıkarması için pratik olarak tüm çerçeve oluşmuştur.

Mustafa Kemal'in kendisine barış politikasını temel edinmesi modern çağın felsefi anlamını kavramış olduğunu göstermektedir. Bu nedenle onun hem toplum ve siyaset tarihine hem de bilim ve felsefe tarihine dair derinlemesine okumalar ve incelemeler yaptığını okumuş olduğu kitaplardan anlıyoruz. Toplum ve siyaset tarihine ilişkin araştırmaları bütün bir insanlık tarihini kapsamaktadır. Fakat özellikle halkın egemenlik sorununun düğümlendiği 1648 İngiliz ve 1789 Fransız devrimlerini yakından incelemiştir. Halkın egemenlik sorunuyla yakından ilişkili olan ama yayılmacılığa karşı barış politikasını temellendirmek için Mustafa Kemal Osmanlı'da siyaset yapma tarzını özellikle Fatih Sultan Mehmet ve Yavuz Sultan Selim bağlamında incelemektedir. Bu incelemesinden çıkarmış olduğu sonuç, yeni kurulan Cumhuriyet'in hiçbir şekilde yayılcı bir politika izlemeyeceği ve hiç kimsenin de Anadolu'da ilk defa kurulan Cumhuriyet ile gerçekleşen ulusal egemenliğe müdahalesine hiçbir şekilde müsaade edilmeyeceği olmuştur.

İLHAM KAYNAĞI OLARAK FRANSIZ DEVRİMİ

Mustafa Kemal'in Büyük Fransız Devrimi'ne ilişkin gözlemlerini edindiği kaynaklardan birisi, örneğin Karl Marx'ın da çok iyi bildiği ve tartıştığı M. A. Thiers'in *Fransız Devrimi'nin Tarihi* adlı eseridir. Bu bağlamda eserin 93'cü sayfasında vurguladığı bir pasaj, Mustafa Kemal'in okurken nelere dikkat ettiğine ilişkin bilgi vermesi açısından son derece ilginçtir. İlgili pasajda Thiers şöyle diyor:

“Dört yıldan beri içinde yaşadığımız bu kargaşalıktan ne ıktı? Halka pahaliya patlayan imtiyazlar kaldırıldı. Eşitlik ve adalet fikri tüm dünyaya yayıldı, her tarafa nüfuz etti. Halkın hakları fikri bu hak duygusunun haklılığını gösterdi. Bu fikirlerin cidd olarak tanınması kutsal bir doktrin hâline geldi” (Cengiz, 2001: 79).

"Halkın hakları fikri" haklar bakımından herkesin eşitliğini kapsar. Buna karşın imtiyazlar seçkin sınıf ve tabakaların halka ve birbirlerine karşı yalnızca kendilerinin sahip oldukları haklardır. İmtiyazların kaldırılması herkesin eşitlik fikrinin ve böylece yurttaşlık kavramının oluşmasının önkoşuludur. Bu bağlamda adalet eşitlik kavramının doğal sonucudur ve halka mülk edinme ve böylece dünyada bir yere sahip olma, dünyanın durumu ve geleceği hakkında söz söyleme hakkını vermektedir. Eşitlik ve adalet, yani feodal sisteme ait olan imtiyazlar sisteminin yıkılması halkın egemenlik hakkını elde etmesinin de önkoşuludur. İşte, bu, otoritenin, siyasetin ve toplumun idaresinin meşruiyetinin kaynağının ilahi gçten halka geçmesi anlamına gelen büyük bir devrimdir. Mustafa Kemal'in vurguladığı bu pasajın içeriği önce Erzurum sonra da Sivas Kongresi'nde alınan 'ulusal bağımsızlık' ve 'ulusal egemenlik' kararlarının, yani cumhuriyetin kurulmasına götüren kararların içeriğini oluşturmaktadır.

OSMANLI'NIN YADSIMASI OLARAK CUMHURİYET

Osmanlı'da siyaset yapma tarzı farklı Őekillerde de olsa hep savaşa ve yayılcılık ilkesine dayanmaktadır. Mustafa Kemal'in Osmanlı'da keyfi olan siyaset yapma tarzına dair analizi ona henüz kurulan Cumhuriyet'te siyasetin nasıl olmaması gerektiğini göstermektedir. Zira cumhuriyet, feodal monarşinin bir yadsıması veya eleştirisi olarak doğmaktadır. Cumhuriyet'in politikasını belirlerken Mustafa Kemal burada güçlü bir diyalektikçi içgüdüsüyle çalışmaktadır. Henüz kurulan Cumhuriyet'in siyasi yönelimini belirlemek için yayılcılıktan ve savaşlılıktan oluşan Türklerin, Arapların ve İslam devletlerinin siyasetinin başarısızlığına tarihsel olarak işaret ettikten sonra sözü bir "Türk ve İslam olan Selçuki devleti"ne ve "Osmanlı devleti"ne getirmektedir. Her iki devlette "mahvoldu, yok oldu, tarihe geçti" (Atatürk, 2016: 57). Neden? Mustafa Kemal bu sorunun yanıtında aynı zamanda Cumhuriyetin nasıl bir politika izleyeceğine ilişkin bir yanıt olduğunu düşünmektedir. Fakat Cumhuriyetin politikasını belirlemek için "bilhassa Osmanlı devletinin takip etmek istediği genel siyaseti hatırlatmak" istemektedir (Atatürk, 2016: 57).

Osmanlı'da siyaset hangi ilkelere dayanarak yapılmıştır? Kurumlaşmış bir siyasetten bahsetmek mümkün müdür? Osmanlı'ya ilişkin Şöyle ilginç bir belirlemede bulunuyor Mustafa Kemal:

“Osmanlı devletinin, devlet siyaseti olarak, millet siyaseti olarak, halk siyaseti olarak, belli, açık bir siyaseti mevcut değildi. Devletin başına geçen hükümdarlar, kendi arzularına, heveslerine göre bir nevi siyaset icat ederlerdi ve o siyasetin peşinden bütün milleti sürükler, götürürlerdi” (Atatürk, 2016: 57).

Mustafa Kemal'in burada betimlediğini, siyaset kuramının klasik bir kavramıyla belirtecek olursak elbette bu 'tiranlık' veya 'despotizmdir'. Tiranlık rneğin John Locke'a göre "birinin, kendi ellerinde olan iktidarı, iktidar altında bulunanların yararı için değil ama kendi özel farklılaşmış çıkarı için kullanımınıdır" (Locke, 1993: 398-399). Locke'un tiranlık olarak tanımladığı hükümet biçimini Montesquieu despotik hükümet olarak betimler ve despotik hükümette "yalnızca bir kişi kendi istek ve kaprislerine göre yönetir" (Montesquieu, 1967: 32). Bu nedenle despotik bir hükümet ne cumhuriyette olduğu gibi erdeme (*la vertu*) ne de monarşik

bir hükümette olduğu gibi onurlandırmaya gerek duyar, hatta herhangi bir kişinin onurlandırılması (*l'honneur*) despotik hükümet açısından tehlikelidir. Despotik hükümet zorunlu olarak "korku" (*la crainte*) ilkesine dayalı olarak yönetir. (Montesquieu, 1967: 39). Mustafa Kemal Osmanlı hükümdarının siyasetini milleti "tahakkümü" (Atatürk, 2016: 58) altına almış bir şahsın, kendi ihtirasını tatmin için tatbik ettiği bir siyaset olarak belirler ve buna karşı "Yeni Türkiye"de (Gazi M. Kemal, 2017: 572) tesis edilen hükümet biçiminin demokratik temeller üzerinde kurulmak istendiğini belirtiyor ve bunun için "dehşetli" bir çaba içinde olduklarını belirtiyor (Atatürk, 2016: 21).

Egemenliğin halka verilmesi gerektiği sonucuna Osmanlı'nın bu siyaset yapma tarzının bir ilkesel eleştirisi üzerinden varır Mustafa Kemal. Bunu özellikle Fatih Sultan Mehmet'in ve Yavuz Sultan Selim'in siyaset yapma tarzlarının bir eleştirisi olarak varır.

Mustafa Kemal'in Nisan 1931 yılında 'Yurtta sulh, cihanda sulh' olarak genelleştirerek formüle ettiği "[y]urtta barış, dünyada barış" (Atatürk, 2016: 119) talebi ve politikası ilkesel olarak yayılcı ve işgalci emperyalist politikalara karşıdır.

Bu iddiamızı bizzat metinlerden hareketle gerçekleştirebilmemiz için şimdi Mustafa Kemal'in 2 Şubat 1923 tarihinde İzmir'de verdiği konferansta yaptığı konuşmaya dönmemiz gerekmektedir.

NE PANİSLAMİZM, NE DE TURANCILIK

Ülkemizde cumhuriyetin kuruluşundan sonra politik olarak gelecek perspektifi tartışılmaya başlanmıştır. Mustafa Kemal Akhisar konuşmalarından üç gün önce 2 Şubat 1923 tarihinde İzmir'de verdiği konferansta konuya açıklık getirmiştir. Yeni kurulan Cumhuriyet'in yönelebileceği üç alternatif politik perspektif gözükmemektedir. Mustafa Kemal bunları "Turani bir siyaset", "bütün Müslümanların bir noktada birleşmesi ve hep beraber çalışarak kuvvetli olması" (Atatürk: 2016: 58) ve bunların ikisinin sentezinden oluşan karma bir siyaset perspektifi olarak tanımlıyor.

Tüm Müslümanların birliği Mustafa Kemal'e göre elbette arzu edilir. Fakat bu her ne kadar arzu edilir olsa da "dünyada elde edilemez" olan bir hedeftir ve ne yazık ki hayalden ibarettir ve bu hayal "insanları çok aldatmıştır", çünkü "(h)erhangi bir millet hayatını muhafaza için, hayat vasıtalarını elde etmek ve düzenlemek için adım attığı zaman seçtiği hedef hayali olursa elbette muvaffak olamaz" (Atatürk, 2016: 58). Mustafa Kemal'e göre, çok uzun tarihler boyunca çok ağır bedeller ödenerek bu konuda elde edilen deneyimlerin bir sonucudur bu. Dolayısıyla siyasetin bilimsel gerçekçi temellere oturtulması, akla ve mantığa dayandırılması gerekmektedir.

Bu açıdan yaklaşınca: "Büyük bir cesaretle söylüyorum ki, dünyanın bugünkü genel şartlarına ve asrın, insanların kafasında yapmış olduğu bugünkü değişikliklere göre, bütün İslam âleminin şimdiye kadar vehmedildiği gibi bir noktadan sevk ve idaresine maddi imkân yoktur ve olamaz" (Atatürk, 2016: 58-59). Zira "bu teori" "bin üç yüz şu kadar senedir" hiçbir yerde hiçbir "vakit tatbik kabiliyeti" (Atatürk, 2016: 59) bulmamıştır:

"Cenabı Peygamber'in irtihalinin ertesi günü derhal herkes, hatta her ufak kabile başka başka şeyler düşünmeye başladılar. Ve bilhassa İslam memleketleri genişledikten sonra, Suriye'de yaşayanlar başka, Irak'ta, Mısır'da yaşayanlar başka ve her yerde yaşayanlar başka başka düşünmek mecburiyetindeydiler ve öyle düşündüler. Fakat mutlaka hepsini bir noktada toplamak isteyenler, daima aynı histe, aynı dini histe bulunan insanları yekdiğerine çarpıştırarak yekdiğerini öldürtmekten başka ve sonu gelmeksizin kan döktürmekten başka hiçbir netice alamamışlardır" (Atatürk, 2016: 59).

Bu durumda ne yapılacaktır, nasıl bir siyaset izlenecektir? Mustafa Kemal'in kendi sorusuyla soralım: "O halde kendimiz için bir siyaset tasavvur edildiği zaman ... gelecekte nasıl bir siyaset takip edeceğiz" (Atatürk, 2016: 59)? Mustafa Kemal'in bu soruya yanıtı çok açık:

"Gelecekte takip edeceğimiz siyaseti tespit için ben açıklıkla arz ediyorum: Hiçbir vakitte böyle bir siyaset hatırıma gelmez. Çünkü böyle bir siyaset tatbik edilemez. Ve böyle bir siyaseti istikameti takibe girişmiş olanların hepsi bizzat kahrolmuştur ve muvaffak etmek istedikleri insan kitlesini mutlaka felakete sevk etmişlerdir" (Atatürk, 2016: 59).

Fakat cumhuriyetin kuruluşu nedeni halkı tam da içinde bulunduğu felaketten kurtarmaktır, yeni felaketlere sürükleme değildir.

TURANCILIK MMKN DEĞİLDİR

Mustafa Kemal'e göre Turancılığa dayalı bir "(g)eniş ve kapsamlı, yani Turani bir milli siyaset" mümkün değildir (Atatürk, 2016: 59). Turancılık çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olan "muhtelif Türk parçalarını aynı zihniyetle, yani eski zihniyetle bir noktada birleştirerek idare etmek dahi tatbik kabiliyetine sahip olmayan bir teoridir (Atatürk, 2016: 59)." Mustafa Kemal siyasette "bütün dünya yüzünde, dünyanın muhtelif kıtalarında vatan sahibi" (Atatürk, 2016: 59) olmuş Türklerin birliğini hedeflemiş olsaydı, bu, siyaseti hiçbir şekilde ağdaş olmayan bugün 'Atatrklk' adı altında da yaygın olan 'etnik ilkelere' dayandırmış olacaktı. Fakat modern ağ artık insanlık çağıdır. Bu bakımdan ilkesel olarak etnisiteye, kan bağına ve geleneğe bağlı olan feodal çağdan ilkesel olarak farklıdır. İnsanlık ağı ulusallığı reddeden (ulusal nihilist) bir ağ değildir. Fakat ulusallığı mutlakaştıran bir ağ da değildir. Modern ağ ulusallığı daha geniş bir "aile" olan insanlığın içinde tanımlayan, ulusların birbiriyle barış içinde yaşayabileceği bir uyumluluk arayan bir ağdır. Mustafa Kemal bunu çok iyi kavradığı için 'yurtta barış, dünyada barış' siyasetini temel alıyor. Zaten Turancılığı temel alıp uygulamaya çalışanlar tarihsel olarak, yani "şimdiye kadar muvaffak olamamışlardır" (Atatürk, 2016: 59).

"PAYİTAHT" KAVRAMINDAN "BAŞKENT" KAVRAMINA GEÇİŐİN ANLAMI

Cumhuriyet. Ekim 1923 yılında *Nutuk*'ta, Birinci Dünya Savaşından geride kalan topraklarda yaşanan olayları betimlerken Mustafa Kemal "Yeni Türkiye" (Gazi M. Kemal, 2017: 572) kavramını kullanmaktadır. Her şey "Yeni Türkiye"nin yeni şartlarına göre kararlaştırılıp, gerçekleştirilmelidir. Yeni Türkiye'nin yeni şartları. Türkiye'nin ve şartlarının yeniliği. Yenilenme, geleneği yıkıp modernleşme, uygarlaşma talebi var bu belirlemede. Atatürk yeni şartların neler olduğunu her şeyden önce kavramsal olarak, "payitaht" kavramından "başkent" kavramına geçiş olarak aıkılıyor. Yeni Türkiye işe dilini ve kavramını yenileyerek başlıyor böylece. Fakat bu aynı zamanda ülkenin yönetim yerinin, "Türkiye Devleti'nin başkentinin" Ankara olarak belirlenmesi ile ilgilidir. "Yeni Türkiye'nin başkenti Anadolu'da" bir kent olmalıdır ve bu kentin Ankara olacağı konusunda yenilikçiler arasında fikir birliği olmuştur. Öyleyse "Yeni Türkiye" kendi küllerinden bir Anadolu cumhuriyeti olarak doğacaktır. Mustafa Kemal, Lozan Antlaşması'ndan sonra başkentini Ankara olarak belirlenmesinin nedenini "coğrafi vaziyet ve askeri strateji en büyük ehemmiyet taşıyordu" (Gazi M. Kemal, 2017: 572) diye betimliyor. Fakat Mustafa Kemal'in *Nutuk*'ta konuya dair yapmış olduğu açıklamaların genel mahiyetine bakınca konunun basit bir şekilde bir yer değiştirme olmadığını ve yalnızca "coğrafi vaziyet ve askeri strateji" de (Gazi M. Kemal, 2017: 572) olmadığını görüyoruz. Cumhuriyet tüm ulusun kendisini tüm değerleriyle ve kurumlarıyla yeni baştan kurması

anlamına gelmektedir. Her şeyden önce yeni Türkiye'nin bir Anadolu cumhuriyeti olarak doğması yani başkentini Anadolu'dan bir kent olması yeni Türkiye'nin cumhuriyet olarak kurulmasıyla doğrudan ilgilidir, cumhuriyet kavramının içinde saklı olan bir taleptir bu. Burada Anadolu kavramı artık sadece coğrafi bir kavram değildir. Anadolu aynı zamanda halkı imlemektedir. Anadolu halk demektir. İstanbul ise sarayı ve padişahın saltanatını imlemektedir.

Cumhuriyet kavramında halk ve toplum (*cumhur*) kavramları saklıdır. Cumhur Arapça kökenli bir kavramdır. Fakat kavramın modern Türkçedeki anlamını ortaya çıkarabilmek için örneğin *İslam Ansiklopedisi*'nin yaptığı gibi tek başına Arapça kökenine ve kökensel anlamına bakmak yetmez. Kavramın tarih boyunca Arapçada kullanımında aldığı anlam farklarını yakalamak da yetmez. Zira klasik Alman filozofu Hegel'in işaret ettiği gibi bir kavram bir dilden başka bir dile geçtiğinde hedef dilde kendi anlam tarihini geldiği dildekenden başkalaşarak oluşturmaya devam eder. Zira söz konusu sözcük hedef dilde kendine has yeni bir anlam kazanmaya başlamakla zamanla yurttaşlığını da elde eder ve hedef dilde sanki orijinal bir sözcükmüş gibi iş görmeye başlar. Bu aynı zamanda söz konusu sözcüğün kaynak dildeki tarihinden başka bir tarih oluşturması anlamına da gelebilir. Bu nedenle cumhur sözcüğünün modern Türkçedeki bugünkü anlamını yakalamak için sadece Arapçadaki sözlük anlamına ve anlam tarihine bakmak yetmez. Cumhur sözcüğünün Türkçedeki anlamını Arapçadaki anlamına ve anlam tarihine bakarak belirlemek, sözcüğün Türkçedeki orijinal anlamını yok saymaya ve sözcüğün Türkçe anlamını yeniden Arapçalaştırmaya götürür. Salim Öğüt'ün *İslam Ansiklopedisi*'ndeki ilgili makalesinde cumhur sözcüğünün Türkçede "halk" anlamına geldiği tek bir cümleyle bile belirtilmez (Öğüt, 1993: 94). Oysa "cumhur" sözcüğü bugünkü Türkçede "çoğunluk" anlamına gelmez, tersine daha çok "topluluk" ve daha çok da "halk" anlamına gelmektedir. Öyleyse cumhuriyet halkçılık, hatta toplumsuluk demektir. Zafer Toprak bir bakıma 18. yüzyıl Fransız filozofu Jean-Jacques Rousseau'nun "halkçılığı" ile "dayanışmacılığı" (solidarizmi) arasında bir sentezi amaçlayan bu yaklaşımı betimlerken, "Solidarizm her ne kadar felsefi boyutuyla Cumhuriyet'in yapılanmasını şekillendirmişse de günlük siyaset dilinde halkçılıkta ifadesini buldu" (Toprak, 2019: 378) diyor. Bu bakımdan cumhur kavramının Türkçedeki özellikle halk anlamını merkeze almayan, halk anlamını temel ve çıkış noktası olarak belirlemeyen, kavramın anlamını Türkçede çoğunluğa indirgeyen kullanımı, kavramı kötüye kullanmaktadır.

Cumhuriyetin ilanına giden yolda ülkenin yönetiminin Anadolu'da bir kente, İstanbul'dan Ankara'ya kaydırılması otoritenin meşruiyetinin erkin mirasına gelenekten, erkin miras yolu ile babadan oğula devredilmesinden halka kaydırılması anlamına gelmektedir. Cumhuriyetin inşası ile birlikte siyasi otoritenin meşruiyetinin kaynağı halk olarak belirlenmiştir. Bu bakımdan ülkenin yönetiminin merkezileşip yoğunlaştığı yeri imlemek için "payitaht" kavramından "başkent" kavramına geçiş, aynı zamanda gelenek tarafından belirlenen bambaşka bir anlam ve değer dünyasından onun yadsınması, yani kapsanıp aşılması anlamına gelen yeniliği, değişimi, ilerlemeyi temsil eden yepyeni bir anlam ve değerler dünyasına geçiş anlamına gelmektedir.

Bernard Lewis *Modern Türkiye'nin Doğuşu* adlı eserinde bu geçişi bir ulusun bir bütün olarak "bir uygarlıktan diğerine" (Lewis, 2009: 5) geçişi olarak betimliyor. Payitaht kavramının kökensel anlamı her ne kadar "başkent" olsa da; kavram İstanbul'daki padişahlık tahtını imlemek üzere kullanıldığı için anlamını daha çok padişahlık kurumunun temsil ettiği saltanattan almaktadır. Bu nedenle Meclis'in 13 Ekim 1923 tarihinde, cumhuriyetin ilanından iki hafta önce Ankara'yı başkent ilan etmesini basit mekanik anlamda, hatta yalnızca coğrafik konumu ve askeri stratejik önemi bakımından almamak gerekir. Nasıl ki düşünce tarihimizde "payitaht" kavramından "başkent" (Gazi Mustafa Kemal, 2017: 572) kavramına geçiş kulluk ilkesinden özgürlük ilkesine geçiş ise, Ankara'nın başkent ilan edilmesi de politik otoritenin meşruiyetinin kaynağı olarak sarayın yerine halkın ikame edilmesi, daha tam olarak siyasi otoritenin kaynağının padişahın ve sarayın iradesi olmaktan çıkıp, bunun yerine halkın iradesinin geçmesi anlamına gelmektedir. Bundan böyle erkin kaynağı gelenek ve miras değil, halk ve onun iradesidir. Bu nedenle cumhuriyet, kavramının kendisinin de imlediği gibi halkçıdır.

Burada siyasetin ve otoritenin temellerine ve kaynaklarına ilişkin işaret edilen değişim ve dönüşümün modern insanlık tarihinde çok derin kaynakları vardır. Fransızların 'Renaissance' dediği, İtalyanların 'Cinquecento' olarak adlandırdığı çağ, genel olarak algılandığının aksine yalnızca dünya sanat tarihinin en üst uğraklarından birisini yansıtmaz. Bu çağ örneğin Preserved Smith'in gösterdiği gibi büyük ekonomik, politik, toplumsal, kültürel ve sanata dair kavrayışta büyük değişikliklerin ve dönüşümlerin yaşandığı bir çağdır. Jean Michelet'in Rönesans tanımlarken "dünyanın keşfi, insanın keşfi" (Michelet, 1996: 4) ifadesini kullanması bu çağda yaşanan değişimin ve dönüşümün ne kadar kapsamlı olduğuna işaret etmektedir. Jacob Burckhardt Rönesans'ın politik algısını betimlerken "Karl'ın karakterinde görülen ortaçağa özgü duyuş, düşünüş ve davranış tarzları, onun şövalyece emelleri veya ülküleri İtalyanlar için çoktan beri anlaşılabilir şeylerdi" diyor (Burckhardt, 1973: 25). Bunun nedeni Burckhardt'ın şu cümlesinden anlaşılabilir: "Egemenliğin temeli ve alt yapısı yasa dışı kurulmuştur ve böyle kalmaktadır" (Burckhardt, 1973: 26). Burckhardt burada Rönesansla birlikte kralların otoritesinin halkın iradesine dayanmadığı için meşruiyetinin sorgulanmaya başlandığına dikkat çekiyor. Bu durumda ancak:

"Tamamiyle temiz ve arı ruhlu bir insan, belki o zamanlarda da, bütün kuvvetin Tanrıdan geldiğini ve bu hükümdarların, eğer herkes tarafından iyi niyetle ve temiz kalblilikle desteklenmiş olsalardı, zamanla iyi olacaklarını ve zora dayanan kökenlerini unutmak zorunda kalacaklarını düşünebilirdi. Fakat, tutkulu, yaratıcı ateşle cihazlanmış ruh ve imge gücüne sahip bulunan insanlardan böyle bir şey beklemek doğru olmaz" (Burckhardt, 1973: 87).

Rönesans insanı Burckhardt'ın Boccaccio'dan aktardığı şu sözler dönemin gerçek ruhunu yansıtmaktadır: "Zorla post kapmış bir zorbaya kıral mı, hükümdar mı diyeyim ve ona efendim olarak sadık mı kalayım? Hayır: Çünkü o halk tabakasının düşmanıdır" (Burckhardt, 1973: 88).

Fossey John Cobb Hearnshaw dönemin toplum ve siyaset fikirlerine dair derlemiş olduğu eseri için kaleme aldığı giriş yazısında dönemin fikirlerini üç temel eğilim olarak belirler. Bunların başında John Calvin'in isminde simgeleşen ve "yeryüzü devleti"ni kilisenin hakimiyeti altında örgütlemek isteyen "tek ve bölünmez Hıristiyan toplumu". Yeni Ahit'ten hareketle pagan anlayışına dayan Ortaçağa has "tek ve bölünmez Hıristiyan toplumu" (*Respublica Christiana*) anlayışından vazgeçip, otoriteyi Tanrı Devleti (*Civitas Dei*) ve Yeryüzü Devleti (*Civitas Terrena*) olarak ikiye ayırmayı öneren, fakat *Civitas Terrena'yı Civitas Dei'nin* vücuda geldiği kilisenin hakimiyeti altına yerleştiren ikinci eğilim. Augustinus'tan esinlenen bu eğilimin başlıca temsilcileri Bellarmine ve Suarez'dir. Üçüncü eğilim Richard Hooker ve Hobbes gibi düşünürlerin başını çektiği ve otoritenin tek olduğundan ve din adamlarının ve kurumlarının modern monarşik otoritenin hakimiyetine verilmesini önermektedir. Kuşkusuz antik Yunan kaynaklara kadar takip edilebilecek bu üçüncü akımın modern esin kaynağı Machiavelli'dir ve bu akım tarihsel olarak kazanmıştır. Anadolu topraklarında cumhuriyetin kurulmasıyla gerçekleştirilen geç kalmış olan bu büyük değişimdir (Hearnshaw, 1926: 34-35).

Mustafa Kemal Ankara'nın başkent ilan edilmesine öngelen tartışmaları içerik bakımından özetlerken şöyle diyor *Nutuk*'ta:

"Bu arada İstanbul'un yeni mebuslarından bazıları, Refet Paşa başta olmak üzere, İstanbul'un payitaht olarak kalması lüzumunu bazı misallere istinaden ispat etmeye çalışıyorlardı. ... İstanbul'un payitaht olması lâzım ve kaçınılmazdır, diyorlardı. Bu ifadeye dikkat edilirse, bizim 'başkent' tabiriyle kastettiğimiz *mânâ* ile bu ifadelerdeki 'payitaht' tabirini kullananların görüşleri arasında bir fark görmemek mümkün değildir. Bundan dolayı bu hususta zaten kesinleşmiş bulunan kararımızı resmen ve kanunen teyit ettirerek, 'payitaht' tabirinin de yeni Türkiye Devleti'nde kullanılmasına *mahal* kalmadığını göstermek lâzım geldi" (Gazi M. Kemal, 2017: 572).

Atatürk'ün bu açıklamalarından anlaşıldığı gibi, ülkede cumhuriyet kurulduğu için ülkenin yönetiminin yerinin de değiştirilmesi, kurulmasına başlanan yeni devlet biçimine göre belirlenmiştir. Eski aşıldığı için eskinin anlam, değer ve dolayısıyla kavramlar dünyasının da artık bir anlamı kalmamıştır. Dolayısıyla “yeni Türkiye'nin” kendisine verdiği anlam ve değerler dünyasına göre yeni bir kavramlar dünyası da yaratılmalıdır. Mustafa Kemal yukarıda aktardığım pasajda “mahal kalmadığını göstermek lâzım geldi” ve “‘başkent’ tabiriyle kastettiğimiz mânâ ile bu ifadelerdeki ‘payitaht’ tabirini kullananların görüşleri arasında bir fark görmemek mümkün değildir” derken bu köklü değişime dikkat çekmektedir.

Mustafa Kemal'e göre “payitaht” kavramının tam olarak ne anlama geldiğini veya bu kavramla neyin kastedildiğini görmek için, Atatürk'ün Ağustos 1923 başlarında hükümet başkanı olan Rauf Bey ile arasında geçen bir konuşmaya bakmak yararlı olabilir. Rauf Bey hükümet başkanlığından istifa etmeden önce Mustafa Kemal'den “Devlet başkanlığı makamını takviye ediniz.” (Gazi Mustafa Kemal, 2017: 570) diye ricada bulunur. Mustafa Kemal “Dediğinizi yapacağıma katiiyen olarak emin olunuz!” (Gazi Mustafa Kemal, 2017: 570) diye yanıt verir. Rauf Bey Devlet başkanlığı makamıyla “hilafet makamını” (Gazi Mustafa Kemal, 2017: 570) kastetmektedir. Atatürk Rauf Bey'in bununla neyi kastettiğini “ben pek güzel anlamıştım” (Gazi Mustafa Kemal, 2017: 570) diyor. Rauf Bey “payitaht” kavramıyla çalışmaktadır. Buna karşın Mustafa Kemal “başkent” kavramıyla çalışmaktadır. Ve doğal olarak her ikisi de çok farklı, daha doğrusu birbirinin zıddı olan devlet başkanlığı makamı kavramlarıyla düşünüp çalışmaktadırlar. Mustafa Kemal, cumhuriyetin ilanından sonra Rauf Bey ile yaptığı bir görüşmede kendisine “Cumhuriyete niçin karşı olduğunuzu” (Gazi Mustafa Kemal, 2017: 570) sorar ve kendisine, Ankara'dan ayrılmazdan önce, benden rica ettiğinizi yaptım, der. Bunun üzerine Rauf Bey “devlet başkanlığı makamını takviye ediniz derken, asla Cumhuriyet ilanını tasavvur etmemiş, kastetmemiştim” (Gazi Mustafa Kemal, 2017: 570) diye karşılık verir. Farklı anlam, değer ve kavramlar dünyasına sahip iki insan arasında geçen diyaloga bakınız. Aynı dil konuşulabilir, hatta aynı kavramlar kullanılabilir söz konusu diyalogda. Fakat eğer dünya görüşleri yani dünyayı kavrayış farklıysa dile ve kavramlara yüklenen anlamlar da tamamıyla farklı olabilmektedir.

JEAN-JACQUES ROUSSEAU, MUSTAFA KEMAL VE HALK VE ÖZGÜRLÜK KAVRAMI

Mustafa Kemal 1 Aralık 1921 tarihinde yaptığı konuşmada “Jean-Jacques Rousseau'yu baştan nihayete kadar okuyunuz” (Atatürk, 2015: 136) diyor. Mustafa Kemal, Rousseau'dan her şeyden önce “halk”, “halk iradesi” ve “halk egemenliği” gibi kavramların anlamını öğrenmiş ve üstlenmiştir. Rousseau'dan öğrendiği bu kavramı gerçekleştirmek için Erzurum ve Sivas kongrelerini düzenlemiştir. Erzurum Kongresi “milli tarihimizde *ilk defa* görülen, ilk defa vuku bulan” (Atatürk, 2015: 136) bir harekettir. Erzurum Kongresi'nin ve onu takip eden Sivas Kongresi'nin anlamı nedir? Erzurum Kongresi'nde toplanan delegelerin “kurtuluş için düşünebildikleri” ve “talep ettiği şey”, halkın işlemeyen, “atıl” halde bulunan kuvvetini “etken” kılmaktır. Halkın hâkimiyetini elde etmesi ancak bu gücün canlandırılması, aktifleştirilip örgütlenmesi ile mümkündür. Sivas Kongresi, Erzurum Kongresi'nin yapmış olduğu belirlemeleri güçlendirmiş ve “bütün memleketin halkı namına ... Kuvayi Milliye'nin etken olmasını ve milli iradenin hâkimiyetini talep etmiştir” (Atatürk, 2015: 130).

Atatürk, Rousseau'ya dair aktardığım cümleden sonra şöyle devam ediyor: “Ben bunu okuduğum vakit hakikat olduğuna inandığım bu kitap sahibinde iki esas gördüm. Birisi bu ıstırap, diğeri bir cennettir” (Atatürk, 2015: 136). Öyleyse, Atatürk, Rousseau'da bir kurtuluş perspektifi olduğuna inanmaktadır. Peki, Mustafa Kemal, Rousseau'da halka dair ne okudu? Rousseau, Atatürk'ün “hakikat olduğuna” inandığı kitabında yani *Toplum Sözleşmesi*'nde halka dair ne diyor? Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sırasında Türkiye toplumunun karşı karşıya kaldığı sorun, özgürlük sorunudur ve Rousseau halkın özgürlüğü konusunda şöyle demektedir: “Özgürlük elde

edilebilir, ama yitirilen özgürlüğün bir daha ele geçirilmesi mümkün olamaz" (Rousseau, 2008: 98). Öyleyse Kurtuluş Savaşı bir "olmak ya da olmamak" durumudur. Bir halkın özgürlüğü başkalarına özenmekle elde edilemez, tersine ancak kendi özgücünü ve dinamiklerini yakalayıp, oluşturarak ve örgütleyerek elde edilebilir. Fakat bu, söz konusu halkın başka halklardan öğrenmeyeceği anlamına gelmemektedir. Uygarlık halkların birbirinden öğrenmesi vasıtasıyla ilerlemektedir. Mustafa Kemal, Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*'nin "Halk Üzerine" (Rousseau, 2008: 97) başlığını taşıyan bölümünde ifade ettiği bu fikri, 2 Şubat 1923 tarihli İzmir konuşmasında bir 'efendi-köle' sorunu olarak ele almaktadır. Şöyle diyor Mustafa Kemal:

"... insanlarda bir arzu, bir eğilim, bir irade vardır. Her insanda bu vardır ve bu manevi bir şeydir. O iradenin tatbik vasıtası olan diğer bir şey daha vardır ki, ona da hâkimiyet derler. İnsanlar iradesine sahip olabilmek için, iradesi doğrultusunda hareket edebilmek ve çalışabilmek için mutlaka hâkimiyetine sahip olmak mecburiyetindedir. Eğer hâkimiyeti başkasına gasp ettirmiş ise, iradesinin tatbik vasıtası elinde değildir. Ona kim sahip olmuş, artık diğerlerinin hâkimiyetleri ellerinde değildir" (Atatürk, 2016: 60).

Mustafa Kemal burada iradeyi ve hâkimiyeti insanın özgür olmasının önkoşulu olarak formüle ediyor. Modern felsefede irade sahibi olmayı insanın özgür olmasının önkoşulu olarak açık bir şekilde formüle eden Rousseau'dur ve Alman filozofu Hegel irade kavramını bir özgürlük sorunu olarak *Hukuk Felsefesi* adlı eserinin başına alır. Elbette bunu yaparken açıkça Rousseau'ya işaret eder. Aristoteles, *Politika* adlı eserinde, iradesinin hâkimiyetini başkasına gasp ettirmiş olanı yani köleyi canlı bir varlık olarak herhangi bir araç olmaktan başka bir şey olmayan olarak tanımlar (Aristoteles, 2000: 12). Mustafa Kemal, İzmir Konuşması'ndan aktardığım bu pasajda bütün bir siyaset felsefesi tarihinde ele alınmış olan bu sorunlar yumağına işaret etmektedir.

Fakat Mustafa Kemal irade ve hâkimiyet kavramlarını yalnızca birey bağlamında bir özgürlük ve efendi-köle sorunu olarak almaz. Konuyu aynı zamanda toplumlar bağlamında da ele alır ve çözümler. Atatürk'ün kendi orijinal cümlelerini buraya olduğu gibi aktarmak istiyorum:

"Hepsinin iradesine sahip olanın iradesi, umumun iradesi yerine geçer. Dolayısıyla bütün görüşleri bir noktada özetlemek lazım gelirse, mahv ve yok olduğunu, sefil olduğunu gördüğümüz bu toplumların, mahv ve yok olma sebepleri, kendi iradelerine sahip olmamış bulunmalarındır" (Atatürk, 2016: 60).

Mustafa Kemal bu sözleri dile getirdikten sonra bugün bile geçerli olduğunu düşündüğüm şöyle tarihsel bir belirlemede bulunur: "Bir toplum, bir devlet müessesesi, bu hatadan yakasını kurtarmaksızın, herhangi bir şekilde tesis olunursa olunsun, her halde netice itibarıyla felakete mahkûmdur" (Atatürk, 2016: 60). Osmanlı toplumunun tüm modern çağ boyunca modernleşmeye çalışıp da modernleşememesinin nedeni budur. Zira halkın iradesi atıl tutulmuş, bir kişinin iradesine indirgenmiş ve böylece halkın her bakımdan olgunlaşması engellenmiştir.

KANT'IN CUMHURİYETLERİN FEDERASYONU ÖNERİSİ VE MUSTAFA KEMAL'İN KOZMOPOLİTİZMİ

Ünlü Alman filozofu Immanuel Kant'ın *Ebedi Barış* adlı eserinde insanlığın iç barışının sağlanması için formüle ettiği şartlardan birisi tüm devletlerin cumhuriyetçi yönetim şekline göre yeniden kurulmasıdır. (Kant, 2010b: 292-296) Zira monarşi ile yönetilen ülkelerde savaş ve barış konusunda kral tek başına karar verirken cumhuriyet ile yönetilen ülkelerde savaş ve barış konusunda halklar karar verecektir. Krallardan farklı olarak halklar ancak mutlak olarak zorunlu olduğu zaman savaşa girer. Mustafa Kemal ve İsmet İnönü'nün en çok eleştirdiği şeylerden birisi, Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'na girmiş olmasıdır. Bu bakımdan Türkiye'de cumhuriyetin inşa edilmesi Kant açısından insanlığın iç barışının sağlanmasına büyük bir katkıdır. Ülkemizde

cumhuriyetin inşası sürecinde "halk" kavramı hilafet kavramının yerine ikame edilmiştir. Mustafa Kemal halk kavramı yerine "asli unsur" (Atatürk, 2016: 61) kavramını da kullanmaktadır. Ben buna "kurucu unsur" diyorum.

Bernard Lewis "modern Türkiye'nin oluşmasında etkili olan üç ana kaynak" (Lewis, 2009: 6) olduğuna dikkat çeker. Bu kaynak, "İslam, Türk ve 'yerel' diyebileceğimiz" üç unsurun bir çeşit sentezidir. Yerel olan ile kastedilen, başta Hititler olmak üzere Anadolu'nun, Kilikyalılar, Frigyalılar ve İonyalılar gibi tüm gelmiş geçmiş yerel kültürleridir. Yeni Türkiye "İslam" ve "Türk" ile iki canlı tikel ögenin yanında bir bakıma çok kültürlülüğün ifadesi olarak tarihsel-yerel kültürleri de kurucu unsura dâhil etmiştir. Bu bakımdan "yerel" olan, kurucu unsurun diğer ikisinden farklı olarak evrenselidir. Bununla amaçlanan yerelliğin diğer iki kurucu unsur olan "İslam"a ve "Türk"e evrensellik kazandırmasıdır. Böylelikle Cumhuriyet'in kuruluş aşamasında ona temel oluşturan "halk" veya "millet" kavramı ilkesel olarak kozmopolit bir içerik kazandırmalıdır. Bu, Cumhuriyet'in bir Anadolu cumhuriyeti olarak tasarlanmış olmasıyla da uyum içindedir. Mustafa Kemal Ankara eşrafına ve ileri gelenlerine hitaben 28 Aralık 1919 tarihinde yaptığı konuşmasında bunu Leibniz'in "Monad" kuramını hatırlatırcasına ve tikel evrensel diyalektiğine zımni gönderme yaparak ifade etmektedir. Leibniz'in "Monad" teorisine göre her bir Monad kendi açısından bütün evreni yansıtır. Mustafa Kemal'e göre de her bir ulus kendi açısından tüm insanlığı yansıtmaktadır. Konuyu açmak ve tam olarak anlaşılır kılmak amacıyla açıklamak için Mustafa Kemal'i doğrudan alıntıyla aktarmak istiyorum.

"İtilaf devletleri" savaştan geriye kalan toprakların meşru sahibi olarak görülen ve imzalanan "Mütarekename" (Atatürk, 2017: 26) yani ateşkes ile de teyit edildiğine göre, "Osmanlı milleti" tanınmasına rağmen iki ay sonra bir zihniyet değişikliğiyle yaşamaya layık olmayan bir millet olarak görülür. Bunun için iki gerekçe ileri sürülür. Bunlar; zalimlik ve kabiliyetsizliktir. İkincisi birincisinin doğal sonucudur. Nasıl ki bizim kültürümüzde Hristiyanlar için "gâvur" deniliyorsa, Hristiyan coğrafyada Müslümanlar (ki bu Türk olmakla eş anlama gelmektedir) için "zalim" denir. Rönesans'ta Rotterdamlı Erasmus'un yıkmak amacıyla saldırdığı bu önyargı Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra "kendi iktisadi ve siyasi menfaatlarını tatmin edebilmek için" yeniden canlandırılır ve Anadolu topraklarında irade sahibi olabilecek bir millet veya halk olmadığını ileri sürüp Osmanlı topraklarını geride eser kalmayacak şekilde parçalayıp bölüşme planı içine girerler. "İtilaf devletleri bu mütarekename hükümlerine katıyen riayet etmeye lüzum görmediler. İstanbul'u, Kilikya'yı ve her tarafı işgal ettiler." (Atatürk, 2016: 61) Öyle ki, "artık Osmanlı devleti ve bu devleti teşkil eden millet" işgalcilerin "gözünde her türlü insani haklardan yoksun görülüyordu" (Atatürk, 2016: 61).

Mustafa Kemal bu iki sava karşı çıkar ve Anadolu medeniyetlerinin mirasçısı olarak bir milli iradenin olduğunu ileri sürer ve bu bağlamda yukarıda işaret ettiğim ve her bakımdan gelişmeye açık ve muhtaç olan *Anadolu kozmopolitizmi* olarak kavramlaştırdığım yaklaşımı formüle eder. Leibniz'in Monad kuramını hatırlatırcasına şöyle der: "...milletler işgal ettikleri arazinin hakiki sahibi olmakla beraber, *insanlığın vekilleri* olarak da o arazide bulunurlar. O arazinin servet kaynaklarından hem kendileri istifade eder ve dolayısıyla bütün insanlığı istifade ettirmekle *mükelleftirler*. Bu düstura göre, bundan âciz olan milletlerin kalıcılık ve bağımsızlık hakkına layık olamaması lazım gelir" (Atatürk, 2017: 27). Mustafa Kemal'in bu yaklaşımı Kant'ın misafirlik ilkesine dayalı ulusların federasyonu ilkesinin çok ötesine gitmektedir ve Kant'a yönelik bu konuda son 25 yılda yapılan eleştirileri zımnen içermektedir. Zira uluslar işgal ettikleri toprakları bütün insanlığın istifadesine sunmakla "mükelleftirler" (Atatürk, 2017: 27).

Halil İnalçık, Türkiye halkının Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte giriştiği "yeni Türkiye"yi yaratma eylemini en geç Tanzimat (İnalçık, 2008: 29-56) ile başlayan bir hümanizm ve aydınlanma hareketi olarak tanımlıyor. Bu, Anadolu'nun aydınlatılması ve insancılaştırılması anlamına gelmektedir. Suat Sinanoğlu'nun *Türk Humanizmi* adlı eserinden hareketle bu hümanizm ve aydınlanma hareketinin içeriğini ve anlamını özetlemektedir İnalçık. İnalçık'a göre, Sinanoğlu söz konusu eserinde

“Türk hümanizmini, Türk aydınlanma hareketini belirlemeye çalışmaktadır. Sadece, Batı teknolojisi ve bilimini taklit, zihin yapısını toptan değiştirme, yani gerçek batılılaşma için yeterli değildir. Tümüyle (tam) batılılaşmanın tek yolu, hümanizmdir. Sinanoğlu'na göre, Türkiye'de bu fikir akımı başlamıştır, buna 'Türk hümanizmi' diyoruz. Bu, taklit değil, hümanizmin 'ahlaksal ve düşünsel değerlerini', zihin yapısını (mantalitesini) benimsemek, demektir” (İnalçık, 2011: 282-283).

Öyleyse, Anadolu'da kurulan Cumhuriyet, hümanizmin ve aydınlanmanın, bilime ve felsefeye dönmek için yakılan bir meşalesidir diyebiliriz.

MEŞRUIYETİN KAYNAĞI OLARAK HİLAFETTEN HALKA

Millet Meclisi'nin 1 Kasım 1922 tarihinde aldığı “tarihi kararıyla, şahsi hâkimiyetine dayanan devlet şekli, 16 Mart 1920 tarihinden itibaren ve ebediyen tarihe intikal” (Gazi Mustafa Kemal, 2017: 511) etmiştir. Halil İnalçık hilâfetin kaldırılmasını “büyük devrim” olarak tanımlıyor ve bu devrimi diğer tüm “devrimlerin başlangıcı” (İnalçık, 2013: 171) olarak görüyor. Hilâfetin kaldırılmasını tepki olarak geleneğin sürmesini arzulayan güçler padişahın kişisel saltanatını “hilafet makamında” sürdürme planları yapmaya başlamıştır. Bugün “Vatikan” olarak bilinen devletin yetkilerinin de ötesinde yetki, hak ve güçlerle donatılmış sanki ‘görünmez’ bir İslam devleti tasavvurunu gerçekleştirme hayaline kapılmışlardır. Mustafa Kemal'in *Nutuk*'ta aktardığına göre bu iddiayı “Hilafet demek, Hükümet demektir. Hilafetin hak ve vazifelerini yok etmek hiç kimsenin, hiçbir meclisin elinde değildir” (Gazi Mustafa Kemal, 2017: 511) şeklinde gerekçelendirmeye çalışmaktadırlar. Bu güçler “sultan veya padişah unvanı taşıyan bir hükümdar yerine, unvanı halife olan bir hükümdar koyarak beyanatta ve iddialarda bulunmuşlardır” (Gazi Mustafa Kemal, 2017: 513). Buna göre “herhangi bir memleket ve milletin hükümdarı yerine, dünyanın dört bucağında kitleler hâlinde yaşayan, türlü türlü ırktan üç yüz milyonluk bir camiaya hüküm yürüten bir hükümdardan, onun vazife ve yetkilerinden bahsetmişlerdi. Bu, bütün İslam âlemine hâkim olacak muazzam” ... “hükümdar ‘yeryüzündeki bütün Müslümanların işlerini yönetecek, dünya işleriyle ilgili hükümlerden, onların menfaatlerine en uygun olanları hakkında karar’ verecekti. Bütün Müslümanların ‘haklarını müdafaa edecek, onların işlerine ve problemlerine tesirli bir azim ve irade ile’ sahip çıkacaktı” (Gazi Mustafa Kemal, 2017: 513). Halife unvanı taşıyan “hükümdar dünya yüzündeki üç yüz milyon Müslüman arasında adaleti payidar edecek, herkesin haklarını gözetecek, emniyet ve asayiş ihlal edecek olanlara mâni olacak, ehl-i İslama başka dinlere bağlı olanlardan gelmesi muhtemel taarruzlara set çekecekti. İslam camiasının itimat içinde yaşamasını, medeniyet yolunda gelişip kalkınmasını temin edecek çareleri hazırlamakla yükümlü bulunacaktı” (Gazi Mustafa Kemal, 2017: 513).

Halifenin yetkilerine dair bu belirlemelere bakıldığında, bu tasarımda, bir hükümetin sahip olduğu tüm yetki ve güç ile donatılmak istendiği görülmektedir. Halife her şeyden önce “hükümet” olarak tanımlanmaktadır. Bu hükümetin üstünde örneğin hesap vermek zorunda olduğu başka bir güç bulunmamaktadır. Buna göre, bu hükümet kendisini sanki (Tanrısal) bir tözmüş gibi tanımlamış olmaktadır ve bu durumda da kendi gücünü kendisinden alan ve ancak kendisine hesap verebilecek bir hükümet olarak tasarlamış olmaktadır. Bu hükümet herhangi bir toprak parçasına bağlı değildir. Bir veya birkaç ulusun hükümeti de değildir halife. Adeta bir *hayalet* gibi, dünyanın her tarafına yayılmış tüm Müslümanların hükümeti olarak görmektedir kendisini. Bu hükümet, dünyanın dört bir tarafına yayılmış tüm Müslümanların işlerini düzenleyecek ve onlar adına onların menfaatine olanın ne olduğunu belirleyecektir, onların haklarını müdafaa edecektir. Bu hükümet politik bir idare ve örgütlenme olmanın yanında bir de yargı sistemi geliştirecektir. Bu hukuk sistemi aracılığıyla Müslümanlar arasındaki adalet sorunlarını çözecek ve bir adalet kurumu olarak herkese kendi payına olanı dağıtacaktır. Halife bununla da yetinmeyecek. Güvenliği ve asayiş sağlayacak ve “dışarıdan” gelecek saldırılara karşı savunmak için gerekli örgütsel sistemi geliştirecektir. Burada

“dışarıdan” sözcüğünü “Müslüman olmayanlar” anlamında almak gerekmektedir. Atatürk, burada söz konusu olan hilafet projesini sadece Türkiye’de değil, diğer tüm ülkelerde de halkların veya ulusların egemenliğini görmezden gelen içeriğinden dolayı eleştirir ve modern dünyada gerçek bir temeli olmadığı için de ret eder.

Fakat Mustafa Kemal’in bu yönelimi, sıkça sunulduğunun aksine, din veya inanç düşmanı olduğu anlamına gelmez. Hilafetin ortadan kaldırılması, örneğin aydınlanmacı felsefenin doruk noktasını oluşturan Hegel’in, en erken yazılarından itibaren talep ettiği gibi, tam da inanç özgürlüğünü sağlamak için koşulları yerine getirmek üzere girilen büyük bir adımdır. Bu adım inancın değil, daha çok Hegel’in örneğin erken yazılarında talep ettiği gibi, “pozitif dinin”, eş deyişle kurumlaştırılıp araçsallaştırılmış dini inancın ortadan kaldırılması anlamına gelmektedir. Ayrıca, Atatürk inanç özgürlüğünden yalnızca Müslümanların inanç özgürlüğünü anlamamaktadır. Mustafa Kemal halifeliği ortadan kaldırmakla halka kendi hâkimiyetini vermek ve böylece halkı özgürleştirmek için uzun bir yürüyüşün perspektifini ve güzergâhını oluşturmak istemektedir. Mustafa Kemal’in bunu nasıl yaptığını göstermek için tekrar Erzurum Kongresi’ne dönmek istiyorum. Yukarıda alıntılıdığım ve herkese muhakkak okumasını önerdiğim İzmir konuşmasında, Mustafa Kemal, Erzurum Kongresi’nin iki kavramı ifade ettiğini ve vurguladığını belirtiyor. Bunlar “bağımsızlık ve hâkimiyet” kavramlarıdır. Erzurum’da “telaffuz edilmiş olan bağımsızlık ve hâkimiyet” kavramları Sivas Kongresi’nde “umumi olarak” yani “millet” çapında genel olarak “tekrar edilmiştir, teyit edilmiştir ve tespit edilmiştir.” Ve bütün bu gelişmeler göstermiştir ki, halk saltanattan kurtulup Cumhuriyeti kurmadıkça ve böylece “millet hâkimiyetine sahip olmadıkça kurtuluş yoktur” (Atatürk, 2016: 64).

CUMHURİYETİN SİYASİ YÖNELİMİ: BARIŞ, ÇALIŞKANLIK, BİLİM, KÜLTÜR VE UYGARLIK

Bu durumda “(b)u iki” mümkün “istikamet hakkında değerlendirmeler olumsuz olunca, tatbik kabiliyeti olan üçüncü bir istikamete gözümüzü çevirmek lazımdır” (Atatürk, 2016: 59). Diğer bir deyişle eğer Panislamizm ve Turancılık mümkün değil ise, henüz kurulmuş olan Cumhuriyetin siyasi yönelimi ne olacaktır?

Artık Mustafa Kemal’in yayılcı bir siyaset peşinde olmadığını biliyoruz. Aynı şekilde ilkesel olarak bir barış politikacısını temel aldığını da biliyoruz. Öyleyse bu durumda gözümüzü çevirmemiz gereken ‘üçüncü yol’ siyaseti ne olacaktır? Mustafa Kemal bu soruya henüz kurulmuş olan Cumhuriyet bağlamında yanıt vermeden önce yukarıda andığım 2 Şubat 1923 İzmir konferansında bütün insanlık bağlamında bir belirleme yapmaktadır. Şöyle diyor Mustafa Kemal:

“Her insan kitlesinin, makul olan, mantıklı olan bir sınır dahilinde tamamen bağımsız, yani haricin manen ve maddeten her türlü tecavüzlerinden korunmuş olarak, müreffeh ve mesut olmak için çalışmayı temin edecek bir istikamet tespit etmesi meselesi...” (Atatürk, 2016: 59).

Mustafa Kemal burada savaşların içinden geçip gelmiş birisi olarak konuşuyor ve çok ilginçtir ki, siyasette “müreffeh ve mesut olmak için çalışmayı temin edecek bir istikamet” talep ederken, doğrudan hatırmıza ünlü İngiliz filozofu Thomas Hobbes’un *Leviathan* adlı eserinde modern insanlık halini ‘herkesin herkese karşı savaş’ hali olarak betimlediği 13. bölümü getirmektedir (Hobbes, 2005; 94). Bu bölümde Hobbes savaş ortamında “çalışmaya yer yoktur”, “çünkü çalışmanın karşılığı belirsizdir: ve dolayısıyla toprağın işlenmesine de yer yoktur” der. Hobbes, içinde bulunulan kıtlık durumundan çıkıp refah durumuna ulaşabilmek için barışın sağlanmasını mutlak önkoşul olarak belirlemektedir (Hobbes, 2005: 92-96). Mustafa Kemal’in yurttan ve dünyada koşulsuz barış talebini bu bağlamda görmek sanırım son derece anlamlı ve verimli olacaktır, çünkü o, tam da Hobbes’un talebine uygun olarak doğa durumundan yani savaş durumundan çıkıp toplum durumuna geçmeyi ve nihayetinde de edebi barış durumunu tesis etmeyi istemektedir (Bayraktar, 2015: 32-38).

Kurtuluş savaşıyla birlikte ulus “hâkimiyetini” (Atatürk, 2016: 110) yeniden elde etmiştir ve bu konuda da “büyük bir azim ve kudret” göstermiştir (Atatürk, 2016: 110). Bundan sonra “milletimiz elbette ... candan ve gönülden çalışacak, refah ve saadete nail olacaktır” (Atatürk, 2016: 110). Mustafa Kemal sanki John Calvin veya Max Weber’in “protestan etiği” olarak betimlediğini andırırçasına çalışkanlığı “Allah’ın emri” olarak tanımlamaktan dahi geri durmamaktadır. Tabi çalışmayı gerekçelendirirken başvurduğu asıl argüman elbette farklıdır: “İtiraf ederim ki, düşmanlarımız çok çalışıyor. Biz de onlardan ziyade çalışmaya mecburuz” (Atatürk, 2016: 110). Burada çalışmanın ister ilahi gerekçelendirmesini alalım isterse ‘düşmandan ziyade’ çalışma gerekçesini. İkisinde de çalışmanın insana dair dışsal gerekçelendirmesi söz konusudur. Fakat Mustafa Kemal çalışmayı örneğin Hegel gibi insanın kendisine içkin yaratıcı bir gereksinim olarak tanımlıyor ve bu elbette yalnızca karın doyurmak anlamına da gelmemektedir.

İnsanın çalışma gayesi elbette karın doyurmak, bir eve barka sahip olmakla ilgilidir. Fakat Mustafa Kemal’e göre, insan olarak çalışmamızın ereği bundan ibaret değildir. Mustafa Kemal’in bu bağlamda Akhisar konuşmasında yaptığı çalışma tanımı, yakından bakılınca bugün tek çalışma biçimi olan ücretli emek kavramının da ötesine gitmektedir. Ücretli emek insanı yoran, insana eziyet veren, insanı etkinliğe gönüllü kılan değil, çalışmaya zorlayan bir etkinlik türüdür. Oysa “(çalışmak demek, boşuna yorulmak, terlemek değildir” (Atatürk, 2016: 110). Nedir öyleyse çalışmanın karın doyurmaktan, ev ve bark sahibi olmaktan öte olan gayesi? Bu soruya yanıtı şöyledir Mustafa Kemal’in: “Zamanın icaplarına göre ilim ve fen ve her türlü medeni icatlardan azami derecede istifade etmek zaruridir” (Atatürk, 2016: 110). Öyleyse Mustafa Kemal’e göre çalışmak bir bütün olarak bir kültür ve uygarlık yaratmak içindir. Çalışmak teker teker herkesin aynı zamanda kendisini yaratması anlamına gelmektedir. Toplumun bir bütün olarak kültür ve uygarlıktan azami derecede pay alması gerekmektedir. Uygarlığın sunduğu her türlü meyveden yararlanarak zamanın gerektirdiği ve mümkün kıldığı oranda doğaya, bilimlere ve ahlaka uygun yaşamak ancak bu çalışma ahlakıyla mümkündür.

Çalışmanın, Mustafa Kemal’e göre, yalnızca karın doyurmakla ve basit bir şekilde maddi nicel zenginlik biriktirmekle alakalı olmadığını, tersine, karın doyurmanın ötesinde, insanın birey ve toplum olarak ‘manevi değerler’ yaratıp gerçekleştirme diye bir amacının olduğunu görmek için 2 Şubat 1923 tarihli konuşmasına geri dönmek gerekiyor. Söz konusu konuşmasında Mustafa Kemal bir pasajda sanki tüm modern felsefenin, belki de ta başlangıcından beri tüm felsefenin amacını özetler ve yorumlar gibidir:

“...insanlarda bir arzu, bir eğilim, bir irade vardır. Her insanda bu vardır ve bu manevi bir şeydir. O iradenin tatbik vasıtası olan diğer bir şey daha vardır ki, ona da hâkimiyet derler” (Atatürk, 2016: 60).

Mustafa Kemal’in burada arzuların, eğilimlerin ve iradenin, yani isteklerin, tasarımların, tasavvurların, tahayyüllerin gerçekleşmesi için vasıta, yani araç veya daha doğrusu dolayım olarak tanımladığı hâkimiyet bütün bir felsefe tarihini özetler gibidir. Bilindiği üzere hakimiyet yani kendi başına düşünme ve davranma yetisi Kant’ın ‘Aydınlanmacılık nedir?’ sorusuna yanıt aradığı makalesinde merkezde olan kavramdır. Başkalarının yönlendirmesi olmadan kendi aklını kullanmak için cesaretli olmaya çağırının (Aydınlanmacılığın şiarının) amacı ‘hâkim’ olmaya, yani akılla kendi başına düşünüp, yargılayarak, vicdanla kendi başına teraziye vurup tartarak davranmak, diğer bir deyişle özgür olmak, işte, Mustafa Kemal’in “vasıta” diye tanımladığı “hâkimiyet” kavramının içeriği budur. Ama devam ediyor Mustafa Kemal: “İnsanlar iradesine sahip olabilmek için, iradesi doğrultusunda hareket edebilmek ve çalışabilmek için mutlaka hâkimiyetine sahip olmak mecburiyetindedir” (Atatürk, 2016: 60).

Öyleyse, hâkimiyet mutlaktr. Kant’ın dediği de budur. Stoacıların talep ettiği de budur. Aristoteles’in öğrettiği de budur. Modern felsefenin ta en başında Descartes’in “Düşünüyorum, öyleyse varım” düsturuyla temellendirmeye çalıştığı da budur. Bu nedenle Rousseau ve Hegel irade

kavramını özgür toplum felsefesinin temeline yerleştirirler. Mustafa Kemal'in burada geniş anlamda kullandığı çalışma kavramı bir yandan David Hume ve Adam Smith'e, John Locke ve Thomas Hobbes'a doğru geri takip edilebilirken, diğer yandan da Hegel ve Karl Marx'a doğru tarihsel seyrinde incelenebilir. Zira Hegel'i, *Tinin Fenomenolojisi*'ni, yani ünlü efendi-köle kavramını andırırçasına şöyle diyor Mustafa Kemal:

“Eğer hâkimiyeti başkasına gasp ettirmiş ise, iradesinin tatbik vasıtası elinde değildir. Ona kim sahip” olursa “artık diğerlerinin hâkimiyetleri ellerinde değildir. Hepsinin iradesine sahip olanın iradesi, umumun iradesi yerine geçer” (Atatürk, 2016: 60).

Mustafa Kemal'in teker teker bireyler ve bir bütün olarak halklar veya uluslar bağlamında hâkimiyetin önemine dair bu betimlemesinde gizli bir Nietzsche ve “güç istenci” ilkesinin eleştirisini görmemek mümkün değildir. Zira güç istenci diğerlerinin iradesine sahip olmak isteği ve diğerlerinin hâkimiyetlerini gasp etmeye çalışmak anlamına gelmektedir. Mustafa Kemal ise tüm Aydınlanmacılar gibi teker teker herkesin ve bir bütün olarak halkların iradesine ve hâkimiyetine sahip olması gerektiğinden hareket etmektedir.

Mustafa Kemal'in yukarıda aktardığım son pasajda kullandığı “umumun iradesi” kavramı açıkça Rousseau'ya aittir ve *Toplum Sözleşmesi*'nde yukarıda Mustafa Kemal'de de olduğu gibi teker teker bireylerin iradelerinin gerçekleşmesinin temeli olarak sunulur. Rousseau'ya göre “genel irade” (*volonté générale*) yani Mustafa Kemal'in tabiriyle “umumun iradesi” diğerlerinin iradesinin gasp edilerek *tekil* bir iradenin genel bir iradeye dönüşmesiyle değil, genel irade her bir *tikel* iradeye içkin olan genel iradeyi keşfedip gerçekleştirmekle sağlanmalıdır. Aydınlanmacı felsefede “özgürlük” kavramının bu kadar merkezi bir öneme sahip olmasının nedeni budur. Peki, bugün pratik hayatımızda her gün her yerde gözlediğimiz gibi bir tekil irade genelin iradesine dönüşürse ne olur?

“Dolayısıyla bütün görüşleri bir noktada özetlemek lazım gelirse, mahv ve yok olduğunu, sefil olduğunu gördüğümüz bu toplumların (örneğin Arap ve Müslüman toplumların -DG), mahv ve yok olma sebepleri, kendi iradelerine sahip olmamış bulunmalarıdır. Onun başkaları tarafından gasp edilmiş olması veya başkalarına terk edilmiş ve bırakılmış olmasıdır” (Atatürk, 2016: 60).

Öyleyse, hâkimiyet, yani özgürlük, özgürce arzulamak, özgürce hayal etmek, özgürce tasarlamak ve gerçekleştirmek, özgürce çalışmak ve yaşamak, kurulan Cumhuriyetin yöneldiği yeni siyasi perspektifi budur.

Cumhuriyetimizin bugün geldiğimiz noktada bu perspektiften ne kadar uzaklaştığı ayrı bir tartışma konusudur. Cumhuriyetin kuruluşunun yüzüncü yılı yaklaşırken, Mustafa Kemal'in aklındaki yeni siyasi perspektifin bu olduğunu hatırd tutmak gerekmektedir. Gerisi uygulama yani pratiğin sorunudur. Unutmayalım ki, Kant da, çağımız aydınlanmış bir çağ değildir, aydınlanmanın başladığı çağdır, diyordu (Kant, 2010a: 263-273). Zira “hayat demek, mücadele demektir, çarpışma demektir. Hayatta muvaffakiyet, mutlaka mücadelede muvaffakiyetle mümkündür” (Atatürk, 2016: 57).

Yazarlık Katkısı

Bu araştırmanın tamamı tek yazar tarafından yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırmanın verileri doküman incelemesine dayalı olarak toplanmıştır. Dolayısıyla çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

KAYNAKÇA

- Aristoteles. (2000). *Politika*, (Çeviren: M. Tunçay). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Atatürk, M. K. (2015). *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, (12. Cilt). Ankara: Kaynak Yayınları.
- Atatürk, M. K. (2016). *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, (15. Cilt). Ankara: Kaynak Yayınları.
- Atatürk, M. K. (2017). *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, (6. Cilt). Ankara: Kaynak Yayınları.
- Bayraktar, B. (2006). Milli Egemenlik ve Cumhuriyet, Erciyes Üniversitesi Kayseri Sabancı Kültür Merkezi'nde, "Atatürk ve Cumhuriyet" Konulu Panelde Yapılan 29 Ekim 2006 Tarihli Konuşma. Bayram Bayraktar Özel Arşivi.
- Bayraktar, B. (2015). Türkiye Cumhuriyeti'nin İnşa Sürecinde Amaç, Kapsam ve Yöntem Açısından Ulusal Egemenliğe ve Barışa Yönelik Arayışlar ve Tutumlar. *Türk Solu*, 0(507), 32-38.
- Burckhardt, J. (1974). *İtalya'da Rönesans Kültürü I*, (Çeviren: S. Baykal). Şereflikoçhisar: Kültür Müsteşarlığı.
- Cengiz, R. (Yayın Koordinatörü) (2001). *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar*, (24. Cilt). Ankara: Anıtkabir Derneği Yayınları.
- Gazi M. Kemal. (2017). *Nutuk*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Hearnshaw, F. J. C. (1926). *The Social Political Ideas of Some Great Thinkers of the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. London, Calcuta, Sydney: George G. Harrap Company Ltd.
- Hobbes, Th. (2005). *Leviathan*, (Çeviren: S. Lim). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnalçık, H. (2008). Tanzimat Nedir? (Derleyenler: H. İnalçık ve M. Seyitdanlıoğlu). *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu İçinde* (s. 29-56). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalçık, H. (2011). *Rönesans Avrupası: Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalçık, H. (2013). *Osmanlı ve Modern Türkiye*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kant, I. (2010a). "Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt (1784)". (Çeviren ve Editör: N. Bozkurt). *Kant İçinde* (263-273). İstanbul: Say Yayınları.
- Kant, I. (2010b). "Sürekli Barışın En Son Biçimini Almış Birinci Amaç Maddesi". (Çeviren ve Hazırlayan: N. Bozkurt). *Kant İçinde* (s. 275-320). İstanbul: Say Yayınları.
- Lewis, B. (2009). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Locke, J. (1993). *Two Treatises of Government*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Michelet, J. (1996). *Rönesans*, (Çeviren: K. Berker). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Montesquieu (1968). *L'Esprit des Lois*. Paris: Le Club de Français du Livre.
- Öğüt, S. (1993). *Cumhur. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (8. Cilt) İçinde (s.94). <https://islamansiklopedisi.org.tr/cumhur> adresinden 03.10.2020 tarihinde erişildi.
- Rousseau, J. J. (2008). *Toplum Sözleşmesi ya da Siyaset Hukuku İlkeleri*, (Çeviren: İ. Yerguz). İstanbul: Say Yayınları.
- Smith, P. (2019). *Rönesans ve Reform Çağı. Bir Sosyal Arkaplan Çalışması*, (Çeviren: S. Çağlayan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Toprak, Z. (2019). *Atatürk. Kurucu Felsefenin Evrimi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 6 - Number: Special Issue (Özel Sayı) 2, p. 19-32, May 2022

Karabağ Sorununun Tarihsel Gelişimi ve Son Karabağ Mutabakatı* *Historical Development of the Karabagh Problem and The Last Karabagh Agreement*

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1016651>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
30.10.2021

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
31.03.2022

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
31.05.2022

Asya Studies

Doç. Dr. Hikmet Demirci
Kahramanmaraş Sütçü İmam
Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü,
hdemirci@ksu.edu.tr

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0001-8756-5909>

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Öz

Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Karabağ, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğü açısından önemlidir ve tarihî Azerbaycan toprağıdır. Rus Çarı I. Petro döneminde 1723 yılından itibaren Azerbaycan topraklarının Rus işgaline uğraması ve Ermenilerin bu topraklara göç ettirilmesi problemin başlangıcını oluşturur. Avşar Hanedanlığı'nın yöneticisi Nadir Şah'ın ölümünden sonra Azerbaycan topraklarında ortaya çıkan yirmiye yakın Türk Hanlığı birlik oluşturamadıkları için Rus hakimiyeti başlamıştır. Karabağ Hanlığı ise Kürekçay Antlaşması'yla (1805) Rusya'ya bağlandı. Rusların bu dönemde Osmanlı Devleti'ne ve İran'a karşı tampon oluşturdıkları bölgelerden biri Karabağ'dır. Rusya, Gülistan Antlaşması (1813) ve ardından imzaladığı Türkmençay Antlaşması'yla (1828) Azerbaycan topraklarında etkisini artırdı. Bu antlaşmalarla Azerbaycan toprakları kuzey ve güney bölgeleri olmak üzere ikiye ayrıldı, Ermenistan Devleti'nin temelleri atıldı. Makalede Azerbaycan topraklarında Türk tarihi göz önüne alınarak Rusya'nın Azerbaycan topraklarına girişi anlatıldı ve Karabağ sorununun kısa tarihi verildi. Bağımsızlıktan sonra Karabağ meselesi noktasında Azerbaycan ve Türkiye ilişkileri, Türkiye'nin bölgedeki konumundan ve bağımsızlık sonrası Kafkasya'da Azerbaycan-Ermeni ilişkileri kapsamında incelendi. 2020 yılında gerçekleşen ve 44 gün süren Karabağ Savaşı, Azerbaycan'ın zaferiyle sonuçlandı. Azerbaycan, Rusya ve Ermenistan arasında Karabağ mutabakatı imzalandı. Bu mutabakat ile Zenzegur (Nahçıvan) ve Laçın Koridoru'nun açılmasına karar verildi. Karabağ, sadece Azerbaycan veya Ermenistan için değil; Türkiye ile Türk Dünyası arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin sürdürülmesi için de hayati önem arz etmektedir. Karabağ Mutabakatının sonuçlarıyla yeni bir sürecin başladığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Ermenistan, Rusya, Karabağ, 2020 Mutabakatı

Abstract

In terms of the territorial integrity of the Azerbaijan Republic, Karabakh between Azerbaijan and Armenia is important and the historical Azerbaijani territory. During the reign of Russian Tsar Peter I, after 1723, the beginning of the problem is the Russian occupation of Azerbaijani territory and the migration of Armenians to these territories. After the death of Nadir Shah, who is ruler of the Afsharid Dynasty, about twenty Turkish Khanates emerged in the territory of Azerbaijan, which surrendered to the Russians because they could not form a union. The Karabagh Khanate was connected to Russian with the Kurekçay agreement (1805). During this period, Russia was one of the regions where Karabagh was used as a buffer against the Ottoman Empire, Iran and Russia expanded its control over Azerbaijani territories with the Treaty of Gulistan (1813) and the Turkmenchay treaties (1828). With the agreements, the Azerbaijani territories were divided into north and south, the Armenian State was laid in these lands. The article deals with taking into account the Turkish history of Azerbaijani lands, Russia's entry into Azerbaijani lands, and a brief history of the Karabakh conflict. Also, its focus on the independence of Azerbaijan and the Karabakh question was examined from the point of view of the role of Turkey in the post-independence sense of the relations between Turkey and Azerbaijan-Armenia in the Caucasus. The Karabakh War, which lasted 44 days in 2020, resulted in the victory of Azerbaijan. The Karabakh agreement was signed as a sign of goodwill by Azerbaijan, Armenia, and Russia. With this agreement, it was decided to open the Zenzegur (Nakhchivan) and Lachin Corridor. Karabakh is critical not just for Azerbaijan and Armenia, but also for the continuation of Turkey's political and economic links with the Turkish World. It was shown in the article that the results of the Karabakh agreement began a new phase.

Keywords: Azerbaijan, Armenia, Russia, Karabakh, 2020 Agreement

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Demirci, H. (2022). Karabağ Sorununun Tarihsel Gelişimi ve Son Karabağ Mutabakatı. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 6(Special Issue / Özel Sayı 2), 19-32.

AZERBAIJAN COĞRAFYASI VE AZERBAIJAN TÜRK TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ

Taberi'nin ifadesiyle Azerbaycan'ın kelime anlamı, "İbadet edilen en büyük ateşin olduğu yer" dir. Azerbaycan coğrafyası, güneyinde Irak-ı Acem, güneybatısında Cibal ve doğusunda Deylem ve Gilan vilayetleri, kuzeyinde Arran, batısında Anadolu şehirleriyle sınırdır. Geçmişten günümüze Azerbaycan Türkleri, güneyde Kızıl Ören Çayı, kuzeyde Kafkas Sıradağları, doğuda Hazar Denizi sahilleri, batıda Gürcistan ve Ermenistan sınırlarıyla çevrili coğrafyada yaşadı. XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Azerbaycan toprakları Rusya ve İran devletlerinin savaşları sonucu ikiye ayrıldı: Kuzey Azerbaycan (Kafkasya Azerbaycan'ı) Ruslar tarafından yönetilirken Güney Azerbaycan toprakları İran devleti sınırları içerisinde kaldı. Bütün bu işgallere rağmen Azerbaycan Türklerinin etnik yapısında herhangi bir değişiklik olmadı (Barthold, 2008: 174; Togan, 2009: 35; Baykara, 1975: 86).

Azerbaycan Türk tarihinin geçmişi, milattan önce (M.Ö.) VII. yüzyıl Sakalara kadar dayanmaktadır. Bu dönemde Türk nüfusu, Derbent yoluyla Kafkasların kuzeyinden Azerbaycan'a gelmesiyle yoğunlaşmış, bu sebeple Derbent yolu, "Türk Kapısı", "Hun Kapısı" ve "Demir Kapı" olarak adlandırılmıştır. M.S. VI. yüzyılda, Göktürk hâkimiyetini tanımayan Türk boylarının batıya göç etmesiyle yoğun bir Türk nüfusunun Azerbaycan topraklarına geldiği bilinmektedir. Türk-Ogur kavimlerinin izlerine Azerbaycan ve Dağıstan bölgelerinde rastlanmaktadır. M.Ö. Azerbaycan coğrafyasına başlayan Türk göçleri, Gök Türklerden sonra Hazarlar ve Bulgarlar döneminde de devam etti (Gömeç, 2018: 397-398). 1018 yılından itibaren Selçuklular, Oğuz /Türkmen boylarına yeni yerler bulmak maksadıyla, özellikle Tuğrul ve Çağrı beylerin seferleri sonucunda, Azerbaycan bölgesinin tamamıyla Türkleşmesini sağladı. 1038 yılında Selçuklu beyleri Boga, Köktaş, Mansur, Tana'nın önderliğindeki Oğuzlar, Rey'den ayrılarak Azerbaycan'a geldi. Bu dönemdeki göçler ve yerleşmelerden dolayı, bölgenin siyasi gücü olan Gürcü Meliki Tiflis kuşatmasını kaldırmak zorunda kaldı ve böylece Ermenilerin bölgede güçlenmesini önledi (Sümer, 1972: 82-83). 1054 tarihinde İbrahim Yınal ve Kutalmış komutasındaki Selçuklu ordusu kuşatması ve ardından Tuğrul Bey'in kuşatmaya destek vermesiyle Bizans ve Gürcü ittifakı Gence'de yenildi. Selçuklu sultanı Alp Arslan'ın Azerbaycan'da Ermeni ve Gürcüleri ikinci kez yenmesiyle onlar tamamıyla hâkimiyet altına alındı. Sultan Alp Arslan, Selçuklu beylerini Azerbaycan'a melik unvanıyla yönetici olarak atadı. Bu dönemde egemenlik, Güney Azerbaycan'da Selçuklular yönetiminde iken Kuzey Azerbaycan'da Şirvanşahlar'da idi. Kafkasya'da siyasi ve kültürel bakımdan Şirvanşahların önemli bir yeri vardır. Selçuklulardan sonra Azerbaycan topraklarına Kuman-Kıpçak Türklerinin yoğun göçü gerçekleşti. Kıpçak Türklerinden İldeniz, Azerbaycan'da vali konumuna yükseldi ve beyliğini kurdu. İldeniz Beyliği'nin merkezi Nahçıvan ve Gence'nin bağlı bulunduğu Tebriz oldu. Azerbaycan'da İldenizlilerden sonra Harezmsahlar, İlhanlılar ve Timurlular hâkim oldu. Azerbaycan, Tebriz merkezli kurulan İlhanlılar döneminde siyasi birlik ve ekonomik refaha ulaştı. XIII ve XV. yüzyıllar arasında Azerbaycan'da siyasi bütünlük bozuldu, bu bölgede küçük beylikler ortaya çıktı. Timur döneminde de sık sık istilaya uğrayan Azerbaycan toprakları Timur'un ölümüyle toparlanamadı, Karakoyunlu ve Akkoyunlular arasında mücadelelere sahne oldu. Bu mücadelelerle Akkoyunlu Devleti 1499 tarihinde Safeviler tarafından yıkıldı, bu topraklarda Safevi hâkimiyeti başladı (Gömeç, 2018: 399-403; Barthold, 2008: 176-178).

Safevilerin yöneticisi Şah İsmail, 1514 yılında Çaldıran Ovası'nda Osmanlı hükümdarı Yavuz ile yaptığı savaşta yenildiği için Azerbaycan toprakları ile Anadolu toprakları birleşti. 1534 tarihinde Kanuni, Tebriz'i ele geçirdi. Bu dönemde Osmanlı- İran savaşlarının devam etmesine rağmen Osmanlı hâkimiyeti 1636 yılına kadar devam etti (Gömeç, 2018: 409-411). Güney Kafkasya bölgesi ise Osmanlı ve Safeviler arasında paylaşıldı. Güney Kafkasya'nın Kartli, Kahetiya, Şirvan, Gence, Karabağ, Revan ve Nahçıvan bölgeleri Safevi Devleti'ne; Saatabego, İmereti, Abhazya ve Guriya bölgeleri ise Osmanlı hâkimiyetine bırakıldı. Safevi hâkimiyeti altında olan yerler Şah'ın idaresinde altındaki beylerbeyleri tarafından yönetildi. Osmanlı Devleti ise bölgeden düzenli vergi toplayabilmek amacıyla Tiflis, Gence- Karabağ ve Revan Eyaletlerini merkez yaparak üç idari kısma ayırdı (Deveci Bozkuş, 2017:141). Nadir Şah'ın Osmanlı Devleti'ne karşı Ruslarla birlikte hareket etmesi Rusların bu topraklara girişini kolaylaştırdı.

AZERBAIJAN TOPRAKLARINA RUSYA'NIN NÜFUZU VE KARABAĞ SORUNUNUN BAŞLANGICI

1722 tarihinde Safevi tahtına çıkan Nadir Şah, bölgede Osmanlı Devleti ve Rusya arasında mücadeleler başlaması sebebiyle kendi hâkimiyetini korumak için Ruslarla anlaşta. Nadir Şah'ın 1747 yılında Afşar ve Kaçar beyleri tarafından öldürülmesi ile 1779 yılında, bölgede bir Türk boyu olan

Kaçarlar Devri başladıysa da bölgede birlik ve beraberlik bozuldu. XVIII. yüzyıllardan itibaren Azerbaycan topraklarında Kuba Hanlığı, Gence Hanlığı, Karabağ Hanlığı, Şeki Hanlığı, Şirvan Hanlığı, Bakü Hanlıkları gibi yirmiye yakın hanlık kuruldu. Bu hanlıklar, I. Petro'nun doğu politikası gereğince 12 Eylül 1723 yılında Çarlık Rusya-Safeviler arasında Petersburg Antlaşmasının imzalanmasıyla Çarlık Rusyası'na bırakıldı. İran hükümeti Derbend, Bakü ayrıca Hazar Deniz'inin güneyindeki Geylan, Mazenderan, Astrabad bölgelerini Çarlık Rusya'ya verdi. Çarlık Rusya, herhangi bir işgal karşısında Safevi Devleti'ne yardım edeceğine söz verdi, ancak bu yardım sözünü hiçbir zaman yerine getirmedi. Çarlık Rusya'nın amacı Kafkasya topraklarını ele geçirmek, Hazar Denizini kontrol etmek, Hazar Denizi üzerinden sıcak denizlere inmek idi. I. Petro bölgeye hâkim olabilmek amacıyla, 1723 yılında bir ferman çıkartarak Azerbaycan'ın Bakü, Derbent ve Guba bölgelerine Ermenilerin göç etmelerini sağladı (Kurat, 2014: 281-282; Eliyarlı, 2009: 481; Gömeç, 2018: 413-414). İkinci ferman ise 1783 yılında II. Katerina tarafından çıkarıldı, bu ferman Ermenilere özel ilgi gösterilmesi ve onların korunması hakkında idi. Katerina Gürcistan'ı himayesi altına aldığını resmen ilan etti. Çar I. Pavel ise 5 Ocak 1797 yılında Azerbaycan ve Dağistan hâkimiyetlerini bir federatif devlet altında birleştirmek istedi. Bu konuda 1799 yılında bir ferman yayınlayarak federatif devleti kurdu, Ermenileri Azerbaycan'ın Gazak bölgesine yerleştirdi. Pavel'den sonra tahta geçen I. Aleksandr, 1801 tarihinde Gürcistan'ı tamamen ele geçirdi. 1804 yılında ilk olarak Gence Hanlığını işgal etti. 1804-1807 tarihlerinde Karabağ, Revan, Nahçıvan, Gence, Şeki, Derbend, Kuba, Şirvan ve Bakü hanlıklarını da hâkimiyet altına aldı. İran ile Çarlık Rusya arasında imzalanan 12 Ekim 1813 Gülistan Antlaşmasıyla, Ruslar ilerleyerek Taliş veya Lenkeran Hanlığını 1812 yılında, Şeki Hanlığını 1819 yılında, Şirvan Hanlığını 1820 yılında, Karabağ Hanlığını ise 1822 yılında, Revan ve Nahçıvan Hanlığını 1827 yılında, İlisu (Zakatala) Hanlığını 1844 ilhak ederek Azerbaycan topraklarını tamamen ele geçirdi. 1723 yılından itibaren Ermenilerle yakından ilişkide olan Çarlık Rusya, 1813 Gülistan Antlaşması, 1828 Türkmençay ve 1829 Edirne Antlaşmaları'yla Anadolu'da ve İran'da yaşayan Ermenileri göç ettirerek Osmanlı ve İranlılara karşı tampon görevi yapması için Erivan merkezli bir Ermeni yerleşimi kurdu. I. Nikola, 1828 yılında Erivan, Nahçıvan ve Ordubad'ı içine alan "Ermeni Vilayeti" başlıklı fermanı imzaladı (Kurat, 2014: 319; Saray, 1993: 18-20; Kazımlı, 2017: 106-107; Yeşilot, 2008:188; Saray, 1993: 21-22, Mehdiyev, 2018: 135). Özellikle Türkmençay Antlaşması, Rusların Ermenistan'ın temelleri atılmasında önemlidir. Bu antlaşmada Azerbaycan Türkleri hiçbir söz hakkına sahip olmadığı gibi Rusya ve İran'ın yaptırımları Azerbaycan'da çözümsüzlüğe sebep olmuştur. I. Petro, Doğu ticaretinden faydalanmak amacıyla Ermenileri kullanmak istemiştir. Çar, Ermenileri antlaşma yapmak amacıyla Rusya'ya davet ederek kendilerine dinî ve dünyevi imtiyazlar vermeyi garanti etmiştir (Yeşilot, 2008: 190-191). Bu yönüyle Türkmençay Antlaşması kırılma noktasıdır. Özellikle İran ve diğer bölgelerden getirilen Ermenilerin peyderpey Azerbaycan'a yerleştirilmesi, Azerbaycan'da Ermeni probleminin varlığının en önemli sebeplerinden birisidir.

Karabağ Hanlığı, 1740'lı yıllardan itibaren kurulan hanlıkların en büyüğüdür. Karabağ Hanlığı 14 Mayıs 1805 tarihinde imzalanan Kürekçay Antlaşması'yla Rusya'ya bağlandı. Kürekçay Antlaşması 11 maddeden oluşmaktadır. Maddelere göre Karabağ Hanlığı ve halkı, Rusya'nın vasalı olmayı kabul etti; Rus Çarlığına sadık olacağına da söz verdi. İkinci madde de ise Rus Çarlığı, Şuşalı ve Karabağ Hanı İbrahim Halil Han ve sadık varislerinden sadık tebaası olarak merhamet ve yardımlarını kesmeyeceğini taahhüt etti. Karabağ Hanlığı, Çarlık Rusya'ya her yıl 8000 çervon vergisini yılda iki dönem ödeyeceğine söz verdi. Bu maddeler arasında en ağır Çarlık Rusya'nın Şuşa bölgesinde topraklarla kuşatılarak 500 asker bulundurma hakkına sahip olmasıydı. Benzer antlaşma şartları diğer hanlıklar ile de imzalandı. 1822 yılında tamamen ortadan kaldırılan Karabağ Hanlığı yerine komendantusul (yeni baskıcı sistem) idaresi kuruldu. Böylece Kürekçay Antlaşması da anlamını yitirdi (Hesenli, 2005: 4).

Bölgenin Rusya'ya geçişi sırasında 1823'de Karabağ'da nüfus dağılışı şu şekildedir: Karabağ'da yaşayan Türk ailelerin toplamı 15.729 kişi, şehirlerde 1.111 köylerde ise 14.618 kişidir; Ermeni ailelerin toplamı 4.366 kişi, şehirlerde 421 kişi, köylerde ise 3.945 kişidir (Kazımlı, 2017: 107). Hatta 1829 yılında Türkiye'den bölgeye zorla göç ettirilen Ermeniler, belli zaman sonra Rus yönetiminden memnun kalmayarak Türkiye'ye dönmek istedi, ancak Rusya bu duruma izin vermedi. Ermenilerin dönme isteği, Komutan Baron Gan tarafından I. Nikola'ya iletildi. Bunun üzerine sınır boylarında askerî kıtalar arttırıldı, askerler sınırlarda kordon oluşturularak duruma engel oldu (Baykara, 1975: 31).

Rusya, Kafkasya bölgesinde tampon Ermeni bölgesi kurduktan sonra Kafkasya Ordu Komutanlığı vasıtasıyla Azerbaycan Türk hanlıklarını idare etmeye başladı. Azerbaycan Hanlıkları, 1840 yılında kurulan "Hazar Kıyı Bölgesi" (Prikaspiykiy Oblast) idaresine bağlandı. Aynı şekilde Gürcistan ve Ermenistan bir oblast, Dağistan ve diğer oblastlar ayrı bir idari bölgeye ayrıldı. Bu döneme ait "Revan

Tapu Defterleri”, merkezi Erivan (Revan) olarak kurulan tampon bölgenin, tamamen bir Azerbaycan Türk toprağı olduğunu göstermektedir. 1723 yılından Bolşevik Devrimi’ne (1917) kadar Çarlık Rusya bölgeye Ermenileri yerleştirmek ve Hıristiyanlaştırmak suretiyle bölgenin idari, sosyal, dinî ve kültürel yapısını tamamen değiştirmeye çalıştı. Azerbaycan Türkleri ise bu süre zarfında büyük mücadeleler verdi. 1882, 1885, 1890 yıllarında ise Rus işgaline karşı Azerbaycan’da başkaldırma ve zulme karşı “Kaçaklar Millî Hareketi” başladı. Karabağ’da, Şuşa’da, Zakatala’da, Zengezur’da, Nuha’da millî liderler tarafından mücadelelerin gerçekleştiği bilinmektedir (Saray, 1993: 22-23; Baykara, 1975: 89-90).

Çarlık Rusya, bölgeyi kontrol etmek amacıyla 1833 yılından itibaren Kafkasya ötesi sayılan topraklar, iki vilayet ve bir bölge olmak üzere üç idare yapısına bölündü. Kafkasya ötesi bölgenin ilki olan Güney Kafkasya, merkezi Tiflis olmak üzere Gürcistan toprakları 10 ilçeye ayrıldı. Azerbaycan toprakları ise merkezi Bakü olmak üzere Gence, Karabağ, Lenkeran, Kuba, Şeki, Şirvan ve Derbend şehirlerinden meydana geldi. Üçüncü bölge Mahal ise vilayet idaresinden küçük idari birimlere ayrıldı. Bu vilayet içerisinde Erivan, Nahçıvan, Gümrü, Şaragöl ilçelerini yerleştirdi. Böylelikle Azerbaycan ve Ermenilerin yaşadıkları yerler tamamıyla ayrıldı (Baykara, 1975: 30).

1890 yılında Ermeniler “Taşnaksutyun Partisi”ni kurdu. Kuruluşlarının ilk yıllarında Türkiye Ermenileri için büyük Ermenistan’ı kurmayı hedeflediler, sonra 1904 yılından itibaren bu hedefe Kafkasya Ermenistan’ını da dâhil ettiler. Ermeniler 1723 yılından itibaren yoğun şekilde Kafkasya’nın 54 ilçesine göç ettirilmesine rağmen ancak beşinde çoğunluğu teşkil etti. Merkez Erivan’da bile Türkler çoğunlukta idi. 1917 Devrimiyle yönetimi ele geçiren Bolşevikler döneminde, Gürcistan 26 Mayıs 1918 tarihinde, Azerbaycan 28 Mayıs 1918 tarihinde ve ardından Ermenistan bağımsızlıklarını ilan etti. Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918)’nden sonra Osmanlı Devleti, Güney Kafkasya bölgesinden çekildi, bunun üzerine İngiliz orduları bölgeye geldi. İngilizler, Karabağ bölgesinin Azerbaycan’a ait olduğunu ilan etti, ancak 1919 yılında İngilizler bölgeden çekildi. İngilizlerin çekilmesiyle Kızıl Ordu birlikleri 27 Nisan 1920 tarihinde Bakü’yü işgal etti. Kızıl Ordu birliklerinin desteğiyle Ermeniler, 1921 yılında Erivan, Nahçıvan, Karabağ, Şuşa, Gence, Bakü ve Şirvan şehirlerinde silahsız ve savunmasız Türklere saldırdı ve onları öldürdüler (Baykara, 1975: 132; Gökçe, 2011: 1141).

Ermenilerin Bakü’de Azerbaycan Türklerine karşı 30, 31 Mart ve 1 Nisan 1918 tarihlerinde başlattıkları kıyımla 10.000’den fazla Türk öldürüldü. Bakü’de başlayan bu kıyım Şamahı, Kürdemir, Salyan, Kuba, Lenkeran ve Gence’ye sıçradı. Tiflis’te kurulan Seym Meclisi’nin üçte bir üyesi Ermenilerden oluştuğu için bu kıyım önlenemedi. Müsavat Partisi liderlerinden Nesib Bey Yusufbeyli, Azerbaycan Millî Şûrasında bu kıyımı kınadı; ancak kınamanın yeterli olmadığını, bağımsızlıklarını ilan etmekten başka çarelerinin kalmadığını ifade etti. Azerbaycan Millî Şûra’sında, Müsavat Partisi, Tarafsız Demokratik Grup, İhrrar, İttihat ve Sosyal Demokrat partileri bulunuyordu. Bu Millî Şûra, 28 Mayıs 1918 tarihinde Tiflis’te bütün dünyaya “Müstakil Azerbaycan Cumhuriyeti”ni ilan etti ve Misak-ı Millî kararlarını aldı. Kararın maddeleri şu şekildedir:

1. Bu tarihten itibaren Azerbaycan halkı hâkimiyet hakkına sahip olduğu gibi Güney ve Doğu Azerbaycan dahi, bütün hukuka sahip bağımsız bir devlettir.
2. Bağımsız Azerbaycan Devleti’nin idare şekli, Halk Cumhuriyeti olarak kararlaştırılmıştır.
3. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti başta komşuları olmak üzere tüm millet ve devletlerle dostça ilişkiler kurmaya karardır.
4. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, etnik köken din, sınıf meslek ve cinsiyet ayrılığı gözetmeksizin sınırları içindeki bütün vatandaşlarının tüm siyasal ve sivil haklarını güvence altına alır.
5. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, topraklarında yaşayan bütün milletlerin özgür gelişmesini sağlar ve destekler.
6. Kurucu meclis toplanana kadar Azerbaycan’daki en yüksek yetkili merci genel oyla seçilmiş olan Millî Şûra’dır. Geçici hükümet bu şûra’ya karşı sorumludur.

Böylece ilk Azerbaycan hükümeti kuruldu (Baykara, 1975: 256-259; Mehmetzade, 1991: 89-90). 22 Ocak 1920’de Türkiye, Misak-ı Millî kararlarından sonra Felah-ı Vatan Grubunun yaptığı gizli toplantıda Misak-ı Millî metnini ele aldı. Son Osmanlı Mebusan Meclisinin aldığı kararla “Ahd-ı Millî veya Pehman-ı Millî Beyannamesi” yani Misak-ı Millî 28 Ocak 1920 tarihinde oy birliğiyle kabul edildi (Keskin vd., 1995: 93; Doğan, 2019: 113). Bu kararlar Türkiye’nin sınırlarını büyük ölçüde çizdi. Azerbaycan Misak-ı Millîsi, Osmanlı’nın aldığı Misak-ı Millî kararlarından yaklaşık iki yıl önce alındı. Bu iki Misak-ı Millî kararları arasında karşılaştırma yapılacak olursa her ikisinin 6 maddeden oluştuğu, Azerbaycan Misak-ı Millî şartlarında rejim belirtildiği, ancak Türkiye’nin Misak-ı Millîsi’nde rejim

belirtilmediği görülür. Azerbaycan Misak-ı Millisinde sınırlar belli iken Osmanlı sınırlarında bazı yerlerde halk oylaması kararı alındı. Azerbaycan vatandaşı olan herkese eşit haklar verirken, Osmanlı dışarıdaki Türklere ne kadar hak veriliyorsa azınlıklara o kadar hak verdi. Türkiye Misak-ı Millisinde tam bağımsız ekonomi hedeflenirken Azerbaycan'da ekonomik bağımsızlıktan bahsedilmemektedir. Osmanlı o dönemde işgal altında iken Azerbaycan bağımsızlığını ilan etti.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Misak-ı Milli'yi imzalayan milletvekillerinin gerekçesi “payidar bir Osmanlı *saltanat* ve *cemiyeti'nin* devam-ı vücudu gayr-i mümkün bulunduğunu kabul ve tasdik eylemiştir.” şeklindedir (Bayraktar, 2017: 268-269). Azerbaycan'da ise Ermeni kıyımlarına karşı seslerini duyurmak ve mücadele etmek maksatlı imzalandığı görülür. Azerbaycan Misak-ı Milli'si kısa bağımsızlık süresi yaşasa da Azerbaycan Cumhuriyeti'nin temelidir, diyebiliriz.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan ettikten sonra Osmanlı ile iletişime geçti. Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti namına Millî Şûra Reisi Mehmet Emin Resulzade, Hariciye Nazırı Hacinski ve Adliye Nazırı Halil Bey'le Üçüncü ordu kumandanı Vehip Paşa tarafından 4 Haziran 1918 tarihinde Batum Antlaşması imzalandı ve askerî yardım talebinde bulunuldu (Mehmetzade, 1991: 90). 4 Haziran 1918 Osmanlı Devleti, Kafkas ordusunun birçoğunu Sarıkamış Harekâtı'nda kaybetmesine rağmen Batum Antlaşması'nın 4. Maddesi gereği, Millî Şûra'nın yardım talebini kabul etti (Mehmetzade, 1991:96, Asker, 2015: 539). Bunun üzerine Sovyet Rusya Almanya'dan yardım istedi. Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın emriyle Nuri Paşa komutasında Kafkas İslam ordusu kuruldu. Bu ordu, bölgede Ermenilerin ve Rusların Azerbaycan Türklerine karşı gerçekleştirdiği katliamı önlemek ve Azerbaycan'ı Sovyet, Almanya, İngiltere ve Ermeni işgalinden kurtarmak amacıyla harekete geçti. Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam ordusu 15 Eylül 1918'de Bakü'yü alarak Millî Şûra 'ya teslim etti. Gence'de kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin yeni başkenti Bakü oldu (Mehmetzade, 1991: 98). Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti Azerbaycan Türklerine bağımsızlık desteğini gerçekleştirdi.

Kurtuluş Savaşı döneminde ise Mustafa Kemal Paşa tarafından Doğu'da Ermenilere karşı harekât düzenleyen Kazım Karabekir Paşa'ya gizli emir gönderildi. Bu emirde, Azerbaycan'ın tamamen ve gerçek anlamda bağımsız bir devlet hâline gelmesine taraftar olduklarını belirtti. Rusları kuşkulandırmadan Azerbaycan'a destek olunmasını istedi. Mustafa Kemal Paşa, Karabağ gibi Türklerin nüfusça yoğun olduğu yerlerin Ermenilere verilmesini engellenmesini ve bu yerlerin Azerbaycan'da kalması için gerekli çalışmaların yapılması noktasında direktif verdi. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, Rusların Azerbaycan'da yaptıklarından vazgeçirmek için tüm İslam âleminde olumsuz bir intiba uyandıracaklarını ve Bolşevikleri dünyaya olumsuz tanıtılacak bir örnek olacağını söylemesini; Rusların bu davranışlardan vazgeçmeleri için hareket edilmesini istedi (Saray, 1995: 11).

Ermeniler bu dönemde topraklarda hak iddia etti. Bolşevikler, Ermenilerin toprak iddialarına birkaç yıl yanıt vermedi. Bolşeviklerin, hâkimiyetinden çıkan halkları tekrar bünyesine katmak amacıyla çok kısa bir dönem de olsa ılımlı bir siyaset izlediği görülür. Ancak Sovyetler Birliği'nin Ermenilerin toprak iddialarına yönelik somut adımlarından ilki 30 Haziran 1921 tarihinde Azerbaycan toprakları içinde Dağlık Karabağ Özerk Bölgesinin kurulma kararı idi. Bu kararın ardından 24 Temmuz 1923 yılında Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi ilan edildi (Saray, 1993: 29; Kazımlı, 2017: 107-108). Sovyetler Birliği'nden alınan desteklerle Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde yaşayan Ermeniler Karabağ'a göç etti ve buraya yerleştirildi. Bu göçler, Karabağ'ın demografik durumunun Türkler aleyhine değişmesine neden oldu (Deveci Bozkuş, 2017:143). 1918-1920 yıllarında Ermeni Cenubi Kafkas Devleti'nin arazisi 10 bin km² idi. Sovyetler işgal ettikten sonra ise 29,8 bin km² oldu, 19,8 bin km² toprak ise Azerbaycan topraklarından alınarak Ermenistan'a verildi. Azerbaycan toprağı Karayazı ve Borcalı Gürcistan'a, Kazak'ın bir kısmı ve Zengezur ilçeleri Ermenistan, Nahçıvan ise Azerbaycan himayesindeydi (Baykara, 1975: 18; Hesenli, 2005: 5).

Sovyet hâkimiyetinin kurulması ve 1921'de Türkiye ile yapılan Kars Antlaşması sonrasında, Ermeni Taşnak militanlarının zulümlerinden Erivan'dan İran ve Azerbaycan'a göç eden Türklerden 60.000 kişi tekrar Erivan ata topraklarına döndü. 1922, 1926 ve 1939 yıllarındaki yoğun dönüşlerle Türk nüfusu 130. 800 kişiye yükseldi (Mehdiyev, 2018: 138). II. Dünya Savaşını fırsata dönüştüren Ermeniler, Ermenistan'daki yoğun Türk nüfusunu azaltmak için dışarıda yaşayan Ermenilerin Ermenistan'a göçürülmesi ilk defa 1943'te Tahran konferansında dile getirdi. Ermeni diasporası SSCB Dışişleri Bakanı Molotov'la görüşerek Ermenilerin Ermenistan'a göçmesine onay istedi. Molotov'un aracı olmasıyla Stalin bu duruma izin verdi. 1945 yılında da Ermenistan Komünist Partisi Genel Sekreteri G. Harutyunov, Karabağ'ın Ermenistan'la birleştirilmesini ön gören planı ifade etti. 1947-48 yılında çıkarılan kararlarla Türkler Ermenistan'dan Azerbaycan'a zorla göç ettirildi, onların yerlerine de 1987 yılına kadar

yurtdışından getirilen Ermeniler yerleştirildi. 1987 yılında Ermeniler, Karabağ'ın Ermenistan'la birleştirilme isteklerini uluslararası gündeme taşıdılar. 1988-1989 Azerbaycan Türkleri kendi vatanları olan Karabağ'ı terk etmek zorunda kaldı, terk etmeyen 216 Türk çeşitli işkencelerle öldürüldü (Mehdiyev, 2018: 140-142).

1990 yılında Azerbaycan Türkleri arasında kurulan Halk Cephesi harekâtı hem Sovyet yönetimini hem de Azerbaycan'daki Moskova taraftarı yönetimi zor durumda bıraktı. Ebulfeyz Elçibey liderliğinde başlatılan Halk Cephesi Harekâtı, Azerbaycan halkının ve aydınlarının tek kurtuluş umudu oldu. Elçibey, Azerbaycan halkının uğradığı haksızlıkları sert bir dille eleştirerek Moskova'nın Azerbaycan'ı serbest bırakmasını istedi. Moskova yönetimi bu durumdan memnun olmayarak Ermenileri kışkırttı ve destekledi. Bu dönemde Ermenistan'da yaşayan 250.000'e yakın Azerbaycan Türkü Ermenistan'dan zorla göç ettirildi. Dış Dünya'ya ise Ermenistan'da Türklerin olaylar çıkarttığını, bununla yetinmeyen Azerbaycanlıların Bakü'de toplanarak Ermeniler başta olmak bütün Hristiyan unsurlara karşı katliama girişeceklerini, bu kışkırtmaların ise Halk Cephesi tarafından yönetildiğini ifade ettiler. Kızıl Ordu birlikleri 19-20 Ocak 1990 tarihinde Bakü'yü işgal etti. Bu işgal bir katliama dönüşerek iki yüze yakın insan öldürüldü ve binlerce kişi yaralandı. Bu, Sovyetlerin yaptığı son katliam oldu. 18 Ekim 1991 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti kuruldu (Saray, 1993: 65-66). Azerbaycan Türkleri tarihte ikinci kez bağımsızlıklarını elde etti.

Harita 1: Dağlık Karabağ Bölgesi

Kaynak: <https://www.takvim.com.tr/guncel/2020/10/04/daglik-karabag-haritasi-nasil-daglik-karabag-sehirleri-neler-daglik-karabag-nufusu-kac>

BAĞIMSIZLIKTAN SONRA AZERBAYCAN –TÜRKİYE İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA KARABAĞ MESELESİ

Azerbaycan 18 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlığını kazandıktan sonra Türkiye, Türk Cumhuriyetlerinin yeniden yapılanmasında ve demokrasiye geçişlerinde yardımcı olan ülkeydi. Bu konuda Başbakan Demirel'in planı, Türk Cumhuriyetleri Sovyet döneminde yaklaşık 70 yıl, Çarlık döneminden itibaren toplamda 300 yıl totaliter (baskıcı) rejim altında yaşayan Türk Cumhuriyetlerinin Batıya açılmalarında yardımcı olmaktı. Türk cumhuriyetlerinin demokrasiyle yönetilmelerinin yanı sıra, laik düzenin yerleştirilmesi ve güçlendirilmesinde de yardımcı olunmalıydı. Türkiye ekonomi noktasında da Türk cumhuriyetlerinin serbest pazar ekonomisine geçişlerinde yardımcı oldu. Bunun yanı sıra Türk cumhuriyetlerinin Latin alfabesini kabul etmeleri, milletlerarası toplumlara uyumları sağlanması noktasında destek kararı alındı (Sezgin, 1993: 23-24).

Bu dönemde Türkiye, Karabağ ve Nahçıvan noktasında Azerbaycan'a destek vermek istediye de Rusya'nın engellemeleriyle karşılaştı. Mesela, 1992 yılında Demirel'in Moskova ziyaretinde, Rusya, "Azerbaycan'ın Türkiye ve İran ile ittifak arayışları içine girmesinin doğru olmadığını, Türkiye, Karabağ ve Nahçıvan'a müdahaleye kalkışırsa, ABD ile Rusya'nın da Kürt Devletinin kurulmasına aktif destekleyeceklerini, ayrıca Kars antlaşmalarının gizli maddeleri yoluyla Doğu Anadolu'da Ermenilerin toprak

taleplerinin gündeme geleceğini” belirtti (Sezgin, 1993: 30). Kısaca Rusya, Türkiye’nin Azerbaycan’a Karabağ ve Nahçıvan konularında müdahale ve destek vermesini istemedi. Genel olarak, Türkiye Cumhuriyeti’nin Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Süleyman Demirel ve Recep Tayyip Erdoğan’ın sonuca bakıldığında süreci iyi yönettikleri ve Azerbaycan’a tam destek verdikleri söylenebilir. Demirel ve Özal dönemlerinde sonuç alınamadı ancak adımlar atıldı. Bu adımlarda Rusya faktörü sebebiyle hatalar (Karabağ) yapılmasına rağmen bu süreçte her zaman Türkiye Azerbaycan’ın yanında yer aldı. Bu dönemlerde Türkiye, Rusya ile ortak bildirimlerde genel diplomatik başarısızlıkları bulunmasına rağmen Türk Cumhuriyetlerinin siyasi, ekonomik ve diğer menfaatlerinin korunmasına öncelik verdi.

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Dağlık Karabağ sorununun çözümü noktasında “barış içerisinde yaşama” ve Ermenistan’ın Türkiye’ye “Geçmişini unutmadan iyi ilişkiler içinde olalım.” çağrıları Ermenistan kısıca Türkiye’nin Azerbaycan yanında olmasını istemedi (Sezgin, 1993: 65). Bu dönemde Ermenistan’ın önceliği, Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan’a bağlanmaması, sonrasında ise Dağlık Karabağ ile arasında kalan Azerbaycan topraklarını ilhak ederek bu bölgeyi birleştirmekti. Ermenistan karşısında en büyük ve tek engel Türkiye idi. Türkiye, Ermeni politikasındaki Türklük aleyhi tırmanışı durdurabilmek için bu dönemde Türkiye ise Dağlık Karabağ noktasında hem BM hem de AGİK (Avrupa güvenlik İşbirliği Konferansı) toplantısında mücadelesini verdi. TBMM ve TSK temsilcilerinden oluşacak gözlemci heyetinin “zorla” bölgeye sokulması sağlandı. Bu dönemde “geçmişini unutmadan iyi ilişkileri çerisinde olma” siyaseti güdülenerek Ermenistan tanındı. Türkiye bu noktada Ermenistan’ın tanınmasını ABD ve Batı’nın Azerbaycan’ı tanıma şartına bağlanabilir (Sezgin, 1993: 66-68).

Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan’dan ayrılma talebi ateşli çatışmalara dönüştü. 1990’lı yılların başlarında, Ermenistan’ın Karabağ’ı kendi topraklarının katacağını açıklamasının ardından çıkan çatışmalarla, iki ülke arasında savaşta yol açtı. Dağlık Karabağ’ın ayrılıkçı yönetimi ise 1991 yılında bağımsızlığını ilan etti. Ermenistan Silahlı Kuvvetleri 1991-1993 yıllarında, Dağlık Karabağ bölgesini ve bu bölgenin çevresindeki yedi ilçeyi (rayon) işgal etti. Bu yıllar arasındaki savaşlar, 1994 yılında Bişkek şehrinde imzalanan ateşkesle son buldu. 1994-1997 yılında varılan ateşkes antlaşmasına rağmen Rusya Ermenistan’a silah yardımı yaptı (Kazımlı, 2017:107).

Türkiye-Rusya ilişkilerinin seyri, Türkiye’nin Türk Dünyası ülkeleriyle ilişkilerini etkiledi. Mesela bir Rus bombardıman uçağı 24 Kasım 2015 tarihinde, Suriye sınırlarını bombalarken Türkiye sınırlarından geçmesi ve yapılan uyarıları dikkate almaması sebebiyle Türkiye ve Rusya arasında ciddi bir kriz başladı. Bu kriz ardından Ermenistan-Azerbaycan arasında yaşanan Dağlık Karabağ Sorunu, özellikle Ermenistan’ın ateşkesi ihlal etmesi, bu krizle doğrudan veya dolaylı bağlantısını gösterdi (Deveci Bozkuş, 2016: 2). Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Rusya ve Türkiye arasındaki krizin sona ermesi için her türlü desteğini Türkiye’ye vereceğini ve Türkiye’nin yanında olduğunu duyurdu. Türkiye ile Rusya arasındaki uçak krizi, Azerbaycan-Ermenistan gerilimini de tetikledi. Azerbaycan ve Ermeni arasında Karabağ sebebiyle çatışmalar başladı. Çatışmaların ardından Başbakan Ahmet Davutoğlu’nun 4 Aralık 2015 tarihinde düzenlenen Bakü ziyareti sonrasında çatışmalar daha da alevlendi. Davutoğlu ziyaretinde Türkiye’nin Azerbaycan ile yakınlaşacağını bütün dünyaya duyurdu. Rusya bu durumdan rahatsız olarak Erivan askeri üssüne altı savaş ve nakliye helikopteri takviye yaparak ortak hava savunma sistemi kurma, askerî iş birliği, eğitim desteği, araç hibesi ve ortak tatbikatları içeren antlaşmayı imzaladı. Ermenistan bu durumdan rahatsız oldu ve Bakü’ye yönelik tavrını sertleştirdi. Azerbaycan ile Karabağ arasındaki sınır çatışmalarını “savaş” olarak niteledi (Deveci Bozkuş, 2016: 11-12). Bu kriz sonrasında Rusya, Moskova’da PYD bürosunun açılmasına izin verdi. Karabağ’a PKK’nın yerleştiği iddiaları ortaya atıldı ve Ermenistan yanlış beyanatlar verdi. Bu desteklerle 1-2 Nisan 2016 tarihlerinde Ermenistan-Azerbaycan arasında yaşanan çatışmalar, Dağlık Karabağ sorununun uluslararası bir problem olarak ortaya konulacağını gösterdi (Deveci Bozkuş, 2016: 19).

BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCAN-ERMENİ İLİŞKİLERİ VE KARABAĞ MESELESİ

Kafkasya kavramının kökenleri Rusya’nın Kafkasya’yı işgal ettiği XVIII. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Rusya’nın bölgeye gelmesiyle bölge iki kısma ayrıldı: Transkafkasya ve Kafkasya. Kısa bir süre sonra yeni bir kavram “Kuzey Kafkasya” tanımı ortaya çıktı. Transkafkasya kavramı bölgenin siyasi ve idari ayrılmanın yansımasıydı. Transkafkasya kavramının gizli anlamı ise Kafkasya Sıradağlarının güneyinde yer alan bölgelerin Kafkasya’ya ait olmadığı onu ötesinde ve uzağında olduğunu ifade etmesiydi. Böylece Kafkasya’nın güneyi ve kuzeyi iki bölgeye ayrıldı. Bu ayrılmanın sebebi ise Transkafkasya coğrafyasıyla Rusya’nın güney sınırlarının bölgeyle bağlantı sağlamasıydı. Bunun yanı sıra XIX. yüzyılda Ruslar tarafından Osmanlı’nın vilayeti Kars’ı işgal etmesiyle Kars’ı da Kafkasya’nın ayrılmaz parçası olarak gördü. Rusya İmparatorluğu Kars Ardahan, Beyazıt vilayetlerini kaybettikten sonra bu vilayetleri Kafkasya sınırları içerisinde çıkardı. Bölgede Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan’ın üç bağımsız devletinden oluşan Orta Kafkasya; Rusya Federasyonu’nun bitişik otonom cumhuriyetlerinden oluşan Kuzey Kafkasya; Ermenistan,

Azerbaycan ve Gürcistan (Güneybatı Kafkasya) ve onunla bitişik Türk vilayetlerinden ve İran'ın kuzeybatısında yer alan Güney Kafkasya yer aldı (İsmailov ve Papava, 2008, 287-288).

Sovyetler Birliği'nin siyasi hâkimiyet alanı içerisinde bulunan Kafkasya, birliğin dağılması ardından Rusya, Türkistan, Baltık ülkeleri, Doğu Avrupa ülkeleri ve Amerika'nın yakından ilgilendiği bir bölge hâline geldi. Bu bölgede Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan başta olmak üzere üç önemli devlet bulunmaktadır. Ermenistan Rusya'nın geniş desteğini alırken Azerbaycan ve Gürcistan'ın batı yönelimiyle batılıların desteğini almaya çalıştı. Diğer taraftan, Azerbaycan'ın güneyi ise Türkiye ve İran ile yakından bağlantılıdır. Kafkasya bölgesi, zengin doğalgaz kaynaklarının yanı sıra Türkistan petrol ve gazının dünya pazarına ulaştırılmasında önemli konumdadır. Bu sebepten enerji akımının gerçekleştirilmesinde Rusya, Türkiye, Amerika, İran bölgede söz sahibi olmak istemektedir (İsmailov ve Papava, 2008, 283).

Kafkasya'nın stratejik özelliğiyle, tarih boyunca büyük devletler için nüfuz etmek istedikleri alan oldu. SSCB döneminde Kafkasya bölgesine tamamen hâkim olduğu için dünyaya kapalı halde idi. 1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla, Avrupa ve Asya kıtalarını birleştiren bölge, iki farklı medeniyetin kavuşum noktası ve yer altı- yerüstü kaynaklarına sahip olduğu için cazibe merkezi hâline geldi. Özellikle Güney Kafkasya'nın konumu hasebiyle Orta Doğu ülkeleri ile komşudur. Avrupa için ekonomik ve askeri güvenlik bölgesidir. ABD'nin küresel çıkarlarında stratejik bir bölgeydi. Batıda, bu konuda çeşitli jeopolitik teoriler de üretildi. Avro-Atlantik devletler için Güney Kafkasya, Azak Denizi – Karadeniz – Hazar denizi ve buradan da Çin'e kadar uzanabilecek güvenlik ve iş birliği koridorunun önemli bir kısmıydı. Batılı devletler için Güney Kafkasya ekonomik, toplumsal ve siyasi faydalar getirmesinden dolayı Avrupa ailesinin içinde yer almalıydı. Bu amaçla “Avrupa Komşuluk Politikası”, “Doğu Ortaklığı Politikası” ve birçok ekonomik nitelikli programlar uygulandı (Kazımlı, 2017: 101-102). Kafkasya bölgesinde Azerbaycan dışında üç önemli ülke; Rusya, İran ve Türkiye'dir. Batı Avrupa ülkeleri ve ABD'de de siyasi, ekonomik ve uluslararası ağırlıklarından dolayı önemlidir. Türk dünyası ülkelerinden Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan gibi ülkeler günümüzde minimal düzeyde etkili olurken yakın gelecekte Kafkasya'nın önemini arttıracaktır. Türkiye iki önemli nedenden dolayı bölgeyle ilgilenmiştir. Birincisi sınırların güvenliğidir. Rusya ile doğrudan sınır komşuluğu sona ermesine rağmen Ruslar etkinliğini korumaya devam ediyor ve bölgede Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın bağımsızlığından sonra Türkiye bu üç ülkeyle sınırlarını paylaşıyor. İkincisi ise ekonomik nedenlerdir. Dünya piyasasını doğalgaz ve petrolün Türk Dünyası ülkeleri ve Kafkasya arasında taşınmasında Türkiye ana yol güzergâhlarından birisidir. Türkiye ile Türk Dünyası Cumhuriyetleri arasında ekonomik ilişkilerin canlandırılmasında Kafkasya önemli bir ağ geçitidir (Kocaoğlu, 1997: 63).

Hazar havzası ise zengin petrol ve doğal gaz yataklarıyla ekonomik ve siyasi bir öneme sahipti. SSCB döneminde Moskova merkezli yönetilen enerji kaynakları, bağımsızlıktan sonra Azerbaycan Cumhuriyeti tarafından yönetilmeye başladı. Azerbaycan, 20 Eylül 1994 yılında “Azeri”, “Çırak”, “Güneşli” yataklarının ortak işletilmesini içeren “Yüzyılın Antlaşması” olarak adlandırılan antlaşmayı imzaladı. Antlaşmaya, Azerbaycan, ABD, Büyük Britanya, Rusya, Türkiye, Norveç, Japonya ve Suudi Arabistan gibi sekiz devletin on üç büyük şirketi (Amoko, BP, MakDermott, Yunokal, ARDNŞ, LUKOyl, Statoyl, Ekson, Türkiye Petrolleri, Penzoyl, İtoçu, Remko, Delta) katıldı (Kazımlı, 2017: 103-104).

Kafkasya; jeopolitik, jeostratejik ve ekonomik öneminden dolayı, başta “NABUCCO” olmak üzere “Güney Akım Projesi”, “Kuzey Akım Projesi”, “Şahdeniz Projesi”, “Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi”, “Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı Projesi”, “Mavi Akım Projesi”, “Türk Akım Projesi”, “TANAP” vb. olmak üzere birçok projenin ana bölgelerinden biridir. Bu nedenle, Rusya, ABD, Çin, Avrupa Birliği, İran ve Türkiye'nin bölgede rekabet yaşadıkları görülmektedir (Deveci Bozkuş, 2016: 8).

Bölgede Karabağ bölgesinin sorun olarak ortaya çıkması ise Ermenistan'ın 1980'lerden sonra Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ Özerk bölgesini kendi topraklarına katmak istemesiyle başladı. 1 Aralık 1989 yılında Ermenistan Parlamentosu bölgeyi işgal etme kararı aldı. Ermenistan'ın resmî istekleri, yürürlükteki SSCB Anayasası'na ve cumhuriyetlerin anayasalarına aykırı olduğu için hem Moskova yönetimi hem de Azerbaycan tarafından reddedilerek kınandı. BM Güvenlik Konseyi kararlarında savaşın endişe verici olduğunu söyledi. Ermenistan'ın Kelbecer ve diğer işgal ettiği bölgelerden çekilmesi gerektiği yönünde karar alındı. Ermenistan'ın toprak güvenliği sebebiyle böyle bir karar aldığını söyledi. 17 Aralık 2001 yılında Ermenistan Savunma Bakanı Serj Sarkisyan'ın yaptığı açıklamada da Ermenistan'ın güvenlik sebebiyle işgal ettiğini kabul etti ve 1992'de söylediklerinin ve hedeflerinin aynı olduğunu ifade etti. Ağustos 2002 yılında ise Haydar Aliyev ile Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan arasında Karabağ sorunu hakkında görüşmeler oldu, ancak bu görüşmeler sırasında yine Serj Sarkisyan tarafından yapılan açıklamada Karabağ'ı Azerbaycan toprakları olarak görmedikleri ifade edildi (Aslanlı, 2003: 3). Problemin çözümüne Ermenistan yaklaşmadı, hatta problemin çözümsüzlüğü için adımlar attığı görüldü.

Karabağ sorunu enerji kaynaklarının ülkeler arasında paylaşılmasında da kullanıldı. 1991 yılında Azerbaycan Devlet Başkanı Muttalibov yönetimi Azerbaycan petrolü noktasında Batılılarla işbirliği yapması, Azerbaycan sahasında petrol çıkarma işlerinin %40'ını Amerikan Amoco şirketine, %40'ını SSCB Devlet

kuruluşlarına vermesi, Azerbaycan'ın %20'lik paya sahip olması Rusya'da tepkiyle karşılandı. Bu karar, Rusya'nın Azerbaycan Cumhuriyetinin bağımsızlığıyla ülkeler üzerinde etkisini kaybetmesi ve yeniden kazanmayı istemesine sebep oldu. Azerbaycan'ın bu gelişimi ardından 366. Rus alayının da aktif katılımıyla Ermeniler kanlı "Hocalı katliamını" 25-26 Şubat 1992 gecesi gerçekleştirildi. Katliam boyutlarına varan bu saldırı ardından gerçekleşen işgal sürecinin başlamasına neden oldu. Rus alayının Ermenilere destek vermesiyle yüzlerce Azerbaycan Türkü yurtlarından sürüldü, yaralandı ve katledildi. Bu işgalin gerçekleşmesinin sebebi ise Hazar, Karadeniz ve Akdeniz arasında Ermenistan'ı kurmak olan Hay Dat projesini hayata geçirmek amacıyla gerçekleştirmişlerdir (İşyar, 2010: 70; Kalafat, 2003: 55). Azerbaycan, dış ekonomi politikalarında, Rusya'nın ve daha az ölçüde İran'ın egemenliğine yönelik algılanan tehdidini dengelemek için Türkiye ve Batı'yı siyasi ve ekonomik olarak birleştirerek bu hassas konumu avantaja çevirmeye çalıştı. Bu politika, 1992-1993 yıllarında Ebulfeyz Elçibey'in Azerbaycan Halk Cephesi hükümeti tarafından mücadele sürdürüldü. Haydar Aliyev yönetiminde, Batı ile ilişkilere öncelik verme devam ederken Rusya ve İran ile ilişkiye girme girişimiyle daha incelikli bir siyaset takip edildi. Bu politikanın önemli bir unsuru, Azerbaycan'ın durumuna ve enerji şirketlerinin Azerbaycan'ın petrol ve doğalgaz kalkınmasına yatırım yapan diğer devletler arasında Azerbaycan'ın durumuna ve istikrarına ekonomik bir çıkar yaratmak için mümkün olan en hızlı şekilde petrol ve gaz kaynaklarının geliştirilmesi olmuştur (Herzing, 1997: 29).

Sovyetler Birliği dağıldığında Rusya, Azerbaycan'ı eski sömürge gücü olarak görmeye devam etti. Azerbaycan ve Kafkasya üzerinde hâkimiyetini bırakmak istemedi. Karabağ çatışmasında Rusya'nın rolü önemlidir. Karabağ çatışması, birçok Azerbaycanlıya göre Karabağ sadece Azerbaycan ve Ermeniler arasında bir mesele değildi. Bu meseleyi kullanan Rusya eski hâkimiyetini devam ettirmek, Kafkasya'da doğal zenginlikleri kullanmak, bölgede güçlü bağımsız Azerbaycan devletini ortaya çıkmasını engellemek istiyordu. Diğer mesele ise Hazar bölgesi enerjisidir. Hazar bölgesi üzerinde hukuksal durumunu korumak, en azından petrol ihracatının çoğunun Rusya'dan geçmesini sağlamak istedi. Bunun yanı sıra Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Azerbaycan- Rusya ilişkilerinde tartışmalı bir konudur. Azerbaycan'ın bağımsız devletler topluluğuna girişini Rusya'nın hegemonyasını sürdürmesinde bir araç olarak görüldü. Mesela Haydar Aliyev, Azerbaycan'ın Hazar Denizindeki hukuki meselesini ve Rusya'nın askerî taleplerini tamamen reddetmek istedi. Bunun yanı sıra bu bölgedeki ticaretin güvenli şekilde sürmesi için Güney Kafkasya bölgesinde Rusya ile anlaşmanın devam etmesini sağladı (Herzing, 1997: 30). Azerbaycan'ın en önemli iki dış politikasını başarıyla tamamlaması gerekmektedir. Bu başarının yakalanması için Karabağ sorununun çözülmesi, güvenli Azerbaycan bağımsızlığının kurulmasıdır (Herzing, 1997: 33).

KARABAĞ SAVAŞI (27 EYLÜL-10 KASIM 2020) VE SONUÇLARI

27 Eylül Günü saat 6:00 civarında Ermenistan silahlı kuvvetleri tarafından Tartar İlçesi'nin Qapanlı bölgesi, Ağdam İlçesinin Çıraklı ve Orta Fervend, Fuzuli İlçesinin Alhanlı ve Şükürbeyli bölgeleri, Cebrayıl İlçesinin Çocuk Mercanlı bölgeleri ağır silahlar vasıtasıyla yoğun ateşe tutulmasıyla başladı. Bu savaşa, "İkinci Karabağ Savaşı", "Vatan Savaşı", "Azerbaycan-Ermenistan Savaşı", "Altı Hafta Savaşı", "Kırk Dört Gün Savaşı" gibi adlandırmalarla tarihe geçti. Ermeniler tarafından "İkinci Artsah Savaşı" olarak da ifade edildi. Azerbaycan tarafından "Ermenistan'ı Barışa Mecbur Bırakma Operasyonu", "Karşı Saldırı Operasyonu", "Demir Yumruk Operasyonu" gibi adlandırmalarla tanımlandı. 27 Eylül 2020 tarihinde Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri tanklar, insansız hava araçları ve silahlarla karşılık verdi. Azerbaycan hava kuvvetleri Tartar bölgesinde bir helikopter düşürdü, ekipmanları sağ kurtarıldı. Azerbaycan'ın başarılı şekilde karşılık vermesiyle Fuzuli ilçesinin Karahanbeyli, Kervend, Horadiz, Yukarı ve Aşağı Abdurrahmanlı, Cebrayıl ilçesinde Büyük Mercanlı, Nüzgar bölgeleri ve Murov Sıradağları'nın zirvesi de işgalden kurtarıldı. Ermenistan Silahlı kuvvetleri ise sivil bölge Naftalan ve Kaşaltı bölgesine silahlı saldırılar gerçekleştirdi, burada da Kurbanov Elburs İsa oğlu ve ailesinden 4 kişi bu saldırı neticesinde hayatını kaybetti. 28 Eylül 2020 tarihi saat 11:00 civarında Başkan İlham Aliyev tarafından kısmi seferberlik ilan edildi. Bu tarihten 10 Kasım tarihine kadar Başkan İlham Aliyev'in açıklamasına göre, Azerbaycan Silahlı kuvvetleri başarılı bir operasyonla Şuşa kentini, Fuzuli, Cebrayıl, Zengilan, Kubatlı ilçelerini ve köylerini, Laçın ilçesinin bazı köylerini, Hocavend ilçesinin Hadrut Kasabası ve birçok köylerini, Sugovoşan, Taliş köylerini, Murovdağ yüksekliklerini işgalden kurtardı. 10 Kasım tarihinde Azerbaycan, Rusya ve Ermeniler arasında ateşkes antlaşması imzalandı, Azerbaycan bu savaştan galip çıkan taraf oldu (Report Informasiya Agentliyi, 9 Noyabr 2020).

10 Kasım 2020 tarihinde yapılan Karabağ Mutabakatı, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki 100 yıllık mücadelenin, yaklaşık 30 yıldır devam eden Dağlık Karabağ zulüm ve işgalinin, Azerbaycan Cumhuriyeti lehine zaferle ayrılmasının bir sonucudur. Karabağ sorunun tam olarak çözüme ulaştığını söylemek için ise erkendir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Ermenistan Başbakanı Nikol Vovayi Paşinyan ve aracı rol üstlenmesiyle Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Viladimir Viladimiroviç Putin tarafından ortaya konulan mutabakat maddeleri şöyledir:

Madde 1: 10 Kasım 2020 tarihi saat 00:00 (Moskova saati) itibarıyla, Dağlık Karabağ bölgesinde tam zamanlı silah bırakma ve ateşkes ilan edildi. Bu tarihten itibaren Azerbaycan ve Ermenistan “ taraflar” olarak adlandırılacaktır.

Bu madde ile Dağlık Karabağ’da değişen statüko daha net olarak anlaşılabilir. Dağlık Karabağ bölgesinin kaderini değiştiren Azerbaycan Şuşa bölgesinin fiilî kontrolü gerçekleşmiştir. Mevcut durumda Şuşa kenti, Fuzuli, Sugovuşan, Taliş, Cebrayil, Hadrut, Zengilan, Talişlar ve Murovdağ’ı Azerbaycan’ın fiilî kontrolü altındadır. Hankendi, Askeran, Hocavend (Martuni), Ağdere (Martakend) ve Laçın ise fiilî olarak Ermenistan ayrılıkçı güçlerin bulunduğu yerlerdir.

Madde 2: Ağnam bölgesi 20 Kasım 2020 tarihinde Azerbaycan’a iade edilecektir (Dilaver, 2020: 1-2).

Madde3: Dağlık Karabağ ile Laçın koridoru arasındaki temas hattında, 1960 hafif silahlı asker, 90 zırhlı personel taşıyıcı, 380 araç ve özel teçhizattan oluşan barış gücü bulunacaktır.

Bu maddeyle, Ermeni ayrılıkçı güçlere bırakılan yerlere Rus barış gücünün yerleştirilmesi öngörülmüyor. Böylece Rusya bölgeden ayrılmamış ve önemli bir kazanç sağladı. Azerbaycan açısından ilk amaç Ermenilerden kurtulmak olduğu için şimdilik Rusya’nın bulunması da kazançlı sayılabilir.

Madde 4: Rusya Federasyonu Barış Gücü, Ermenistan güçlerinin çekilmesine paralel olarak bölgeye geleceklerdir. Bölgede, Rusya Federasyonu’nun barış gücü olarak kalmasının süresi 5 yıldır, taraflardan biri bu hükmü bu sürenin bitiminden 6 ay önce feshetme niyeti olmadıkça bu süre 5 yıl daha uzatılacaktır.

Madde 5: Çatışmanın tarafları anlaşmaların uygulanışının izlenmesinin etkinliğini artırmak amacıyla ateşkesi korumak için barışı koruma merkezi kurulacaktır.

Bu madde ile Rusya’yla Türkiye kurulacak barış koruma merkezinde ortak çalışacağı ikili mutabakat da 11 Kasım 2020 yılında imzalanmıştır. TBMM’den de 17 Kasım 2020 tarihinde Azerbaycan’a bir yıllığına asker gönderme tezkeresi de onaylandı. Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev yine bu tarihte Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan toprağı olduğunu özel statüyü müzakere etmeyeceklerini bildirdi (DW, 2020).

Madde 6: Ermenistan Cumhuriyeti Azerbaycan Cumhuriyeti’ne Kelbecer Bölgesini 15 Kasım 2020 yılından önce, Laçın bölgesini ise 1 Aralık 2020 tarihinde iade edecektir. Laçın koridoru 5 km kadar Dağlık Karabağ ile Ermenistanla bağımlı garanti edecek ve aynı zamanda Şuşa’yı etkilemeyecek şekilde Rusya Federasyonu barış gücünün kontrolünde kalacaktır.

Tarafların mutabakatı ile Dağlık Karabağ ile Ermenistan arasındaki iletişimi sağlayacak Laçın koridoru boyunca yeni bir güzergâhın inşası için önümüzdeki 3 yıl içinde plan belirlenecek ve bunu korumak için Rusya Federasyonu Barış gücü daha sonra yeniden konuşlandırma sağlayacaktır (Dilaver, 2020: 3).

Bu madde ile önemli problemlerden biri olan Laçın koridoru Rus barış gücüne bırakılmış, gelecekteki konumu üzerinde yeni bir nihai anlaşmaya bırakılmıştır.

Madde 7: BM Mülteciler Yüksek Komiserliği Ofisinin kontrolü altında, baskı ile yerlerinden edilmiş kişiler (IDP) ve mülteciler, Dağlık Karabağ’a ve oradan da Türkistan’a doğrudan erişimi mümkün olacaktır.

Madde 8: Savaş esirleri, tutsaklar ve tutuklular ile cezazelerin yer değiştirecektir.

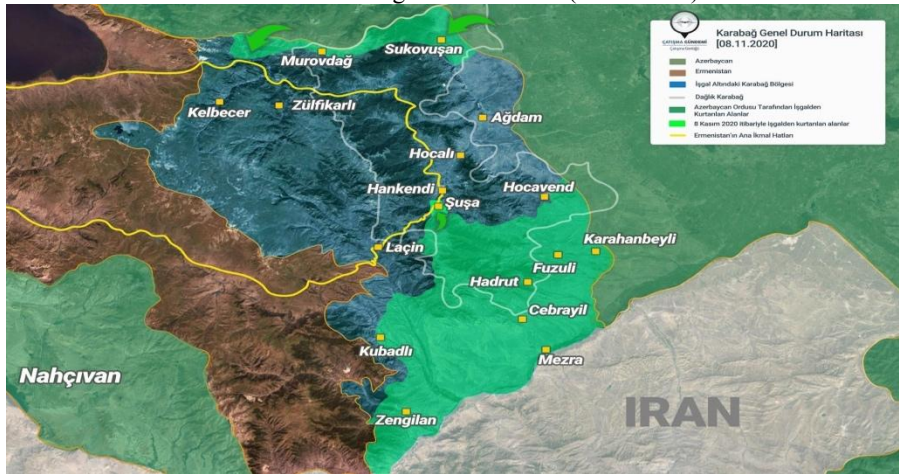
Madde 9: Bölgedeki bütün ekonomik ve ulaşım hatları açılacaktır. Ermenistan Cumhuriyeti Azerbaycan’ın batı bölgeleri ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasında vatandaşların, araçların, malların güvenli ulaşımını her iki yönde garanti edecektir. Ulaşım üzerindeki Ermenistan kontrolü, Rusya Federasyonu’nun Sınır Muhafız Servisi organları tarafından yürütülecektir. Bu maddeyle taraflar, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti’ni Azerbaycan’ın batı bölgelerini bağlayan yeni ulaşım sistemlerinin inşası sağlanacaktır (Dilaver, 2020: 4).

Mutabakatla birlikte iki önemli koridor gündeme geldi. Bunlardan birincisi Zenzegur koridorudur. Koridor, Nahçıvan ile Azerbaycan arasında ana kara yolu irtibatını sağlamaktadır. Bu mutabakat imzalanana kadar Ermenistan’dan dolayı iki Azerbaycan toprağının bağlantısı mümkün değildi. Azerbaycan ve Nahçıvan bağlantısının kurulması ile Türkiye’nin Azerbaycan’a ve oradan da Türkistan’a doğrudan erişimi mümkün olacaktır. Bu mutabakata kadar Türkiye, Azerbaycan ve Orta Asya’ya karayolu taşımacılığı Gürcistan ve İran üzerinde gerçekleştirilmekteydi. Mutabakata göre, Ermenistan olmasına rağmen Nahçıvan’dan Azerbaycan’a kara yolunun açılması öngörülmektedir. Bu konuda koridorun kontrolünün kimde olacağı ve koridorun ne zaman kurulacağı ise belirsizdir (Kilislioğlu, 2020). Mutabakattaki Laçın koridoru ile Ermenistan ve Dağlık Karabağ’ın irtibatını sağlamaktadır. Ermenistan’a her türlü destek bu koridordan geçerek Karabağ’a gitmektedir. Anlaşmanın 3 Maddesine göre, 1 Aralık 2020 tarihine kadar Laçın bölgesi Azerbaycan’a verilecek; ancak daha sonra Laçın Koridoru’nun denetimi Rus Barış Gücü’ne bırakılacaktır. Anlaşma’nın 6. maddesinde ise “Azerbaycan tarafı her iki yönde Laçın koridoru ile vatandaşlarının araçların ve yüklerin geçişinin güvenliğini sağlayacak” şeklindedir. Bununla birlikte aynı maddede “Şuşa şehrine girilmeksizin Ermenistan’ı Hankendi’ne bağlayan yeni bir karayolu inşa edilecek” ifadesi geçmektedir. Bu ifadelerle Ermenistan’dan Dağlık Karabağ’a yeni bir irtibatın açılmasının gündemde olduğu görülmüyor (Kilislioğlu, 2020). Bu koridor ile Nahçıvan, köprü konumuna gelerek Türkiye ve Azerbaycan’ı birbirine bağlamakla

kalmayacak tarihî ipek yolları tekrar canlanacak ve Türk Dünyası bu koridor üzerinden Kazakistan- Türkiye'ye ve Avrupa'ya uzanan karayolu ticareti sağlanacaktır (Yalçın Bayer, 2020).

Bu mutabakat, antlaşmadan ziyade iyi niyetli bir barış sözleşmesidir. Azerbaycan Türkleri savaştan zaferle ayrılmış, birçok bölgeyi Ermeni işgalinden kurtarmıştır. Savaş, Türkiye'nin desteğinin sözde değil her alanda olduğunu, millet birlikteliğini gösteren önemli bir tarihî olaydır. Ermeniler kaybetmiştir, ancak Rusya en kazançlı çıkan ülkedir. Türkiye savaşın başladığı tarihten itibaren Azerbaycan Cumhuriyeti'ne Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Dış İşleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Millî Savunma Bakanı Hulusi Akar tam destek verdi. Bu destek, İlham Aliyev tarafından memnuniyetle karşılandı ve Türkiye'nin devlet ve askeriyle Azerbaycan'ın yanında olmasını istedi. Her iki Türk ülkesi arasındaki ilişkilerin destek noktasında devam edeceğini gösterdi. Türkiye'nin bölgede varlığı ve durumu korunduğu takdirde hem Azerbaycan adına hem de Türk Dünyası adına siyasi, askerî ve ekonomik yararlar getireceği açıktır.

Harita 2: Karabağ'da Son Durum (08.11.2020)

Kaynak: <https://www.stratejikortak.com/2020/11/karabag-son-durum-haritasi.html>

Harita 3: Zengezur (Nahçıvan) Koridoru

Kaynak: <https://www.gzt.com/jurnalist/nahcivan-koridoru-azerbaycan-ile-turkiyeyi-birbirine-baglayacak-3562927>

SONUÇ

Azerbaycan'a Türklerin gelişi M.Ö. VII. yüzyıla İskitlere dayanmaktadır. Türkistan'dan Azerbaycan'a Türk boylarının göçü Derbent yoluyla sağlandı, bu coğrafya Türk boylarının yerleşim sahası oldu. M.Ö. VII. yüzyıldan MS XI. yüzyıla kadar devam eden Türk göçleriyle Türk devletlerinin kuruluşu gerçekleşti. Özellikle XI. yüzyılda Oğuz /Türkmen boylarının ardından Kuman- Kıpçak Türklerinin gelmesi bölgede İldeniz Beyliği'nin kuruluşunu sağladı. On üç ve On dördüncü yüzyıllarda Azerbaycan'ı

Harzemşahlar, İlhanlılar ve Timurlular yönetti. Timur'un ölümüyle Azerbaycan topraklarında Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerinin mücadeleleri başladı. Bu mücadeleler iki devletin zayıflamasına Akkoyunlu Devleti'nin Safeviler tarafından yıkılmasına sebep oldu.

Safevi tahtını ele geçiren Nadir Şah ise Osmanlı- Rus mücadelesinde kendi hâkimiyetini korumak amacıyla önce Osmanlılarla anlaşmaya çalıştı ise de başarılı olamadı ve Ruslarla anlaştı. Rus Çarı I. Petro'nun doğu politikası gereğince 1723 yılında Safevilerle Petersburg Antlaşmasını imzaladı. Bu antlaşma ile XVIII. yüzyılda kurulan Azerbaycan Türk Hanlıkları Rusların hâkimiyetine geçti. 1723 yılından itibaren Rus çar ve çarlığı çıkarttıkları fermanlarla Azerbaycan topraklarında Ermenilere destek verdi ve onların yerleştirilmesini sağladı. I. Aleksandr, 1801 yılında Gürcistan'ı ele geçirmesiyle Gence başta olmak üzere Karabağ, Revan, Nahçıvan, Şeki, Derbend, Kuba, Şirvan ve Bakü gibi Azerbaycan hanlıklarına 1804-1844 yılları arasında tamamıyla hâkim oldu. 1805 tarihinde Karabağ Hanı İbrahim Halil'in Ruslarla Kürekçay Antlaşması'nı imzalanmasıyla Karabağ Hanlığı Rusya'ya bağlandı. 1822 yılında Rusya tarafından tamamen ele geçirildiği bilinmektedir. Bu tarihten itibaren Azerbaycan Türkleri başka bölgelere göç ettirildi, bölgeye de yoğun Ermeni göçü gerçekleştirildi. Ermeniler Türklere karşı mücadele etmekle kalmadı; Türklere karşı kıyımlar gerçekleştirdi. Ermenilerin 1918 yılında Bakü'de başlattıkları kıyımları engellemek ve dünyaya duyurmak isteyen Azerbaycan Türkleri, Millî Şûra'yı kurarak bağımsızlıklarını ilan etti. Bu Millî Şûra, 28 Mayıs 1918 tarihinde Müstakil Azerbaycan Cumhuriyeti'ni kurdu ve Misak-ı Millî kararlarını aldı. Bu cumhuriyetin aldığı Misak-ı Millî kararları, 1991 yılında kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin temeli oldu. Bakü işgal altında olduğu için Müstakil Azerbaycan Cumhuriyeti Osmanlı'dan yardım istedi. Osmanlı, Batum Antlaşması gereği Kafkasya İslam Ordusunu Azerbaycan'a gönderdi. Bu ordu Bakü'yü işgalden kurtardı ve Müstakil Azerbaycan Cumhuriyeti'ne teslim etti. Türkiye'nin Azerbaycan'a desteği Kurtuluş Savaşı döneminde Mustafa Kemal Paşa tarafından da devam ettirildi.

Müstakil Azerbaycan Cumhuriyetine 1920 yılında Sovyetler tarafından son verildi. Ermeniler, Sovyetlerin kurulmasıyla toprak iddiasında bulundu. Bu iddiaya destek vermek amacıyla Sovyetler Birliği Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'ni kurdu. Azerbaycan toprakları Ermenilere verilerek Ermenistan topraklarının yaklaşık üç kat büyümesine sebep oldu. Karabağ sorunu, 1989 yıllarından itibaren Rusya'nın Ermenileri kışkırtmasıyla yeni bir boyut kazandı. Ermenistan'da ve Karabağ'da yaşayan Türkler zorlu göçe tabi tutuldu. Ebulfez Elçibey, Azerbaycan Türklerinin uğradığı haksızlık ve kıyımları dile getirerek halk harekâtı başlattı. Bu harekâtın ardından Kızıl Ordu birlikleri 1990'da işgal etti. Bu işgalde Sovyetler binlerce Türk'ü yaraladı ve yüzlerce Türk'ü öldürdü. 18 Ekim 1991 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti kuruldu. Azerbaycan'ın bağımsız olmasıyla Türkiye onu ilk tanıyan devlet oldu ve destekledi. Turgut Özal ve Süleyman Demirel yönetimi önemli adımlar attı. Bu dönemde Türkiye, Rusya ile ortak bildirimlerde genel diplomatik başarısızlıkları bulunmasına rağmen Azerbaycan'ın siyasi, ekonomik ve diğer menfaatlerinin korunmasına öncelik verdi. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan döneminde önemli başarılar elde edildi. Azerbaycan toprakları bağımsız olduktan sonra da Ermeni ve Rusların baskı ve katliamlarından kurtulamadı. Çünkü bu topraklar önemli yeraltı zenginliklerine sahipti. Rusya, bu bölgenin zenginliklerinden faydalanmak amacıyla Ermenilere silah yardımı yapmaya devam etti, tam destek oldu. Ermenistan ve Azerbaycan arasında yaşanan Karabağ sorunu ise sürekli uluslararası kriz dönemlerinde dolaylı veya doğrudan kullanıldı.

27 Eylül 2020 tarihinde saat 6.00 civarında Ermenistan- Azerbaycan arasındaki kırk dört günlük savaştan Azerbaycan galip olarak ayrıldı. Bu savaşta Azerbaycan, Türkiye'nin siyasi ve askerî desteğini gördü. Azerbaycan tarafından kırk sekiz şehir ve bir kasaba Ermeni işgalinden kurtarıldı. Bu savaş sonunda 10 Kasım 2020 tarihinde imzalanan Karabağ mutabakatı ise Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesinin kaderini değiştiren Şuşa bölgesinin fiilî kontrolü gerçekleşti. Bu mutabakatla, Şuşa kenti, Fuzuli, Cebrayil, Kubatlı, Hadrut kasabası, Sugovuşan, Zengilan, Taliş ve Murovdağ Azerbaycan'ın fiilî kontrolü altındadır. Daha sonra Ermeni tarafı Laçın, Kelbecer, Ağdam ilçelerini sözleşme gereği Azerbaycan'a bıraktı. Bu mutabakat ile Zengegur ve Laçın Koridoru'nun açılmasına karar verildi. Zengegur Koridoru'nda belirsiz noktalar (bölgenin kimin kontrolünde olacağı) olmasına rağmen Nahçıvan-Azerbaycan irtibatı sağlayan kara yoludur. Mutabakata göre, Laçın bölgesi Azerbaycan'da kaldı, ancak bu bölgede açılacak Laçın Koridoru ile Ermenistan'ın Karabağ ile kara bağlantısı sağlandı. Sonuç olarak, Karabağ sorununun tarihî dönemeçlerinde Ermenilerle Rusların iş birliği bulunmaktadır. Karabağ probleminin en önemli tarihleri ise 1723-1917 Çarlık Rusya, 1918-1920 Müstakil Azerbaycan Cumhuriyeti, 1920-1991 Sovyet dönemini ve 1991-2020 Azerbaycan Cumhuriyeti dönemlerini kapsadı. Karabağ sorunu günümüze kadar çözülemedi. Yüzyıllardır süren Karabağ sorununun çözümü ise Azerbaycan'ın kendi toprağı olan Karabağ'ı yeniden elde etme meselesidir. Bunun yanı sıra Karabağ, sadece Azerbaycan veya Ermenistan için değil; Türkiye, Türk Dünyası, Rusya, İran arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin sürdürülmesi için de hayati önem arz etmektedir.

Teşekkür ve Destek

Bu makalede doküman destekleri sebebiyle Bakü Devlet Üniversitesi Öğretim Üyesi İmanyar Quliyev ve Azerbaycan Millî Bilimler Akademisi Nesibi Dilbilimi Enstitü Müdürü Doç. Dr. Elçin İbrahim'e teşekkür ederim.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırma tek yazar tarafından yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırmanın verileri kaynak tarama ile toplandığı için araştırma etik kurul onayı gerektirmemektedir.

KAYNAKÇA

- Asker, A. (2015). Azerbaycan'da Ulus İnşasının Onay Aşaması (1918-1920) ve Önemi Üzerine Bazı Tespitler. *Yeni Türkiye*, 0(75), 536-546.
- Aslanlı, A. (2003). Azerbaycan Topraklarının Ermenistan Tarafından İşgali Sorununda Meşru Müdafaa Hakkı. *Qarabağ Azadlıq Teşkilatı (Qarabağ Dünün, Bugün ve Sabah, 2. Umum Respublika Elmi-Amali Konferansının Materialları*. Bakı: Karabağ Azadlıq Teşkilatı. http://www.anl.az/el/q/qarabag_2/q-3.htm adresinden 20.12.2020 tarihinde erişildi.
- Barthold, W. (2008). *Tarihte Türk Dünyası*. İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Bayer, Y. (2020). Anıl Çeçen'den İlginç Bir Yazı: Nahçıvan Koridoru. <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/yalcin-bayer/anil-cecenden-ilginc-bir-yazi-nahcivan-koridoru-41696922> adresinden 24.12.2020 tarihinde erişildi.
- Baykara, H. (1975). *Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi*. İstanbul: Gençlik Basımevi.
- Bayrakdar, B. (2017). Kuruluşundan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İç ve Dış Politikasını Belirleyen Temel Program: Misâk-ı Millî. *Yeni Türkiye Misâk-ı Milli Özel Sayısı*, 0(93), 264-278.
- Deveci Bozkuş, Y. (2016). Küresel ve Bölgesel Gelişmeler Işığında Dağlık Karabağ Sorunu. *TYB Akademi*, 6(17), 137-158.
- Dilaver, T. (2020). Dağlık Karabağ Sorununda Yeni Normal. *Avrasya İncelemeleri Merkezi*, Analiz No: 2020/42, 24.11.2020. <https://avim.org.tr/tr/Analiz/DAGLIK-KARABAG-SORUNUNDA-YENI-NORMAL> adresinden 02.01.2021 tarihinde erişildi.
- Doğan, O. (2019). *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- DW (Deutsche Welle Türkçe). (2020). Aliyev: Dağlık Karabağ'a Özel Statüyü Müzakere Etmeyiz. 17.11.2020, <https://www.dw.com/tr/aliyev-da%C4%9Fl%C4%B1k-karaba%C4%9Fa-%C3%B6zel-stat%C3%BCy%C3%BC-m%C3%BCzakere-etmeyiz/a-55635748> adresinden 18.12.2020 tarihinde erişildi.
- Eliyarlı, S. (2009). *Azerbaycan Tarihi*. Bakı: Çırac.
- Gökçe, M. (2011). Yukarı Karabağ Sorunu ve Türkiye ve Ermeni İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme. *Turkish Studies*, 6(1), 1139-1154.
- Gömeç, S. Y. (2018). Azerbaycan'da Eski Türk Çağı. (Haz: Saadettin Yağmur Gömeç, Tülay Yürekli, Müslüme Melis Çelikaş, Veysel Gökberk Manga). *Azerbaycan Türk Cumhuriyeti'nin Kuruluşunun 100. Yılında, Er Kişi Ebulfez Elçibey'e Armağan* İçinde (s. 397-423). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Herzing, E. M. (1997). Azerbaijan's Foreign Policy: Implications For Regional Cooperation. *The Transcaucasus Today: Prospects for Regional Integration* İçinde (s. 29-33). June 23-25, American University of Armenia, Printed in Yerevan, Armenia: Rubin Printed House.
- Hesenli, C. (2005). Qarabag Faciesinin 200 İlliyi. *Qarabağ Azadlıq Teşkilatı (Qarabağ Dünün, Bugün ve Sabah, 4. Umum Respublika Elmi-Amali Konferansının Materialları* İçinde (s. 4-5). Bakı: Karabağ Azadlıq Teşkilatı.
- Ismailov, E. ve Papava, V. (2008). A New Concept for the Caucasus. *Southeast European and Black Sea Studies*, 8(3), 283-298.
- İşyar, Ö. G. (2010). Azerbaycan ve Dış Politikası, (Derleyen: Tayyar Arı). *Orta Asya ve Kafkasya Rekabetten İşbirliğine*. Bursa: MKM Yayıncılık.
- Kalafat, Y. (2003). 26 Şubat Hocalı ve Azerbaycan. *Qarabağ Azadlıq Teşkilatı (Qarabağ Dünün, Bugün ve Sabah, 2. Umum Respublika Elmi-Amali Konferansının Materialları*. Bakı: Karabağ Azadlıq Teşkilatı. http://www.anl.az/el/q/qarabag_2/q-55.htm adresinden 25.12.2020 tarihinde erişildi.
- Kazımlı, E. (2018). Azerbaycan'ın Jeopolitik Konumu ve Karabağ Sorunu. (Ed. O. Orhan). *TASAM: Black Sea-Causaus Region: RisksandOpportunities* İçinde (s. 101-112). İstanbul: TASAM Yayınları.

-
- Keskin, M.; Yuvalı A.; Öztürk, A. ve Ekincikli, M. (1995). *Türk İnkılâbı ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. Kayseri: Ufuk Kitabevi Yayınları.
- Kilislioglu, D. (2020). İki Kritik Koridor, *Milliyet*. 15 Kasım 2020. <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/deniz-kilislioglu/iki-kritik-koridor-6354980> adresinden 22.12.2020 tarihinde erişildi.
- Kocaoğlu, T. (1997). Why does Turkey favor Regional Integration in the Transcaucasus? *The Transcaucasus Today: Prospects for Regional Integration* İçinde (s. 63-66). June 23-25, American University of Armenia, Printed in Yerevan, Armenia: RubinPrinted House.
- Kurat, A. N. (2014). *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mehdiyev, G. Ç. (2018). Ermenistan'ın Sovyetleştirmesinden Önce ve Sonra Burada Yaşayan Türk ve Müslüman Ahalinin Akıbeti. (Ed. Y. Koç ve M. Cengiz). *100. Yılında Sovyet İhtilali ve Türk Dünyası* İçinde (s. 133-144). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Mehmetzade, M. B. (1991). *Milli Azerbaycan Hareketi*, (Haz. Ahmet Karaca). Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları.
- Report İnfomasiya Agentliyi (2020). President: Azerbaycan Ordusu Daha 48 Kendi, 1 Kasabamı İşğalden Azad Edip. Report Infomasiya Agentliyi, 9 Noyabr 2020. <https://report.az/qarabag/lacinin-guleburd-sefiyan-turkler-kendlerini-ismaldan-azad-etmisdir-esq-olsun-azerbaycan-ordusuna-qarabag-azerbaycandir/> adresinden 01.01.2021 tarihinde erişildi.
- Saray, M. (1995). *Atatürk ve Türk Dünyası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Saray, M. (1993). *Azerbaycan Türkleri Tarihi*. İstanbul: Nesil Matbaacılık.
- Sezgin, F. (1993). *Sistemle Satranç-2 Türkiye'nin Dış Politikası 1992*. Ankara: AORT Uluslararası İlişkiler Serisi.
- Sümer, F. (1972). *Oğuzlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Togan, Z. V. (2009). *Azerbaycan Tarihi Coğrafyası*. Bakı: Tahsil Neşriyatı.
- Yeşilot, O. (2008). Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 0(36), 187-199.
-

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 6 - Number: Special Issue (Özel Sayı) 2, p. 33-40, May 2022

Олбарыс Хан Тарихының Кейбір Мәселелері* *İlbars Han Tarihinin Bazı Meseleleri*

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1019947>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
06.11.2021

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
03.04.2022

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
31.05.2022

Asya Studies

Doç. Dr. Murat Meyirbekoviç
Taştanbekov
Kazakistan Devlet Tarihi ve Kültür
Rezervi Müzesi Müdürlüğü,
speedyg@europe.com

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0002-7543-4706>

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmektedir.

Abstract

In general, historians divide the Kazakh Khanate into two periods. The first is called the central phase, and the second is called the fragmented phase. The Kazakh-Jungar armed conflicts of the early 18th century generally ended with the rule of the Oirats (Western Mongols) and began to reflect the economic, political and other weaknesses of Kazakh society. Tole Biy was the direct ruler of the Great Juz during the reign of Tauke Khan (1680-1718), who united the three juz heads and established a khanate for all Kazakh lands. After the death of Tauke Han and then Bolat Han, every Juzde khanate emerged. İlbars Sultan Khan (1720-1740) was among the Representatives of the Great Juz in Tashkent. For this reason, İlbars Han historically XV. It is called the inn of the Great Juz of the 19th century and is known as İlbars, Avbasar, Jolbars, Yulbars, Yolbars, İlbars Han. We know from the history that the name of the tiger was widely used in the dynasty of Kazakh khans, and the name of the sultan of İlbars, the son of the Lost Khan and the brother of Ali Khan's father, Abilay Khan, who was a prisoner in the Chingars.

In this article, we want to introduce the name of the historical person who was buried in the tomb of Hoca Ahmed Yesevi and to discuss some issues about the history of his life. İlbars Khan is one of the khans that has a special place in the four-century history of the Kazakh Khanate. This year coincides with the 330th anniversary of İlbars Khan's birth and the 300th anniversary of his accession to the throne. Therefore, we found it necessary and appropriate to write such an article.

Keywords: Hoca Ahmet Yesevi, İlbars Khan, Kazakh Khanate, History of Kazakhstan

Öz

Genel olarak tarihçiler Kazak Hanlığını iki döneme ayırırlar. Birincisi merkezi faz, ikincisi ise parçalanmış faz olarak adlandırılır. 18. yüzyılın başlarındaki Kazak-Jungar silahlı çatışmaları, genellikle Oyratların (Batı Moğollar) egemenliği ile sona ermiş ve Kazak toplumunun ekonomik, siyasi ve diğer zayıf yönlerini yansıtmaya başlamıştır. Töle Biy, üç cüzün başını birleştiren ve tüm Kazak toprakları için bir hanlık kuran Tauke Han (1680-1718) döneminde Büyük Cüz'ün doğrudan hükümdarıydı. Tauke Han'ın ve ardından Bolat Han'ın vefatından sonra her Cüzde hanlıklar ortaya çıkmıştır. Taşkent'teki Büyük Cüz'ün Temsilcileri arasında İlbars Sultan Han'da (1720-1740) zikredilir. Bu nedenle İlbars Han tarihsel olarak XV. yüzyılın Büyük Cüz'ünün hanı olarak adlandırılır ve İlbars, Avbasar, Jolbars, Yulbars, Yolbars, İlbars Han olarak bilinir. Kaplan adının Kazak hanlarının hanedanlığında yaygın olarak kullanıldığını, Kayıp Han'ın oğlu ve Ali Han'ın babası Abilay Han'ın Çungarlar'da esir olan kardeşi İlbars padişahın adının da kaplan adı da bilinmektedir.

Bu yazımızda Hoca Ahmed Yesevi'nin türbesine defnedilen tarihi şahsiyetin isminin tanıtılması ve hayatının tarihi ile ilgili bazı hususları ele almak istiyoruz. İlbars Han, Kazak Hanlığı'nın dört asırlık tarihinde özel bir yeri olan hanlardan biridir. Bu yıl, İlbars Han'ın doğumunun 330. yıldönümü ve tahta çıkışının 300. yıldönümü ile aynı zamana denk gelmektedir. Bu nedenle böyle bir makale kaleme almayı gerekli ve uygun olduğu kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Hoca Ahmet Yesevi, İlbars Han, Kazak Hanlığı, Kazakistan Tarihi

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Meyirbekoviç Taştanbekov, M. (2022). Олбарыс Хан Тарихының Кейбір Мәселелері. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 6(Special Issue / Özel Sayı 2), 33-40.

Түркістан қаласының өткен тарихы қазақ халқы мен қазақ хандығы тарихында алып отырған орны өткен мен бүгінді байланыстырып отырған маңызымен де ерекшеленеді. Қазақстан Республикасының Тұңғыш президенті - Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы: «Қасиетті Түркістан жеріне келген сайын ерекше тебіренемін. Мұнда ісі қазақтың елдігі мен ертеңін ойлап, тебінгісінен тер төгіп жүріп өмір кешкен хан да, би де, батыр мен бағлан да мәңгіге тыныстап жатыр. Олардың өшпес рухы, халық үшін атқарған қайрат-жігерге толы қызметінің қасиеті әрбірімізді желеп-жебегей» [1], - деген болатын.

Қожа Ахмет Ясауи кесенесіне жерленген тарихи тұлғаның есімін дәріптеу және өмір тарихына қатысты кейбір мәселелерді осы мақала аясында қарастыруды жөн көрдік. Қазақ хандығының төрт ғасырлық тарихында өзіндік орынға ие хандардың бірі Жолбарыс хан. Биылғы жыл Жолбарыс хан Абуллаұлының өмірге келгенінің 330 жылдығы, сонымен қатар хан тағына келуінің 300 жылдығы кезеңдерімен сәйкес келіп отыр.

Жалпы, тарихшылар қазақ хандығын екі кезеңге бөліп қарайды. Оның біріншісі бір орталықтан басқарылған кезең деп аталса, ал екінші кезең бытыраңқы кезеңі. XVIII ғасырдың бас кезіндегі қазақ-жоңғар қарулы қақтығыстары көп жағдайда ойраттардың үстемдігімен аяқталып, қазақ қоғамының экономикалық, саяси және басқа әлсіз жақтарын көрсете бастады. Үш жүздің басын қосып, бүкіл қазақ еліне хандық құрған Тәуке ханның заманында (1680—1718) Ұлы жүздің тікелей билеушісі Төле би болды. Тәуке хан, одан соң Болат хан қайтыс болғаннан кейін, әр жүзде хандықтар пайда болады. Ташкентте Ұлы жүздің өкілдері Жолбарыс сұлтанды хан (1720—1740 жылдары) [2; 18] сайлайды.

Сондықтан да Жолбарыс хан тарихи деректерде XVIII ғасырдағы Ұлы жүздің ханы деп аталады және Жолбарс, Аувбасар, Джолбарс, Юлбарыс, Юлбарс, Dsholbars, Жолбарыс хан деген есімдермен белгілі [3; 88]. Жолбарыс есімі қазақ хандары әулиетінде кең қолданылғанын, Абылай ханның өзімен бірге жоңғарда тұтқында болған інісі Жолбарыс сұлтан, Қайып ханның баласы әрі Әли ханның әкесінің есімі де Жолбарыс сұлтан болғанын тарихтан жақсы білеміз.

Жолбарыс ханның өмір тарихындағы күрделі мәселелердің бірі оның шығу тегіне байланысты жазылған деректердегі әртүрлі мәліметтердің болуы назар аудартады. Жолбарыс ханның әкесі Абдолла жөнінде, “XVIII ғасырдағы Ұлы жүздің ханы. Туған жылы туралы нақты дерек жоқ, шамамен XVII ғасырдың 70 жылдарынан кейін емес, ал қайтыс болған уақыты шамамен 1718/19 жыл [4; 77, 111]” деген мәлімет бар. Сондай-ақ, 2015 жылы қазақ хандарына арналып шыққан еңбекте, “Абдолла ханның шығу тегі беймәлім. Оның Шыңғысхан әулетіне жататыны күмән туғызбайды. Тарихи деректерде оның ұрпақтарынан тек Жолбарыс атты болашақ хан белгілі болып тұр. Абдолла 1712-1718/19 жылдары билік етті” [3; 61] деген мәлімет келтіреді. Абдолла ханның билігі Ұлы жүз дулат тайпалары - жаныс, сиқым, шымыр және шанышқылы, албан, сары үйсін, суан тайпаларына жүрді. Абдолла ханның иелігінде Түркістан мен Ташкент аралығында Шыршық, Шу, Талас, Арыс жазықтықтары мен Ташкентке қарасты Ферғана бөлігі болды. Орталығы Ташкент қаласы. Абдолла ханның билігі тұсында оның бауыры Қарабақ сұлтан саяси маңызды рөл атқарған [4; 111-112]. Жолбарыс ханның ұлы жүзге хан болуы мен жүргізген билігі де тікелей өз әкесінен мұрагерлікпен берілгенін көруге болады. Дегенмен Абдолла ханның шығу тегі туралы мәліметтің жеткіліксіздігі, Жолбарыс хан жөнінде де “шежіресі белгісіз” деген пікір қалыптастырды.

Жолбарыс ханның шығу тегі мен өмірі туралы ресми қалыптасқан пікірлерден бөлек мәліметтерді бірқатар еңбектерден кездестіреміз. А.Г.Оловинцев пен Г.Ж.Табулдин құрастырған шежіреде Жолбарысты Қасым хан ұрпағы ретінде келтірген, онда Қасым хан – Жәлім сұлтан – Тұрсын хан – Абдолла – Жолбарыс хан дей келе, 1720–1739 жылдар аралығында Ұлы жүзге хан болды делінген [5; 73]. Тұрсын ханды Есім хан өлтірген соң, оның ұлы Абдолланы Есімнің ұлы Жәнібек хан тәрбиелейді деп келтіреді. Сондай-ақ, бұл ақпаратта Ақселеу Сейдімбектің мәліметіне сүйенгендігін жазған. Бұл шежіреде Жолбарыстың ұлдарын Әбілғазы хан мен Қошай Жолбарыс деп келтірген [6; 133-134]. Шежіре кестесіне қарағанда Қошай Жолбарысов 1770 жылы туылған, 1836 жылы болыс болған деген мәліметке қарағанда ол Жолбарысханның баласы емес. Жолбарыс ханның бір баласының аты жазылу керек орынды бос қалдырып, сұрақ белгісін қойып кеткен. Бұл авторлардың Жолбарыстың баласы Рүстемнің атын білмегендігі және Қошай Жолбарысов осы Рүстемнің баласы деп жорамалдауға негіз береді. Бұл туралы М.Миразов жазбаларында «Абдолла Ташкентке хан болған Тұрсын-Мұхаммедтің баласы. Ақназар ханның немере інісі Тұрсын Ташкентке хан болып тұрған кезінде ант аттап, ағасы Еңсегей бойлы ер Есім

ханның қолынан қаза тапқан. Есім хан інісі Тұрсынды өлтіргенімен, оның баласы Абдолланы далаға тастамайды. Есім хан жас Абдолланы өз баласы Жәңгірдің (Жиһангер) тәрбиесіне береді. Осы Абдолладан Әбілқайыр және Жолбарыс туылады. Тарихта «қарт Әбілқайыр» атанған атақты сұлтан – осы Абдолланың ұлы» деп баяндайды [7; 18].

Белгілі ғалым Т.Омарбековтың “Жолбарыс хан” атты мақаласында “Ұлы жүзге Абдолла ханның жас кезінде асырап алған баласы Жолбарыс хан болып сайланды. Кіші жүз ханы Әбілқайыр да осы Абдолланың ұлы еді. Орыс тарихшысы А.И.Левшин Әбілқайырды Аджаның баласы деп көрсетіп, өрескел қате жіберген. Оның Аджа деп отырғаны осы Абдолла хан. Абдолла қазақ хандарының кіші бұтағын бастайтын Үсекке шөбелек, яғни оның төртінші ұрпағы. Ал Үсек болса атақты қазақ хандарының бабасы Жәдік сұлтанның інісі. Осы шежіреден көріп отырғанымыз, шын мәнінде Ұлы жүзге хан болған Жолбарыс Кіші жүз ханы Әбілқайырдың ағасы. Алайда олар бірге тұмаған бауырлар” [8] деп жазады. Байқап отырғанымыздай жоғарыда аталған авторлар Жолбарыс ханның шығу тегі жайлы әртүрлі мәлімет береді. Шежіресі жөнінде бір-бірінен алшақ пікірлермен қоса, Әбілқайырды бірі ағасы, бірі інісі деп атаумен қатар екі түрлі адам жөнінде айтып жатқанының да аңғарамыз.

М.Миразовтың жеке мәліметі бойынша Әбілқайыр жөнінде «Ұлы жүздің ханы. Әбілқайыр хан Жолбарыс ханның туған ағасы. ХҮІІ ғасырдың соңында Тәуке үш жүздің ханы болған кезінде, Абдолла Ұлы жүзге хан болады. Абдолла қайтыс болған соң оның орнына баласы Әбілқайыр хан болады. Әбілқайыр ханды даланың ауызша шежіресі де, тарихшылар да «қарт Әбілқайыр» дейді. Әбілқайыр хан 1731 ж. шайқаста қаза тапқан» деп атайды [9]. Олай болса, Жолбарыстың бауыры деп отырған Әбілқайыр кіші жүздің ханы болмай шығады. М.Миразов ағамыз айтып отырған «Әбілқайыр ханды» қазақ хандарының шежіресінен таба алмадық.

1830 жылы қазақ жүздерінің феодалдық бытыраңқылық жолына бет бұрғандығын ресми түрде бекітіп берген Састөбедегі тарихи кеңесте, Әйтеке би бастаған топ ұлы хандық таққа Кіші жүздің билеушісі Әбілқайыр ханды ұсынғаны белгілі. Бір жетіге созылған тартыс нәтижесіз аяқталып, үш жүздің "енші жерін" анықтап қана берді. Басқаша айтқанда, Састөбе құрылтайы қазақ елінің саяси өмірінде жаңа тарихи кезеңнің, яғни саяси бытыраңқылықтың біржола үстемдік алғандығын көрсеткен оқиға болды. Қазақ-жоңғар қарым-қатынасы туралы жазған wikipedia парақшасында «Ұлы жүздің ханы Жолбарыс Әбілқайырға бауыр, оның айтқанынан шықпайтын» [10] деп атап өтуі де қай деректен алынғаны белгісіз.

Әбілқайыр Мұхаммедказы Баһадүр хан қазақ хандарының жаңа династиясын құрып, оның ұрпақтарының ішінде Қазақстан аумағында хан тағына отырған 3 ұл, 9 немере, 5 шөбересі болған. Әбілқайыр хан Қажы сұлтанның үш ұлының екінші баласы, Ырыс сұлтанның немересі, Айшуақ сұлтанның шөбересі, түбі Шыңғыс ханнан тарайды. Қазақ хандарын Жошының ұлы Тоқай Темірден тарататын ортағасырлық деректер бойынша қазақ мемлекетінің негізін қалаған Жәнібектің арғы бабалары – Шыңғыс хан, одан Жошы хан, одан Тоқай-Темір, одан Өз-Темір, одан Қожа, одан Бәдіғұл (Бадик), оның ұлы атақты Орыс хан, одан Қойыршақ, одан Барақ хан, одан Жәнібек хан, одан Өсек (Үсек) сұлтан, одан Бөлекей Қоян, одан Айшуақ сұлтан, одан Ырыс сұлтан, одан Қажы сұлтан, одан Әбілқайыр хан [11; 14 б.; 12; 320 б.; 13; 121-123 б.]. Жошы ханның үлкен ұлы Орда Еженнен тарататын деректер бойынша Жәнібектің арғы бабалары Орда Ежен, оның ұлы Сасыбұқа, оның ұлы Ерзен, оның ұлы Шымтай, оның ұлы Орыс хан болып келеді [14; 142-144]. Орыс ханнан төмен алдыңғы шежірелер бір бірімен сай келеді. Яғни, Әбілқайыр Жәнібек хан әулетінің кіші буыны, Өсек (Үсек) ұрпағы. Қажы сұлтанның бәйбішесінен үш ұл: Тоқтамыс (1708 ж. қайтыс болған), Әбілқайыр (1748 ж. қайтыс болған), Бұлқайыр (1749 ж. кешірек қайтыс болған) болған. Әбілқайыр шамамен 1693 жылы дүниеге келіп, 1748 жылдың 31 шілдесінде дүниеден өткен. 1710 жылы хан сайланып, осы лауазымын қайтыс болғанша сақтап қалды [13; 121-123]. Осындай деректерді негізге алатын болсақ кіші жүз ханы Әбілқайырды Қазының емес Абдолла ханның баласы еді деген пікір қисынға келмейді.

Талас Омарбековтың жазуынша “Жолбарыс 1690 жыл туды. Ол Әбілқайырдан бір жас қана үлкен еді. Бұлай болатын себебі, о баста Жолбарысты бұған дейін кіндігінен бала көрмеген Абдолла хан асырап алды. Десек те, Жолбарысты қарадан шықты демесен, шығу тегі жақсы еді. Ол Арғын Қуандығындағы Темеш руының белгілі биі Нұрқожаның немересі болатын” [8]. Автордың аталған пікірлерін дәлелдей түсетін Қазыбек бек Тауасарұлының жазбасынан басқа мәліметіміз болмағандықтан бұл мәселені бір көзқарас ретінде қалдырып отырмыз. Қызығушылық танытып жатқандар болса, 2015 жылы жарық көрген мақаланың толық нұсқасымен таныса алады.

Жолбарыс хан шамамен 1690 жылы дүниеге келген. 1719 жылы әкесі Абдолла хан қайтыс болғаннан кейін, 1720 жыл мен 1740 жыл аралығында билік құрған. Ташкенттік Нұрмухаммет Әлімовтың қазақ хандары туралы 1735 ж. хабарында мынадай мәлімет бар: «а нынешний Жолбарс-хан, лет с пятнадцать ханом, отроду ему около сорока пяти лет, а с отцом его Абдуллою-ханом и с Русаном-ханом был дядя его родной Карабак первым салтаном. У Жолбарс-хана два сына» делінеді [15; 25]. Жолбарыс ханның әйелі Жәңгір ханның қызы болған [6; 326]. Екінші мәліметте, Жолбарыс хан ташкенттік сарттың қызына үйленген. Басқа әйелдері туралы мәлімет жоқ, Жолбарыс ханның екі ұлы болған. Бірі болашақ хан Әбілғазы (Абулғазы, Аблязи, Әбіліз хан), екінші ұлы Рустем хан, оның ұлы Есмандыр хан, Есмандыр ханның ұлы Мамут хан, Мамут ханның ұлы Ханбаба хан [4; 111-112]. Орыс деректері бойынша екінші ұлының аты Абылай болған [6; 181]. Бұл ұлы сұлтан дәрежесінде қалып Ұлы жүздің бір топ тайпаларын басқарды. Әбілғазы Ташкентте 1740-1741 жылдар аралығында билік еткен. [4; 114]. 1741 жылы Хиуа ханы Тахир кісі қолынан қаза тапқаннан соң, Нәдір шахтың ұлы таққа Жолбарыс ханның ұлын – Мұхамед Әбілғазыны отырғызды [3; 95]. Әбілғазы ханның саяси биліктен айырылуы мен кейінгі тарихы белгісіз.

Енді Жолбарыс ханның билік құрған аймақтары мен жүргізген саясаты мәселесіне келейік. Тәуке хан тұсында Ұлы жүзге Төле би түбегейлі билік етті. Ол қайтыс болғаннан кейін, XVIII ғасырдың қыркыншы жылдарында Ұлы жүздің шағын бөлігі мен руларын Ресей қарамағына қосқан Жолбарыс хан болды. Бірақ, ұлы жүздің қонысы тым қашық болғандықтан, XIX ғасырдың аяғына дейін орыс патшалығы үкіметінің құрығы онша жетпеді [2; 23]. Шамамен 1720 жылдан бастап Ұлы жүз тайпаларын Жолбарыс хан басқара бастады, оның тұрақты ордасы Ташкент қаласында, ал жайылымдық жері аймақтың оңтүстігінде, Шыршық және Арыс өзендерінің аңғарларында, сондай-ақ Ташкент пен Түркістан аралығындағы жерлер болды. 1730-39 ж. оған Ташкентпен қатар Сайрам, Шымкент, Чадак, Ходжикент, Нушба, Намдак, Паркент, Заткент, Қарамұрт, т.б. Келес, Шыршық, Ахангаран өзендері бойындағы қалалар мен елді мекендер тәуелді болды.

Ол билік құрғанда Ұлы жүз биі Әлібекұлы Төлеге арқа сүйеді. Жоңғарлармен болған азаттық соғыста әскербасылардың бірі болды. Жоңғарлардың төтеннен жасаған шабуылы қазақ халқын қанды қырғынға ұшыратты. Осындай жағдайда қазақ хандары мен сұлтандарының үлкен таққа деген таласы, аға хан болып Болаттың үшінші ұлы Әбілмәмбет сайлануы хан тағынан үміткерлер Әбілхайыр бұған наразы болып, майдан шебінен әскерін алып кетті. Хандықтың заңды мұрагері болуға лайық Сәмеке де Шу бойымен Бетпақдалаға қарай өз әскерімен шегінді. Бұл реніштердің салдарынан жоңғарларға қарсы майдан шебі әлсірей бастады. Ұлы жүз ханы Жолбарыс өзі билеген қазақ рулары мен Ташкент тұрғындары атынан Жоңғар хандығын мойындауға мәжбүр болды.

1723 жылы ұлы жүздің ханы Жолбарыс өзі билеген қазақ ру-тайпалары мен Ташкент тұрғындары атынан жоңғар ханы Цеван Рабданға (1697-1727) саяси тәуелділігін мойындап, жоңғар әскербасына алым-салық төлеп тұрған [3; 89]. 1726 жылдың күзінде Жолбарыс ханның Ордабасыда өткен жиынға қатысқаны туралы айтылады. Тарихи деректер бойынша, бұл кезде қазақ даласына аты әйгілі Шақшақ Жәнібек, Қанжығалы Бөгенбай, Бәсентіін Малайсары, Тайлақ батыр, Өтеген батыр жер-жерде қол жиып, жасақ құрып, ұрымтал кезде қалмақтарға тұтқиылдан шабуыл жасап жүрген. 1726 жылы қазақ елінің сұлтандары, әйгілі батырлары, билері жиналып, қалмақтарға тойтарыс беру жөнінде бүкіл Қазақ жасағы құрылады. Бұл жасақтың бас қолбасшысы болып Әбілқайыр сұлтан сайланады. Қазақ батырлары Бұланты өзенінің бойында және Балқаш көлінің күнгеі жағында (көлден 120 шақырымдай Аңырақай деген жерде) қалмақтың қалың қолын жеңіп шығады.

Бірақ бастары бірігіп ұлы жеңіске жеткенімен, енді бұдан былайғы билікке, жоңғарға қарсы күресті ұйымдастыру тізгініне келгенде хан, сұлтандар — Әбілқайыр, Сәмеке, Әбілмәмбет, Жолбарыс, Көкжал, Барақ өзара таласып, бір-бірімен мәмлеге келе алмай айрылысады. Бұдан кейін қазақ елі жеке-жеке хандардың, сұлтандардың иелігіндегі әлденеше ұлыстарға бөлініп, Қазақ Ордасындағы хан тағы иесіз қалды.

20-жылдардың соңы мен 30-жылдардың басында кезекті бір ойраттар мен Цин соғысына (1728-1734) байланысты жоңғар әскерлерін Оңтүстік Қазақстаннан Жоңғария мен Цин империясы шекарасына қуып шығуы нәтижесінде, біраз уақыт елдің оңтүстігінде көшпелі және отырықшы халықтардың тәуелсіздігі орнады. Алайда, 1734 жылы жоңғарлар Ұлы далаға Ақтабан

шұбырындыдан кем түспейтін жойқын шабуыл жасады. Жоңғар хандығының 1734-1735 жылдары қазақ даласына бағытталған басқыншылық, тонаушылық соғыс саясатын жүргізуі мен қазақ халқының кейбір аудандарын уақытша басып алуына байланысты, жоңғар ханы Ғалдан Церенге (1727-1745) біршама тәуелді болып шықты. Жолбарыс хан Ресей өкілдеріне өтініш айтып империяға арқа сүйемек болды [5; 75].

1733 жылы Жолбарыс ханның (атынан) елшілері Аралбай мен Оразкелді Кіші жүздегі Ералы сұлтанмен бірге Ресейге (Петербургке) барып, патшайым Анна Йоановнаға Ұлы жүздің Төле би, Қодар, Сатай, Ханкелді, Бөлек сынды батырларының атынан жазылған хатын тапсырады [5; 73]. 1734 жылдың 20 сәуірінде Ресей патшайымы Жолбарыс ханға грамота жолдады. Бірақ Ұлы жүз бен Ресей арасындағы бұл байланыс жер шалғайлығына байланысты жүзеге аспай қалды [3; 89]. 1738 жылы Орск қаласынан Ташкентке жіберілген бірінші орыс сауда керуенін Карл Миллер басқарды. Ол Кіші мен Орта жүздердің шекаралық аймағына жіберіліп, қазақ даласындағы саяси жағдайды, қазақ халқының тіршілігі мен салт-дәстүрін зерттеді. Ресейден Бетпақдала арқылы Орта Азияға барған алғашқы еуропалық саяхатшы. 1738 ж. 25 қазанда Түркістан қаласына жетіп, Әбілмәмбет сұлтанмен, Сеит сұлтанмен, Нияз батырмен, Нақыпқожамен, Ғалдан Цереннің өкілі Кашка басқа да белді адамдармен жолыққан. Ташкентте Жолбарыс ханмен, Төле бимен кездескен. Жүздескен қазақтың тарихи тұлғалары туралы күнделігінде құнды ақпарат береді [6; 300]. Сол жылы Жолбарыс хан Ташкентте болған Ресей өкілі К.Миллер арқылы Ресей бодандығын қабылдау ниетін білдіріп, Ресей патшайымына хат жолдайды. 1738 ж. 19 қыркүйекте Анна Иоанновна Жолбарыстың атына арнайы грамота жолдап, оның тілегін қабылдағанын мәлімдеген. Бірақ, сол кездегі Орталық Азиядағы халықаралық жағдайдың күрделілігі, патшалық шекара қызметкерлері Орынбор қаласында хатты ұстап қалуына байланысты көрсетілген орынға жетпеген [4; 112.] Осылайша жоңғар билеушілерінің қарсылығы және Ресей мен Ұлы жүз хандығы арасындағы саяси қарым-қатынастардың қалыптаспауы себепті Жолбарыстың саясаты жүзеге аспады.

Жолбарыс Абдоллаұлы 1739 жылы Орта жүз сұлтаны Абылаймен тізе қоса отырып, Оңтүстік Қазақстанда жоңғар басқыншыларына қарсы күрес ұйымдастырды. Соның нәтижесінде Ташкент, Сайрам қалалары жоңғар әскерлерінен азат етілді [16; 157]. Жолбарыс хан 1740 жылы сәуірдің 5 жұлдызында Ташкенттің мешітінде қарсыластар қолынан қаза тапты.

Жолбарыс ханның өлімі мен жерленген орны туралы мәселеге келер болсақ, Қазыбек бек Тауасарұлы оны Шахрух бидің қызметшісі, тәжік жігіті Файыз өлтіргенін айтады. Екеуі екі қаланың билеушісі болып табылатын Шахрухтың Әбдірахым, Әбдікәрім деген балалары Жолбарысқа көптен бері өшігіп жүргенін, Файыз солардың жұмсауымен қастық қылғанын жазады [17; 294-295]. Жалпы еңбектің барысында біз қарастырып отырған мәселе бойынша кіші жүздің ханы Әбілқайыр жөнінде «ағасын сағынған соң келіп», Жолбарыстың шығарып салмауын екеуінің арасында туындаған ренішке санайды. «Әбілқайыр ордадан кеткенімен, бұл елден кетпей Шахрух бидің үйінде екі күн жатқан» деу арқылы Әбілқайырды аға өліміне кінәлағандай ой айтады. Сондай-ақ, Төле би мен Қазыбек биден естігені бойынша және уағдасының үдесінен шығу үшін өзінің «Жетім Жолбарыс», «Қарадан шыққан Абылай» кітаптарын жазғанын жазады [17; 302]. Қазыбек бек Тауасарұлы өмір сүрген тарихи тұлға болғанымен, ол жазып қалдырды деген «Түп-тұқианнан өзіме шейін» атты кітабы ғылыми ортада дерек ретінде қолдау таппағандығын айта кеткіміз келеді.

Өлкетанушы Дәулетжан Байдалиев «Жолбарысқамал: Аңыз Бен Ақиқат» атты мақаласында жердің табиғаты, қазақ жасақтарын орналастыруға ыңғайлылығы, өзара қимыл үйлестіруге қолайлылығы Жуалы жеріндегі Жолбарысқамалды Жолбарыс хан 1733-1734 жылдары мекен еткенін [18] жазады. Әрі қарай Ұ.Доспанбетовтың еңбегіне сүйеніп Жолбарыс хан салық төлеуші өзбек ақсүйектерінің сөз ұстарлары әкелген шараптан ішіп, уланып өлгенін айтады [19; 249]. Дәулетжан Байдалиевтың жазушы Ә.Бақтиярұлының жазуы бойынша келтірген мына бір мәліметі назар аударарлықтан бұрын күмән тудырарлықтар қатарында. Ол былай деп жазады: «Ақтабан шұбырындының үркіншілік жылдарында Төле би бастаған Ұлы жүздің біраз тайпалары Өзбекстан, Қарақалпақстан жеріне өтіп кетеді де, Ташкент жаудан азат етілген соң атажұртқа қайта оралады. Бұл кезде Ұлы жүздің қаласы Ташкентті және оның төңірегін Жолбарыс хан иемденіп алады. Бұған төзбеген Төле би Жолбарыс ханнан қаланы қайта тартып алады. Осы соғыста ол ауыр жараланып, сол жарақаттан қайтыс болады. Төле би оны кешегі ата жауым демей, ханды құрметпен Түркістанға апарып жерлейді» [18]. Жоғарыда келтірілген мәліметтерде

Жолбарыс хан «пышаққа түскен», «уланған», «жараланып, жарақаттан» қайтыс болған. Ал, қастандық жасаушылардың қатарында әртүрлі адамдардың айтылуы ақпараттың сенімділігіне күдікті арттыра түседі.

“Русский архив” журналының 1888 жылғы 3-ші кітабында 1741-1742 жылдары орыс көпестері Арасланов пен Юсуповтың Ташкентке сауда жасай барғандағы сапарнамалық естеліктері жарияланған. Авторлар былай деп көрсетеді: “ Несколько лет тому назад Юлбарса “не стало не знаем убит, не знаем выгнан вон от тутошних сартов. В этом темном деле главную роль играл Кусек бек, который и завладел Ташкентом». Жолбарыс ханның өлімі біраз тарихи зерттеулерде баяндалады, бірақ оны нақты өлтіргендердің аты белгісіз болатын [20]. Жоғарыдағы орыс деректері ол сұраққа жауап болып табылмаса да, күдіктілер қатарын арттырып тұр.

Көзі тірісінде ешкімге тырнағы батпаған, кеңпейіл де кешірімпаз хан небәрі 49 жасында өмірден өтті. Осылайша кемеңгер Төле бидің оң қолы болып, қазақтың Ұлы жүзін бейбіт те, мамыра-жай тұрмысқа жеткізу жолында бүкіл өмірін сарп еткен Жолбарыс хан да бакилық болды. Оның орнына Ташкенттің ұлысбегі болып Төле би тағайындалды. Орыс тарихшысы А.Левшин өзінің қазақтар туралы тарихи еңбегінде Жолбарыс хан қайтыс болған соң Төле бидің Ташкентті алты жыл бойы үздіксіз билегенін айтады. Жалпы хандар өз орталықтарынан тыс жаққа шыққанда, оларды «дятьки», яғни, хандардың сеніміне енген адамдар басқарды. Ташкентте Жолбарыс хан тұсында мұндай адам Төле би болғаны белгілі. «Большой Орды знатнейший кайсаченин Тюля бий, который в Ташкенте больше хана владельцем почитается» [20; 147].

Жолбарыс хан қайтыс болғанан соң Түркістан қаласында жерленді. 1866 жылы тамыз айының соңғы аптасында бір апта Түркістанның көрікті орындарымен танысқан А.К.Гейнстің күнделігінде Абылай мен Жолбарыс бейіттері туралы мәліметтер бар. «Недалеко от Аблая похоронена другая историческая личность, хан Большой орды Юлбарс. Кажется, он поддался России одновременно с Аблаем. Императрица Анна Иоанновна дала ему грамоту на подданство, которая и находится в общем собрании законов. Могила Юлбарса закрыта резною деревянною решеткою. Около, на глиняном пьедестале навалена целая куча голов ovis argali с огромными рогами. Это, по словам мулл, дар, приносимый киргизами, приходящими молиться к могиле Юлбарса» [22]. Осы сипаттамаға қарағанда Ұлы жүздің ханы болған Жолбарыстың моласы Абылай қабіріне жақын орналасқан және ағаш пәнжарамен қоршалып, үстіне Жолбарыс ханға дұға қылуға келген адамдардың әкелген үлкен мүйізді архар бас сүйектері жиналып қалған. Қазіргі таңда Жолбарыс хан бейітінің басында болған архар бас сүйектері мен бейіт үстіне жабылған жолбарыс терісі «Әзірет Сұлтан» қорық-музейінің қорынан орын алған.

Жолбарыс ханға берілген сипаттамаларда оның жұмсақ мінезді болғаны айтылады. Бәлкім мұндай бағалау оның жоңғар, орта азиялық хандықтар, ресеймен жүргізген саясатынан себеп іздеуден туған болар. Қалай дегенмен де, оның барлық іс-әрекеті қазақ мемлекетінің құрылу, даму кезеңдерінде зор маңызға ие болғаны талас тудырмайды. Жолбарыс хан Абдоллаұлы тарихқа XVIII ғасырдың бірінші жартысындағы тәуелсіз билеушілердің бірі ретінде енді. Біз бұл мақаламызды жаза отырып, Жолбарыс хан бейнесінде төрт ғасырға жуық өмір сүрген, Керей мен Жәнібектен бастау алатын Қазақ хандығының маңызын тарихи тұлғаларымыз жасаған үлкен тарихпен байланыста, ұлы даланың ұлы тұлғаларын дәріптеу арқылы көрсетуге тырыстық.

Yazarlık Katkısı

Araştırma tek yazarlıdır.

Etik Kurul Beyanı

Araştırmamız özgün bir çalışmadır ve etik kurul onayı gerektirmemektedir.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР / КАУНАҚСА

- Назарбаев Н. (2015). Біз – Ұлы дала мұрагерлеріміз!, Қазақ үні, N37 (691), 15 қыркүйек, жыл. / Nazarbayev N. (2015). We are the heirs of the Great Steppe!, Kazakh Uni, N37 (691), September 15.
- Арғынбаев Х.; Мұқанов М. & Востров В. (2000). Қазақ шежіресі хақында. - Алматы: Атамұра, 464 б. / Arghynbaev, X.; Mukanov, M. & Vostrov V. (2000). About the Kazakh Genealogy. - Almaty: Atamura, 464p.

- Қазақ хандары. Энциклопедиялық анықтамалық жинақ. - Алматы: “Қазығұрт” баспасы. – 2015. - 224 б. / Kazakh Khans (2015). Encyclopedic Reference Collection. Almaty: Kazygurt Publishing House, 224p.
- Ерофеева И. В. (1997). Казахские ханы и ханские династии в XVIII - середине XIX вв. // Культура и история Центральной Азии и Казахстана: Проблемы и перспективы исследования. Материалы к Летнему Университету по истории и культуре Центральной Азии и Казахстана (4-23 августа 1997 г. Алматы). -Алматы. / Erofeeva I. V. (1997). Kazakh khans and khan dynasties in the XVIII - middle of the XIX centuries. // Culture and History of Central Asia and Kazakhstan: Problems and Prospects for Research. Materials for the Summer University of History and Culture of Central Asia and Kazakhstan, August 4-23, Almaty.
- Түркістанда жерленген хандар мен сұлтандар, (2019). Алматы; “Золотая книга” ЖШС, 176 б. / Khans and Sultans Buried in Turkestan, (2019). Almaty; “Golden Book” LLP, 176 p.
- Оловинцев, А. Г. (2010). Табулдин Г.Ж. Чингизиды: династии и эпохи. Астана, 370 с. / Olovintsev, A.G. (2010). Tabuldin GJ Genghis Khan: Dynasties and Epochs. Astana, 370 p.
- Түркістан – руханият бесігі (2019). Нұр-Сұлтан: Нурнама. KZ, 504 б. / Turkestan is the Cradle of Spirituality (2019). Nur-Sultan: Nurnama. KZ, 504 p.
- Омарбеков Т. Жолбарыс хан (2015). Ана тілі. 04 маусым, 2015. / Omarbekov, T. Zholbarys Khan (2015). Mother Tongue. June 04, 2015.
- Миразов Мухитханның жеке архивынан / From the Personal Archive of Mirazov Mukhitkhan. kk.wikipedia.org/wiki/Қазақ-Жоңғар_соғысы. / kk.wikipedia.org/wiki/Kazakh-Dzungarian_war.
- Мағауин М. (1995). *Қазақ тарихының әліппесі*. Алматы. / Magauin M. (1995). *Alphabet of Kazakh History*. Almaty.
- Пищулина, К.А. (1997). Казахское ханство в XV в. История Казахстана с древнейших времен до наших дней в 5 томах. Т.2. Алматы. / Pishchulina, K. A. (1997). Kazakh Khanate in the XV Century. History of Kazakhstan from Ancient Times to Our Days in 5 Volumes. Т. 2. Almaty.
- Ерофеева, И. В. (2007). События и люди Казахской степи // Научное знание и мифотворчество в современной историографии Казахстана. Алматы. / Erofeeva, I.V. (2007). Events and People of the Kazakh Steppe // Scientific Knowledge and Mythology in Modern Historiography of Kazakhstan. Almaty.
- Султанов, Т. И. (2001). Поднятые на белой кошме. Потомки Чингисхана. Алматы. / Sultanov, T.I. (2001). Raised on a White Koshme. Descendants of Genghis Khan. Almaty.
- Путевые дневники и служебные записки о поездках по южным казахским степям. XVIII-XIX века / История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т.6. - Алматы, 2007. / Travel Diaries and Business Notes On Trips to The Southern Kazakh Steppes. XVIII-XIX века / История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Vol.6. – Almaty.
- Абылай хан (2013). *Көкшетау: “Әрекет”*. 461б. / Abylai, Khan (2013). *Kokshetau: “Action”*. 461p.
- Тауасарұлы, Қ. (1993). Түп-түқианнан өзіме шейін. Алматы: «Жалын», 416 б. / Tauasarovich, K. (1993). From the Bottom of my Heart to Myself. Almaty: "Zhalyn", 416 p.
- Доспанбетов, Ұ. (2016). *Абылайдың ақ туы*. Алматы, 249 б. / Dospanbetov, U. (2016). Ablai's White Flag is Almaty. 249 p.
- Байдалиев, Д. (2018). Жолбарысқамал: Аңыз Бен Ақиқат // Ақ жол. 04 қазан, 2018 жыл. / Baydaliyev, D. (2018). Tiger: Legend and Truth // White Road. October 4, 2018.
- Тоқтабай, А. (2012). Төле би туралы тың деректер // Егемен Қазақстан. 10 қыркүйек, 2012 жыл. / Toktabay, A. (2012). New Facts About Tole bi // Egemen Kazakhstan. September 10, 2012.
- Тамыры терең Түркістан (2018). – Нұр-Сұлтан: Нурнама. KZ, 308 б. Әулетжан. / Deep-Rooted Turkestan (2018). Nur-Sultan: Nurnama. KZ. - 308 p.
- Гейнс, А. К. (2014). Путешествие по Киргизским степям. Путешествие в Туркестан. 2 тома. - Москва: Изд-во В. Секачев, 2014. - 1132с. / Gaines A. K. (2014). Journey Through the Kyrgyz Steppes. Journey to Turkestan. Volume 2. - Moscow: Izd-vo V. Sekachev. 1132 p.

EKLER**Görsel 1:** Hoca Ahmed Yesevi'nin Türbesindeki İlbars Han'ın Türbesine Yerleştirilen Argali Koyununun Boynuzları

Қожа Ахмет Ясауи кесенесіндегі Жолбарыс хан қабіріне қойылған арқар мүйіздері

Görsel 2: Müze'de bulunan Kaplan Han'ın Mezarındaki Kaplan Derisi

Қорық-музей қорындағы Жолбарыс хан қабіріне қойылған жолбарыс терісі

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 6 - Number: Special Issue (Özel Sayı) 2, p. 41-46, May 2022

Lale Devri Sefaretnamelerinin Osmanlı Modernleşmesindeki Yeri* Value of the Embassy Reports of the Tulip Era on the Ottoman Modernization

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1021214>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
09.11.2021

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
29.01.2022

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
31.05.2022

Asya Studies

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Eşel
Erciyes Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi,
Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD,
gesel@erciyes.edu.tr

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0001-7050-7884>

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Öz

Miladi 1718 yılında Habsburg Hanedanı'nın idaresindeki Avusturya Krallığı ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Pasarofça Antlaşması ile başlayan görece barış döneminde Osmanlı Devleti, Avrupalı devletlerle ilişkilerinde normalleşmeye önem vermiştir. Bu dönemde Batı ile iyi ilişkiler teşkil etmek amacıyla da Avrupa'da bazı devletlere elçiler gönderilmiştir. Gönderilen bu elçilerin kaleme aldıkları sefaretnameler (elçilik raporları) aracılığı ile Avrupa'yı daha yakından tanıma imkânı bulan Osmanlı Devleti, bir yandan Batı tarzı diplomasi usulleri ile tanışırken bir yandan da Batının sosyal, kültürel ve teknolojik farklılıklarını yakından tetkik etme imkânı bulmuştur. Divan edebiyatının genellikle nesir usulünde kaleme alınan önemli çeşitlerinden olan sefaretnameler, aynı zamanda Osmanlı modernleşmesinin ve Osmanlı diplomasi tarihinin temel belgeleri arasında yer almaktadır. Günümüze kadar ulaşabilmiş olan yaklaşık kırk altı adet sefaretname örneklerinin bazıları daha sonra tarihçiler ya da vakanüvisler tarafından kaynak olarak kullanılmış ve bazıları da yayımlanmıştır. Bunların arasından en fazla bilineni Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Paris Sefaretnamesi günümüze Millî Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulunca "100 Temel Eser" arasında geçerek ortaöğretim ders kitaplarında yer almaktadır.

Sefaretnamelere dair kaleme alınan ve temel kaynaklardan biri olan Faik Reşit Unat'ın "Osman Sefirleri ve Sefaretnameleri" isimli eserinde de belirtildiği gibi Lale Devri diye adlandırılan ve M. 1719-1730 yıllarını kapsayan dönemde bilinen dört sefaretname günümüze ulaşmıştır. Dolayısıyla çalışma bu sefaretnameleri ihtiva etmektedir. Çalışmada, İbrahim Paşa'nın Viyana Sefaretnamesi, Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi, Nişli Mehmed Ağa'nın Rusya Sefaretnamesi ve Ahmed Dürri Efendi'nin İran Sefaretnamesi örnekleri özelinden hareketle sefaretnamelerin Osmanlı modernleşmesindeki yeri ve Lale Devri'nde dönemin uluslararası ilişkilerin de diplomasi yöntemleri, tarihsel bir perspektif ile değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lale Devri, Sefaretname, Pasarofça, Türk Modernleşmesi

Abstract

In the period of the treaty of Passarowitz within the Ottoman's and Austrian's, the Ottoman Empire attaches importance to the normalization of relations with the European states. In this period, ambassadors were sent to some states in Europe to establish good relations with the West. The Ottoman Empire, which had the opportunity to get to know Europe more closely through the reports of these embassy reports, was acquainted with western style diplomatic methods and also had the opportunity to examine the social, cultural and technological differences of the West. The Embassy Reports (Sefaretnames), which are one of the important varieties of Divan literature, which are generally written in prose, are also important documents of the Ottoman modernization and diplomacy history. Some of the approximately forty-six embassy samples that have survived to the present day were later used as sources by historians or chroniclers, and some were even published. The most well-known of these, the Paris Embassy of twenty-eight Çelebi Mehmet Efendi, is stated among the "100 Basic Works" by the Ministry of National Education Board of Education and Discipline, and is included in the secondary school textbooks.

As stated in Faik Reşit Unat's "Osman Ambassadors and Sefaretnameleri", which is one of the main sources about the embassies, four embassies known as the Tulip Era and known in the period covering the years 1719-1730 have survived to the present day. Therefore, the study includes these embassies. In this study, the place of embassies in Ottoman modernization and diplomacy in the international relations of the period in the Tulip Era, with reference to the examples of the Vienna Embassy of İbrahim Pasha, the French Embassy of twentysekiz Çelebi Mehmed Efendi, the Russian Embassy of Nişli Mehmed Ağa and the Iranian Embassy of Ahmed Dürri Efendi. Methods have been tried to be evaluated with a historical perspective.

Keywords: Tulip Era, Embassy Report, Passarowitz, Turkish Modernization

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Eşel, G. (2022). Lale Devri Sefaretnamelerinin Osmanlı Modernleşmesindeki Yeri. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 6(Special Issue / Özel Sayı 2), 41-46.

GİRİŞ

1683 Viyana bozgunu ve sonrasındaki Kutsal İttifak Savaşları neticesinde 1699 yılında teati olunan Karlofça Antlaşmasının ardından toparlanma sürecine giren Osmanlı Devleti, her ne kadar 1710-1711 Prut savaşında Rusya'yı mağlup etmişse de 1715-1718 Osmanlı-Avusturya-Venedik Savaşı sonrasında, yukarı Sırbistan, Belgrad ve Banat yaylasını Avusturya'ya; Dalmaçya, Bosna ve Arnavutluk kıyılarını da Venedik yönetimne bırakmak durumunda kalmıştı. Savaşın sonunda İngiltere ve Hollanda'nın ara buluculuğunda Pasarofça'da, Şikk-i şânî Defterdarı (Maliye Müsteşarı) Silâhtar İbrâhim Efendi başkanlığındaki heyet ile Kont Virmond başkanlığındaki Avusturya heyeti ve İstanbul Balyosu Carlo Ruzzini başkanlığındaki Venedik heyetleri iki ay kadar süren konferanstan sonra 21 Temmuz 1718 tarihinde Pasarofça Antlaşması metni üzerinde anlaşılır. Böylece yaklaşık 35 yıldır süren savaş dönemi sona ererek barış ve yenileşme dönemini başlamıştır. Dönemin Sadrazamı Nevşehirli İbrahim Paşa, bu dönemde Avrupa'yı tanımak gerektiğini fark eden ilk Osmanlı sadrazamıdır. Avrupa devletlerinin İstanbul'daki elçileriyle düzenli ilişkiler kurmuş ve Osmanlı tarihinde ilk kez, Avrupa devletlerine "ad-hoc"¹ diplomasi yürüten geçici elçiler gönderilmesini sağlamıştır. Gönderilen bu elçiler sadece askerî ve ticari antlaşma yapmaya gitmemişler esasen Avrupalı devletlerin askerî gücü ve devlet yapılarıyla ilgili bilgi edinmek temel görevleri olmuştur. Bu amaçla, ilk olarak 1719 yılında İbrahim Paşa Viyana'ya, Pasarofça Antlaşması'nda ikinci delege olarak kendisine şikk-ı sâlis defterdarlığı pâyesi verilen Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi² 1720 yılında Fransa'ya, 1721 yılında Ahmed Dürri Efendi İran'a, 1722 yılında ise Nişli Mehmed Ağa Moskova'ya gönderilmiştir. Bu elçiler gittikleri yerlere ilişkin gözlemlerini içeren sefaretnameler yani elçilik raporları hazırlayarak Padişaha sunulmak üzere Sadrazama arz etmişlerdir.

SEFÂRETNAMELER

Sefaretname, sefir (elçi) olarak atanan kişinin, döneminin siyaset ve diplomasisine ve bu arada da sefirlik görevinde bulunduğu şehrin ve ülkenin güncel hayatına ilişkin izlenim ve görüşlerini içeren raporlardır. Yabancı ülkelere gönderilmiş olan sefirlerin, İstanbul'dan hareketlerinden itibaren bir nevi günlük veya seyahatname tarzında kaleme aldıkları bu raporlarda, gittikleri yerlerde gördükleri olayları, yaptıkları diplomatik görüşmeleri, gezip gördükleri yerlerin idari, sosyal, askerî, ilmi ve kültürel hayatları hakkındaki önemli bilgileri toplayarak Padişaha veya Sadrazama arz etmeleri istenmiştir.³

Divan edebiyatının çoğunlukla nesir şeklinde kaleme alınan türlerinden biri olan sefaretnameler, nesir olarak hazırlandığı gibi manzum olarak da yazılabilmektedir.⁴ Sefaretnameler bizzat sefirin kendisi tarafından kaleme alındığı gibi, maiyetinde bulunanlardan biri tarafından da hazırlanabiliyordu. Osmanlı diplomasi tarihinin kaynakları ve Osmanlı modernleşmesinin de önemli belgeleri arasında ilk sıralarda yer alan Sefaretnameler özellikle Osmanlı ile dönemin diğer devletleri arasındaki teknolojik, sosyolojik ve demokratik farklılıklara dair önemli tespitler içermektedir. Sefaretname türündeki bilinen ilk vesika II. Bayezid döneminde Macar Kralı II. Vladislav nezdine Budin'e gönderilen Hacı Zağanos'un Nisan 1495 tarihli raporudur.⁵ Sefaretnâmelerin sonuncusu ise İran'da 1872-77 yılları arasında elçilik yapan Mehmed Tahir Münif Paşa'nın risalesidir.⁶ Genellikle 17. yüzyılın ikinci yarısından sonraki dönemlerde daha çok görülen sefaretnamelerin aralarında oldukça fazla ilgi uyandırmış ve belgesel niteliğinin yanı sıra edebi değeri de olan manzum örnekler de bulunmaktadır. Nitekim, gözlem ve edebiyat yönünden ziyade, üstlenilmiş görev üzerinde yoğunlaşmış rapor özelliği olanlar ise "takrir" olarak ifade anılmaktadır. Sefirlerin gönderildikleri yerlerin idari, sosyal, askerî ve kültürel yapısı ile teknolojik durumları hakkında bilgiler verenlere de "genel sefaretname" denir. Bu noktada sefaretnamelerin çoğunda çizim ve resimlerinde yer aldığını belirtmek gerekir.

Sefaretname ve takrirler, ait oldukları dönem hakkında verdikleri bilgilerin yanı sıra, 18.yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yenileşme çabaları noktasında da önem arz etmişler ve bu çabalara bir nevi kılavuz olmuşlardır. Bu noktada II. Mahmud dönemi yenilikleri arasında ilk sıralarda yer Tercüme Odası Kütüphanesi incelendiğinde Sefirler ve Sefaretnameler vasıtasıyla yakından daha tanınan

¹ Tarihte uygulanan ilk diplomasi yöntemidir. Tek taraflı ve geçici niteliktedir yani diplomasi temsilcileri belirli bir amacı ya da görevi gerçekleştirmek için geçici bir süreyle yurt dışına gönderilirler ve bu görevi tamamladıktan sonra ülkelerine geri dönerler.

² Özcan, A. (2007). Pasarofça Antlaşması, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (34), s. 179.

³ Beydilli, K. (2009). Sefaretname, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (36), s. 289.

⁴ Şahin, E. (2007). Edebi Bir Tür Olarak Klasik Edebiyatımızda Sefaretnameler, A. Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (33), s. 64.

⁵ Beydilli, K. (2007). Sefâret ve Sefaretnâme Hakkında Yeni Bir Değerlendirme. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, (30), s. 12.

⁶ Korkut, H. (2003). Osmanlı Sefaretnâmeleri Hakkında Yapılan Araştırmalar. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (1) 2, s. 494.

Avrupa'nın yeniliklerinin Osmanlı'ya nasıl intikal ettiği görülmektedir. Nitekim, Osmanlı'nın Avrupa'ya ilgisi ve merakının arttığı dönemlerde, Avrupa'ya gönderilen elçi sayısı ile doğru orantılı olarak sefaretnameler de artış göstermiştir.⁷ Osmanlı diplomasi tarihinin birinci el kaynakları sayılan sefaretnameler, yabancı ülkelerle siyasi ve kültürel münasebetlerin mahiyetini ortaya koyan en eski belgeler olmalarının yanı sıra, bu devletlerin sosyal ve ekonomik durumlarını, teşrifât (protokol) usulleri ile kamusal düzenlerini ve yaşam tarzlarını aktarırken, Osmanlıların onlara karşı tutum ve düşüncelerini de yansıtmaktadırlar. Başbakanlık Osmanlı arşivlerine göre günümüze ulaşabilen sefaretname sayısı kırk sekizdir.⁸ Bu sefaretnamelerden en meşhur olanı 1720 yılında yani Lale Devri içerisinde kaleme alınan Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Fransa Sefâretnâmesi'dir.⁹

LALE DEVRİ SEFÂRETNAMELERİ

Lale Devri süresince gönderilen elçilerden sefaretnameleri günümüze ulaşmış olanlar şöyledir:

İbrahim Paşa'nın Viyana Sefaretnamesi (1131 H-1719 M)

Pasarofça Antlaşması sırasında Osmanlı heyetine başkanlık eden ve o tarihte Şikk-ı sâñî Defterdarı (Mâlîye Müsteşarı) olan Silâhtar İbrâhim Efendi, yabancı lisan bilmesi ve diplomasideki başarıları nedeniyle Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın dikkatini çekmiş ve antlaşmayı müteakiben kendisine Rumeli Beylerbeyi unvanı verilmiştir. Pasarofça Antlaşması'ndan sonra, Avusturya ve Osmanlı devletleri arasındaki dostane ilişkileri yeniden tesis etmesi için İbrahim Paşa, elçi olarak Viyana'ya gönderilmiştir. Enderun'da öğrenim görmüş olan İbrahim Paşa, III. Ahmed zamanında nişancı olarak da görev yapmıştır.

Lale Devri sefaretnamelerinin ilki olan İbrahim Paşa'nın Viyana Sefaretnamesinin maiyetinde bulunanlardan biri tarafından kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Bu sefaretname 1907 yılında Avusturyalı müsteşrik Dr. Krealitz tarafından Almancaya çevrilerek Viyana'da yayımlanmıştır. Aynı metni daha sonra Ahmet Refik Bey, Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası'nın 40. sayısında Osmanlı Türkçesinde yayımlamıştır.¹⁰

İbrahim Paşa, sefaretnamede Avusturya'ya giderken ve dönerken izledikleri yolları mesafeleriyle birlikte aktarmıştır. Geçilen sınırlarda yapılan elçi değişim töreni ve yirmi sene kadar önce Osmanlı'nın elinden çıkmış olan Belgrad'ın o günkü durumunun yanı sıra Avusturya Kralı tarafından kabul edilmesini de ayrıntılı olarak ifade etmiştir. İbrahim Paşa, Avusturya ülkesini ve halkını çeşitli yönleri ile anlatmaya çalışmıştır.

Osmanlı Devleti'nde ilk defa bir elçinin name-i hümayun mektubunu (güven mektubu) ve çeşitli hediyeleri krala sunuş protokolü burada ayrıntılı olarak aktarılmaktadır. İbrahim Paşa, diplomatik protokol uygulamalarının yanı sıra şehirle ilgili önemli gözlemlerde de bulunmuştur. İbrahim Paşa dokuz ay beş gün oturduk dediği ve o dönemde kralın ikâmetgâhı olan Beç kalesinin çevresindeki mahalleleri ayrıntılı olarak isimleri ile anlatmaktadır.

Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi (1132-1133 H-1720-1721 M)

Sefaretnameler arasında şüphesiz en çok bilinen ve hatta günümüzde ortaöğretim tarih kitaplarında konu edilen Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi'dir. Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendinin Sefaretnamesinin 1757 yılında Julien Galland tarafından Fransızcaya tercüme edilmiş olması sefaretnamenin değerini göstermektedir. Galland'ın eserinin girişinde Çelebi Mehmed Efendinin sefaretinin nedenlerini ele alarak o dönemde Fransa ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilere etkisini incelemiştir.¹¹

Pasarofça Antlaşması'nda ikinci delege sıfatıyla Osmanlı heyetinde yer alan ve dış ilişkilerde tecrübe sahibi olan Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, Fransa'nın fen ve sanatını müşahede etmek, hakkında daha fazla bilgi edinebilmek ve iki devlet arasındaki dostluk münasebetlerini geliştirmek maksatlarıyla Fevkalâde Elçi pâyesiyle Paris'e gönderilmiştir.¹²

⁷ Şahin, E. (2007). s. 64.

⁸ Korkut, H. (2003). s. 494.

⁹ Polatçı, T. (2011). Osmanlı Batılılaşmasında Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Paris Sefaretnamesi'nin Önemi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2) 2, s. 250.

¹⁰ Tuncer, H. (1984). Viyana Sefaretnamesi, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, (4) 2, s. 100.

¹¹ Korkut, H. (2003). s. 496.

¹² Akyavaş, B. (1993). *Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları. s. 3.

Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi iyi bir gözlemci olmakla birlikte gördüklerini ayrıntılı bir biçimde özgün tasvir ve teşbihlerle aktarmasını bilmiş yetenekli bir zattır. Anlattıklarında 18.yüzyıl Fransa'sını göz önünde canlandırmak mümkündür. Sefir, sadece opera, tiyatro, kilim dokumacılığı gibi kültürel etkinlikleri anlatmakla kalmaz aynı zamanda Fransız sarayı, kanal, kemer mimarisi hususunda da üzerinde önemli aktarımlarda bulunmuştur. Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi bu noktada Paris ile İstanbul'u karşılaştırarak Paris'i İstanbul'dan sonra en güzel şehir olarak ifade etmiştir.¹³ Fransa'da gördüğü pek çok yenilikle ilgili ayrıntı bilgiler veren Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın kendisinden rapor etmesini istediği konular dışında da önemli bilgiler aktarmıştır. Nitekim, Paris'in kaleleri, fabrikaları ve Fransız uygarlığının diğer eserleri hakkındaki güncel bilgiler ve Osmanlı Devleti'nde bu yeniliklerden hangilerinin tatbik edilebileceğine dair bilgilerin yanı sıra Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi Sadrazama yalnızca bunları rapor etmemiş, sokaklarda, dükkânlarda, hastanelerde, hayvanat bahçelerinde gördüklerini de anlatmış, özellikle Fransız askerî okulları ve eğitim alanları üzerinde durmuş, Fransız toplumunun Osmanlı toplumundan farklı özellikleri, toplumda kadınların statüsü gibi hususlara da değinerek, matbaanın Fransa'da yaygın bir kullanım alanı bulunduğunu belirtmiştir.¹⁴ Nitekim matbaanın Osmanlı'ya getirilmesi Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin oğlu Mehmed Said Efendi ile İbrahim Müteferrika'nın çabaları ile gerçekleşecektir.

Bu noktada Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Paris'ten İstanbul'a getirdiği yeni esintiler kadar, Osmanlı kültür dünyasının karşı taraftaki yankılarından da bahsetmek gerekir. Zira, Türk kültür ve hayat tarzının Fransa'da kısa sürse de yeni bir modayı beraberinde getirdiği Fransa'da kaleme alınan çeşitli eserlerde zikredilmektedir.¹⁵

Ahmed Dürri Efendi'nin İran Sefaretnamesi (1134 H-1721 M)

Ahmed Dürri Efendi, Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından görünüşte bir ticari meseleyi halletmek, ama asıl gayesi İran'ın mevcut durumunu müşahede ederek bunları bir rapor halinde Sultan III. Ahmed ve Sadrazam Damat İbrahim Paşa'ya sunmak üzere İran'a elçi olarak tayin edilmiştir.

İran Sefaretnamesi, Ahmed Dürri Efendi'nin İran Devleti'nin idari, askerî, ekonomik, dinî ve kültürel durumu hakkında ayrıntılı bilgiler ihtiva etmektedir. Sefaretnamede, İran'ın idari açıdan bir belirsizlik içerisinde olduğu ve Şah Hüseyin'in ülkesine hâkim olamadığı gibi halkı üzerindeki otoritesini kaybettiği ve Osmanlı'nın İran'a savaş açmasından korktuğu anlaşılmaktadır. Askerî açıdan Şah Hüseyin'e bağlı düzenli bir ordunun bulunmadığı, birkaç şehri dışında diğer şehirlerinin savunmasız olduğu ve askerlerinin bir kısmının firar ettiği bilgisi de yine sefaretnamede dile getirilmektedir. Safevi Devleti'nin tarıma dayalı bir ekonomisinin bulunduğu ve halkın ekonomik durumunun yetersiz olduğu da yine sefaretnameden anlaşılmaktadır. İran'da çok sayıda Sünnî'nin bulunduğu, ancak bunların Safevîler'in baskısı nedeni ile ibadetlerini açık bir şekilde yerine getiremediklerini ve bunların Osmanlı Padişahı'nı çok sevdiklerini, ona bağlı olduklarını da Ahmed Dürri Efendi sefaretnamesinde belirtmektedir.¹⁶ Ahmed Dürri Efendi'nin İran Sefaretnamesi, gerek elde bulunan ilk İran sefaretnamesi olması nedeni ile gerekse İran devleti ve toplumuna dair ayrıntılı bilgiler muhteva etmesi bakımından, Osmanlı Diplomasi Tarihi açısından son derece mühim bir kaynak eserdir.

Nişli Mehmed Ağa'nın Rusya Sefaretnamesi (1135 H-1722-23 M)

İran'ın mevcut durumundan istifade etmek isteyen Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, Fransa ile umduğu ittifakı temin edemeyince, İran aleyhine Ruslarla bir ittifak yapmak düşüncesiyle ittifak teklifinin Ruslarca kabul görüp görmeyeceğini anlamak üzere Kapıcıbaşılarından Nişli Mehmed Ağa'yı Moskova'ya Orta Elçi olarak göndermiştir.¹⁷ Nişli Mehmed Ağa, Beraberinde götürdüğü nâmei hümâyûnu Rus Çar'ı I. Petro'ya takdim etmiş, yolculuk boyunca gördüğü kaleler ve şehirler hakkındaki izlenimlerini ve Rusya'da bulunduğu süre zarfında da diğer büyükelçilerle yaptığı görüşmeleri de detaylı

¹³ Shaban, A. A. A. ve Çay, E. (2013). XVIII. Yüzyılda Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Fransa'ya Bakışında Kültürlerarası Değerlendirme. *Turkish Studies*, (8)10, s. 4.

¹⁴Çetinkaya, N. (2011). Matbaanın Osmanlı Eğitim Tarihindeki Yeri ve Önemi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Prof. Dr. Mehmet İpçioğlu), Konya: Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. s. 52.

¹⁵ Emecen, M. F. (2018). Matruşka'nın Küçük Parçası: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Dönemi ve "Lale Devri" Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme. *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, (52) s. 90.

¹⁶ Ürkündağ, A. (2006). Ahmed Dürri Efendi'nin İran Sefaretnamesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Doç. Dr. H. Mustafa Eravcı), Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 64.

¹⁷ Çakı, F. (2011). Türk Sosyolojisinde Bir Geleneksel Düşünce Kaynağı Olarak Sefaretnameler: Kapıcıbaşı Nişli Mehmet Ağa'nın Rusya Sefaretnamesi Örnek Olay İncelemesi. *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, (13)2, s. 21.

olarak raporuna eklemiştir.¹⁸ Ekim 1722 başından 17 Şubat 1723 tarihinde İstanbul'a dönüşüne kadar geçen süre zarfında kaleme aldığı ve şahit olduğu olayları detaylı bir şekilde anlattığı sefaretnamesinde yolculuk boyunca Nişli Mehmed Ağa'nın en fazla ilgilendiği şeylerin kaleler olduğu anlaşılmaktadır. Zira sefaretnamede kaleleri enine-boyuna, en ufak ayrıntılarına kadar anlatması dikkat çekmektedir. Nişli Mehmet Ağa, gördüğü limanlardaki gemilerle de çok yakından ilgilenmiş ve bunlar hakkında detaylı bilgi edinmek istemiştir. Fakat Ruslar, bu gemileri gizlemek istemiş ve üzerlerini birtakım şeylerle örtmüşlerdir. Nişli Mehmed Ağa'ya karşı bu hususta pek başarılı olmadıkları anlaşılmaktadır. Nitekim, Mehmed Ağa, birtakım araçlar da kullanarak bu hususta mümkün olabildiğince bilgi toplamayı başarmıştır. Nişli Mehmed Ağa'nın önemli gözlemlerinden birisi de etrafındaki bölgede Rus Çarı'nın tüfek imal edilen atölyelerinin bulunduğu Oba Kalesi'ne ilişkin olanıdır. Mehmet Ağa, bu ticarethanelerin altı mahzenden oluştuğunu ve tüm devlet tüfeklerinin burada depolandığını aktarmaktadır.¹⁹

Nişli Mehmed Ağa'nın Rusya Sefaretnamesi, 1724 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında İstanbul'da yapılan ve İran'ın paylaşılması amaçlanan ittifakın müzakere zemininin nasıl hazırlandığının anlaşılması açısından Osmanlı Diploması Tarihinin önemli vesikaları arasında yer almaktadır.

SONUÇ

İlk örnekleri Lale Devri'nde görülen sefaretnamelerin Osmanlı Devleti'nin ilerleyen yıllarda girişeceği "Modernleşme" çabalarına temel teşkil etmiştir. Zira sefaretnameler bu noktada batının gelişmiş sanayi ve teknolojisinin Osmanlı'ya taşınmasında kılavuzluk etmiştir. Nitekim elçiler vasıtasıyla kurulan karşılıklı diplomatik ilişkiler hem Osmanlı elçilerine hem de yabancı devlet elçilerine, askeri, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda birbirlerinin devletlerini daha iyi tanıma imkânı tanımıştır. Bu noktada Osmanlı Devleti sefirler aracılığıyla Avrupa'nın Osmanlı'dan farklı yönleri görme fırsatı da yakalamıştır. Sefaretnamelerde verilen ayrıntılı bilgiler ışığında pek çok yenileşme hareketine gidilmiştir. Ancak sefaretnamelerin muhtevalarının oldukça çeşitlilik arz ettiği ve aktarılan bilgilerin değerinin tamamen söz konusu sefirin ilgi alanı, entelektüel bilgisi ve eğitim düzeyinin yanı sıra bilgiye ve dolayısıyla bilime açıklık derecesine bağlı olduğunu da belirtmek gerekir. Yine de son tahlilde sefaretnameler Osmanlı Devleti'nin Batı algısının değişmesinde büyük rol oynamıştır. Gönderilen elçilerin gözlem ve yorumları sayesinde devlet yöneticilerinin de yenileşmeye karşı bakışlarının farklılaşmasına ve Batı'yı ve onun değerlerini farklı bir bakış açısıyla değerlendirmelerine neden olmuştur. Nitekim bu noktada Tercüme Odası'nın kurulmasıyla birlikte Batı'dan getirilen başta teknik kitaplar olmak üzere pek çok eserin tercüme edilmesi de Osmanlı'nın Batı'nın gelişimini ve ilerlemesini anlamasında önemli rol oynamıştır.

Osmanlı modernleşme ve diplomasi tarihinin önemli belgeleri arasında bulunan sefaretnameler çok sayıda akademik araştırmaya da kaynak teşkil etmektedir. Bu araştırmalar arasında söz konusu sefaretnamelerden bazılarının yabancı dillere tercüme edilmeleri, orijinal metinlerinin basılmasının yanı sıra transkripsiyonlarının yapılması, makaleler ve tez düzeyinde çeşitli çalışmalara konu edildikleri de görülmektedir. Ancak bu noktada müstakil sefaretname çalışmalarının yanı sıra sefaretnamelerin mukayeseli analiz ve değerlendirilmelerinin de yapılmasının ve benzer nitelikteki çalışmaların artarak özellikle dönemin diğer devletlerinin elçilerinin raporları ile de karşılaştırmalı tahlillerin yapılmasının oldukça faydalı olacağı ifade edilebilir.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırma tek yazar tarafından yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırmanın verileri kaynak tarama ile toplandığı için araştırma etik kurul onayı gerektirmemektedir.

KAYNAKÇA

Akyavaş, B. (1993). *Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

¹⁸ Meryatak, A. (2005). Nişli Mehmed Ağa'nın Rusya Sefareti ve Sefaretnamesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ali Açık), Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. iii.

¹⁹ Çakı, F. (2011). s. 23.

- Beydilli, K. (2007). Sefaret ve Sefaretnâme Hakkında Yeni Bir Değerlendirme. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 30(30), 8-30.
- Beydilli, K. (2009). Sefaretnâme. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: 36) İçinde (s. 289-294). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çakı, F. (2011). Türk Sosyolojisinde Bir Geleneksel Düşünce Kaynağı Olarak Sefaretnâmeler: Kapıcıbaşı Nişli Mehmet Ağa'nın Rusya Sefaretnamesi Örnek Olay İncelemesi. *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 15-29.
- Çetinkaya, N. (2011). Matbaanın Osmanlı Eğitim Tarihindeki Yeri ve Önemi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Prof. Dr. Mehmet İpçioğlu), Konya: Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Emecen, M. F. (2018). Matruşka'nın Küçük Parçası: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Dönemi ve "Lale Devri" Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 52(52), 79-98.
- Meryatak, A. (2005). Nişli Mehmed Ağa'nın Rusya Sefâreti ve Sefâretnâmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ali Açık), Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özcan, A. (2007). Pasarofça Antlaşması. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: 34) İçinde (s. 177-181). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Polatçı, T. (2011). Osmanlı Batılılaşmasında Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Paris Sefaretnamesi'nin Önemi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 249-263.
- Shaban, A. A. A. ve Çay, E. (2013). XVIII. Yüzyılda Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Fransa'ya Bakışında Kültürlerarası Değerlendirme. *Turkish Studies*, 8(10), 1-16.
- Şahin, E. (2007). Edebî Bir Tür Olarak Klasik Edebiyatımızda Sefaretnâmeler. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 0(33), 61-68.
- Tuncer, H. (1984). Viyana Sefaretnamesi. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 4(2), 99-105.
- Unat, F. R. (1968). *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ürkündağ, A. (2006). Ahmed Dürri Efendi'nin İran Sefaretnamesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Doç. Dr. H. Mustafa Eravcı), Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 6 - Number: Special Issue (Özel Sayı) 2, p. 47-52, May 2022

Tarih, Tarihçi ve Sosyal Medya: Prof. Dr. Bayram Bayrakdar* *History, Historian and Social Media: Prof. Dr. Bayram Bayrakdar*

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1020071>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
06.11.2021

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
02.04.2022

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
31.05.2022

Asya Studies

Dr. Öğr. Üyesi Türkan Başıyğit
turkanbasyigit@gmail.com

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0003-3279-7715>

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu alışma için herhangi bir çıkar atışması bildirilmemiştir. Bu alışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Öz

20. yüzyılın en önemli icatlarından biri internettir. İnternetin hayatımıza girmesi ile kullanım alanı ve teknolojik dönüşümü yaşamlarımızı ve alışkanlıklarımızı önemli ölçüde değiştirdi. Bilgisayarlar çok büyük cihazlarken sadece bilim dünyasında kullanılıyordu. Zaman içerisinde bilgisayarlar küçülüp evlerimize girmeye başladı. Bu süreci daha sonra bilgisayarların akıllı telefonlar aracılığıyla ceplerimize girmesi izledi. İnternet aracılığı ile bu cihazlarla evlerimizden dünyanın her yerine anında ulaşırken iletişim haberleşme biçimleri de önemli ölçüde değişime uğruyordu. İnsan sosyal bir varlıktır ve tarih boyunca iletişim insanlar için önemli olmuştur. Mağara duvarlarına resim çizmekle başlayan mesajlaşma günümüzde internet ile birlikte bambaşka bir şekil aldı. İnternet öncelikle bilim dünyasında bilgisayarlar arasında bağlantı sağlamak için 1960'lardan itibaren kullanıldı. İnsanlık tarihinin gelişimi hiç kuşkusuz ki insanın özgürleşmesi aklının önündeki tüm engellerin ortadan kalkması ve bilginin üretilmesi ile doğru orantılıdır. Tarih insanın özgürleşme mücadelesi kadar bilgini üretilip yayılmasının da mücadelesidir. Mağara duvarlarında resimlerle başlayan bilginin başka insanlarla paylaşımı süreci yazının bulunması ile değişti. İnsanlık haberleşmek için, dumandan, haber güvercinlerinden günümüzde geldiği internet teknolojisi ile İnternetin hayatımıza girmesi ile birlikte sosyal medya geleneksel medya iletişim araçlarının yerini almıştır. Tarih bilimi geçmişi inceleyen bir bilim dalıdır. Gelişen teknoloji ile birlikte tarihçiler de arşivlere ulaşma, belge ve bilgilerin toplanmasında bilgisayarın ve internetin sağladığı kolaylıklardan yararlanmaktadır. Ayrıca tarihçiler, tarihsel belgelerin geniş kitlelere aktarılmasında geleneksel yöntemlerin yanında yeni akım medyadan yararlanmaya başladı.

Bu makalenin amacı son yıllarda etkin olarak kullanılmaya başlanan sosyal medya ve onun fikir esasında önemli paylaşım alanı olarak kullanılan Twitter'in tarih biliminde ve tarihçiler arasında kullanılış biçimini Prof. Dr. Bayram Bayrakdar örneğinde incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Bayram Bayrakdar, Twitter, İnternet, Sosyal Medya, Tarih

Abstract

One of the most important inventions of the 20th century is the internet. With the introduction of the Internet into our lives, its usage area and technological transformation have changed our lives and habits significantly. When computers were very large devices, they were only used in the scientific world. Over time, computers started getting smaller and entering our homes. This process was followed by computers entering our pockets via smartphones. While we were able to reach every part of the world from our homes instantly with these devices via the Internet, the forms of communication were also undergoing significant changes. Human is a social being and communication has been important for people throughout history. Messaging, which started with drawing pictures on cave walls, has taken a completely different shape today with the internet. The Internet was primarily used in the scientific world from the 1960s on to connect computers. The development of human history is undoubtedly directly proportional to the liberation of man, the removal of all obstacles to his mind, and the production of knowledge. History is a struggle for the production and dissemination of knowledge as much as the struggle for freedom of man. The process of sharing information with other people, which started with pictures on the cave walls, changed with the discovery of writing. Social media has taken the place of traditional media communication tools with the internet technology that humanity has come to today from smoke and news pigeons to communicate, and the internet has entered our lives. History is a science that studies the past. Along with the developing technology, historians also benefit from the convenience of computers and the internet in accessing archives and collecting documents and information. In addition, historians began to benefit from the new stream media in addition to traditional methods in transferring historical documents to large masses.

The aim of this article is to explain the use of social media, which has been used effectively in recent years, and Twitter, which is used as an important sharing area in terms of ideas, in the science of history and among historians. Dr. It is to examine in the example of Bayram Bayrakdar.

Keywords: Bayram Bayrakdar, Twitter, Internet, Social Media, History

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Başıyğit, T. (2022). Tarih, Tarihçi ve Sosyal Medya: Prof. Dr. Bayram Bayrakdar. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 6(Special Issue / Özel Sayı 2), 47-52.

GİRİŞ

İnternet öncelikle bilim dünyasında bilgisayarlar aracılığı ile bağlantılar sağlarken zaman içinde boyutları küçüldü. Bilgisayarlar evlere girdi. 21. yüzyılda telefonlar, Bilgisayar fonksiyonlarını cebe taşımasıyla birlikte teknolojinin insan yaşamı alışkanlıkları medya ve iletişim üzerinde yepyeni alışkanlıklar oluşturduğunu görüyoruz.

Aydınlanma Çağı olarak nitelendirebileceğimiz aklın özgürleşmesi, bilimsel gelişmeler önündeki pek çok engeli kaldırdı. Bunun sonucu, Sanayi Devrimi ve sonrasındaki gelişmeleri sağlayan teknolojik devrimdir. 20. yüzyılda teknolojik devrimin hızlanması ve tüm yüzyılları geçmesinin temel unsurlarından biri ise hiç kuşkusuz internettir. İnternetin tarihçesi 1962 yılına kadar gitmektedir. J. C. R. Licklider'in Massachusetts Institute of Technology'de (MIT) tartışmaya açtığı "Galaktik Ağ" kavramı ile başladı. 1969 yılına gelindiğinde ilk bağlantı, dört merkezle gerçekleştirilerek ana bilgisayarlar arası bağlantılar ile internetin ilk şekli ortaya çıkmış oldu.¹

İLETİŞİMDE FARKLI BOYUT: YENİ MEDYA

Tarih boyunca insanlar ve toplumlar arasında bir mesajlaşma ihtiyacı oldu. İnsan düşünüp üretmeye başladıktan sonra bu bilgisini diğer insanlarla paylaşmak istedi. En ilkel mağara duvarları yazılarından günümüz son sürat teknoloji iletilen bilgilere kadar, temel amaç hep mesajın taşınması olmuştur. Mağara resimleriyle başlayan yazının bulunması ile farklı bir boyuta taşınan iletişim mesajlaşma uygarlık tarihinin gelişiminin yol haritasını oluşturmuştur. İnsanın özgürleşme hikayesi mesajlarını özgürce yayabilmesiyle paralel gelişmiştir. Görsel ve yazılı sanatlar, edebiyat, siyasi yazılar gazete, kitap farklı basım araçlarıyla iletişimin farklı dönemlerde insanlar arasında yayılmasını sağladı. İşte bu bağlamda bilginin taşınması günümüz itibarı ile "yeni" ortamlar/mecralar ile taşındığından dolayı "Yeni Medya" kavramı ortaya çıktı.² İnternet öncelikle bilim dünyasında bilgisayarlar aracılığı ile bağlantıları sağlarken zaman içinde boyutları küçüldü. Bilgisayarlar evlere girdi. 21. yüzyılda telefonların ve bilgisayarın fonksiyonlarının cebe taşımasıyla birlikte teknolojinin insan yaşamı alışkanlıkları medya ve iletişim üzerinde yepyeni alışkanlıklar oluşturdu.

Medya tarih boyunca insanlığın haberleşme iletişim aracı olmuş; teknolojik devrim, kentleşme olgusu ile birlikte kitlelerin iletişimi için çok daha önemli hâle gelmiştir. Bir yandan haber alma, diğer yanda ise propaganda aracı olarak farklı boyutlarda kullanıldı. Geleneksel medya olarak nitelendirilen bu dönemde haber yayılırken etkileşim söz konusu değildi. 21. yüzyılda bunun değişeceği ve geleneksel medyanın sahneyi yeni medyaya bırakacağı habercisi olan 2011 yılı Ekim ayında gerçekleştirilen iki konferans, aslında medyanın gittiği yönü gösteriyordu. 05 Ekim 2011 tarihindeki "Yeni Medya Düzeni Konferansı" ve 13 Ekim 2011 tarihinde gerçekleştirilen "Yeni Dünya Düzeni: Tam Şeffaflık temalı Digital Age Konferansı" hem isimleri hem de isimlerinin de ötesinde katılımcıları ile 21. yüzyılın yeni bir yüzyıl olmasının ötesinde, iletişim ve teknoloji çağı olarak yeni bir dünyanın başlangıcını ispatlar niteliktedir.³ Değişen dijitalleşen bilginin hızla yayıldığı bu dünyada artık sadece bilgiyi yaymak değil sonuçlarını hemen almak önem kazandı. Mesaj vermek ve yanıtı almak iletişim kurabilmek yeni medya ile çok daha kolay hale dönüşüyordu. Eski dönemlerin aksine yönetenlerle yönetilenler arasındaki sınırlarda yeni medya ile yıkılıyordu. Yönetenler yeni medya ile kendilerini anlatırken yorumlar ile yönetilenlerde yöneticilere aracısız ulaşabilme imkanına ulaştı. Yeni dünya düzeninin en somut göstergelerinden birisi yeni medya ve onun en önemli araçlarından biri olan sosyal medya oldu.

BİR İLETİŞİM ARACI OLARAK SOSYAL MEDYA

Yeni medyanın en önemli mecralarından biri olan sosyal medya, geleneksel medya uygulamalarından farklı olarak etkileşim imkânı sağlamaktadır. Medya, içerik alıcısı ile içerik üreticisi arasında iletişimi kolaylaştırmaktadır. Okuma, izleme, yanıtıma gibi sebeplerle günden güne daha çok tercih edilmekte ve geleneksel medyanın tahtına oturmaktadır. Tüm bunlara ek olarak sosyal medya gündelik hayattaki etkisi sebebiyle sosyalleşmemizi sağlarken geleneksel medya gibi kültürel, sosyal ve siyasal tercihlerimizi de şekillendirmektedir.⁴

¹ İnternet tarihçesi için bkz. Burunmaz, Barış, (2014) "Yeni Medya Eski Medyaya Karşı: Savaşı Kim Kazandı Ya Da Kim Kazanacak?" "Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi, Sayı 4, 7 22-29,

² Burunmaz, Barış, s. 26

³ Barış Burunmaz bu makalesinde eski medya ile yeni medya arasındaki farkları çarpıcı bir şekilde analiz etmiştir, s. 26

⁴ Burunmaz, Barış, A.g.d, s. 26

Toplumu etkisi altına alan sosyal medya, günümüzde özellikle üniversite öğrencileri tarafından oldukça sık kullanılan bir araç hâline gelmiştir. Sosyal medyanın, geleneksel medyanın aksine yukarıda saydığımız özellikleri bu iletişim aracına olan ilgiyi artırarak bu iletişim alanının demokrasiyi geniş kitlelere ulaştıracağı düşüncesi akademik çevrelerce de kabul görmüştür.⁵

Sosyal medyanın kullanıcılara sunduğu en temel özelliklerin başında etkileşim gelmektedir. Sosyal medyada etki ve tepki aynı anda karşılıklı olarak gerçekleşmektedir. Dolayısıyla sosyal medya tek yönlü değil, çift yönlü bir işleyiş özelliğine sahiptir.⁶ Bu sebeple hızla toplumun her katmanından ve her eğitim seviyesindeki insanı tarafından benimsenmiştir.

SOSYAL MEDYA ARACI OLARAK TWITTER

Sosyal medya araçları içerisinde Twitter'a yüklenen anlam, toplumsal bir aktör niteliğindedir. Twitter; atılan twitlere yanıt, paylaşım ve favorilere ekleme özellikleri ile karşılıklı bir iletişimi imkân vermektedir.⁷

Twitter hem kurumlar hem de bireyler tarafından ortaya çıktığı tarihten itibaren yaygın bir şekilde kullanılmaya başlandı. Özel ve tüzel kurumlar yaptıklarını kamuoyuyla paylaşmak ve kurumsal kimliklerini anlatmak amacıyla twitter kullanmaya başladı. Sosyal medya ağları, toplulukların oluşmasında ve kaynaşmasında önemli bir adım olduğu gibi kurumların hedef kitleleriyle birer topluluk oluşturabilmesine de imkan tanımaktadır. Bunun yolu ise etkileşimli ve diyaloga dayalı iletişimden geçmektedir. Kurumlar takipçilerinin yanıtına karşılık verdiği ölçüde bu etkileşim daha güçlü olmaktadır. Türkiye'de Twitter'ın kurumlarda kullanımı ile ilgili yapılan bir araştırma makalesinde Sağlık Bakanlığı örneğinde bir değerlendirme yapılmıştır. Bulgulardan elde edilen verilere göre Sağlık Bakanlığı Twitter kanalını tek yönlü bir iletişime dayalı olarak kullanmaktadır. Buradan hareketle Bakanlığın takipçilerinden gelen mesajlara yanıt vermediği ve iletişimi tek yönlü mesaj gönderimi olarak sürdürdüğünü öne sürdüğünü kabul edebiliriz.⁸ Sonuç olarak, Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı, sosyal paylaşım ağı Twitter'da teknik kullanımda yeterince etkili olamamaktadır. Bu etkisiz kullanım, yararlı bilgiler paylaştığı tweetlerine de beklenen ilgiyi görmemesine yol açmaktadır.⁹ Çalışmada da göstermektedir ki kurumlar yeni medya unsurlarını kullanırken ne kadar aktif olursa iletişim ve sonuca ulaşmak çok daha anlamlı olacaktır.

Twitter sadece kurumlar değil ünlü ya da sıradan kişilerinde kendi bloglarını açıp mesajlarını yayabildikleri önemli bir mecra olma özelliğine sahiptir. Diğer sosyal medya unsurlarından ayrılan en önemli özelliği ise mesajların sınırlama nedeniyle kısa ve özlü şekilde anlatılma zorunluluğudur. Twitter nedir? Sorusunun yanıtını şöyle verebiliriz: 140 karakterden oluşan tweet adı verilen internet kısa mesajlarının gönderildiği ve başkalarının mesajlarının okunabildiği bir mikro-blog servisedir.¹⁰ Bu blog servisinin kullanıcıları yazı ağırlıklı olmasından dolayı biraz daha okumuş yazmış entelektüel ağırlıklıdır. Sıradan insanlar ilgi duydukları kurumları kişileri takip edip hemen iletişime geçerken kendi bloglarını oluşturup kendi düşüncelerini mesajlarını paylaşabilmektedir.

PROF. DR. BAYRAM BAYRAKDAR'IN ÖZ GEÇMİŞİ

Prof. Dr. Bayram Bayraktar 1952 yılında Kayseri'de doğdu. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yeniçağ Tarihi Bölümü'nden 1974 yılında mezun oldu. 2001 yılında profesörlüğe yükseldi. Birçok yurtdışı gezisinde bulunarak araştırmalar yaptı. Alman arşivlerini inceleme fırsatı buldu. Dokuz Eylül Üniversitesi'ndeki görevi (1991-2001) sonrasında mezun olduğu ve de memleketi olan Kayseri'ye döndü. Erciyes Üniversitesi'nde göreve başladı. Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Tarih Felsefesi, İkinci Dünya Savaşı Tarihi, konularında Lisans ve Lisansüstü öğrencilerine dersler verdi. Bayram

⁵ Kılıç, Çetin, (2015), Gündem Belirleme Kuramı Çerçevesinde Siyasal Karar Verme Sürecine Sosyal Medya Etkisinin İncelenmesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Anabilim Dalı Medya ve İletişim Sistemleri Yüksek Lisans Programı, Yüksek Lisans Tezi İstanbul, s. 156

⁶ Kılıç, Çetin ağı s. 54

⁷ Günseli Bayraktutan, Mutlu Binark, Tuğrul Çomu, Burak Doğu, Gözde İslamoğlu, Aslı Telli, Aydemir Bilig, (2014) "Siyasal İletişim Sürecinde Sosyal Medya ve Türkiye'de 2011 Genel Seçimlerinde Twitter Kullanımı", KIŞ, SAYI 68, s. 59-96

⁸ Karaçor, Süleyman, (2009). Yeni İletişim Teknolojileri, Siyasal Katılım, Demokrasi", Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Manisa, Cilt: 16, No: 2, 121-131

⁹ Yıldırım, Ali, (2014) Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik dergisi, "Bir Halkla İlişkiler Aracı Olarak Twitter: T.C. Sağlık Bakanlığı Örnek İncelemesi, C.2, s.4 ,234-253

¹⁰ Dünyanın en popüler sosyal ağlarından biri olan Twitter, San Francisco'da kurulmuştur. Fikrin sahibi Jack Dorsey in attığı ilk tweet 21 Mart 2006'dadır. 25 Nisan 2011'de Türkçe destek gelmesi ile Türkiye'de kullanım hızı da artmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.brandingturkiye.com/twitter-tarihi-twitter-nedir-nasil-kullanilir-ne-ise-yarar/>

Bayrakdar'ın çok sayıda bildiri ve makalesi bulunmaktadır. Yazdığı kitapların başlıkları şöyledir.1878 Berlin Kongresi'nden Günümüze Ulus Devletlerin İnşa Sürecinde Büyük Güçler ve Türkiye, Atatürk İlkeleri ve Türk İnkılap Tarihi, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayvalık Tarihi, Rus General Mayevsky'nin Türkiye Gözlemleri, Çağdaş Türkiye Tarihi olarak sayılabilir.¹¹

PROF. DR. BAYRAM BAYRAKDAR VE TWİTTER

Prof. Dr. Bayram Bayrakdar Twitter kullanmaya 2013 yılı Mayıs ayında başladı. Bu süreçte @bayrambayrakda9 kullanıcı adıyla 130 tweet attı. Daha sonra Eylül 2020'de @bayrambayrakd11 isimli yeni bir hesap açtı. Kendisini “eş, baba, dede, T.C. vatandaşı” olarak tanımlıyordu. 149 takip, 46 takipçisi olan bu hesap daha aktif kullanılmaktadır. İlk tweeti 10.04.2020'de Ümit Özdağ'ın bir tweetidir. Bu bir tarihçi için son derece anlamlıdır. Boğazlayan Kaymakamı millî şehidimiz Kemal Bey hakkındadır.

“Haysiyetli bir Türk aydını, bürokrati emperyalizm ve iş birlikçileri tarafından şehit edileli 101 sene oldu. Katilleri unutuldu, Kemal Bey millî vicdanda yaşıyor.”

17.04.2020'de attığı retweet ise History Studies Dergisi'nin tarih dergisinin anma sayısının tanıtımı üzerinedir. Osman Köse'nin tweetini yayımlayarak bir tarih dergisi “History Studies Dergisinin bu ayki sayısını yakın zamanda ahirete irtihal eden arkadaşımız Doç. Dr. İlknur KARAGÖZ ansına ayırdık. Bu vesileyle arkadaşımıza Allah'tan rahmet diliyoruz mekânı cennet olsun.” (<http://historystudies.net>) paylaşımında bulunmuştur.

Türkiye'de tarih bilimindeki en tartışmalı konulardan birisi hiç kuşkusuz ki II. Abdülhamid'dir ve Türkiye gündeminde sık sık yer alır. Bu tartışmalara tarihçi titizliği ile dâhil olan Bayram Bayrakdar konu ile ilgili 07.07.2020'de 2 tweet paylaşmıştır:

“Türkiye, doğru konuları doğru zamanda tartışmıyor çoğu kez. Bunlardan biri Abdülhamit'tir. Kimileri İttihatçı geleneği öteleyerek içinde Türkü olmayan Abdülhamit'in Türk imparatorluğuna sığınma peşindeler; ancak tarih, bürokrasisini ve sosyolojisini kaybeden yapıyı tasfiye etmiştir” (07.07.2020).

“Abdülhamit'i tasfiye eden İttihatçı geleneği de Balkan Savaşları'ndaki tutumu nedeniyle kıyasıya eleştirmek gerekir; çünkü tüm Balkan yıkımı, Selanik ve Midilli'nin kaybına neden oldular. İttihatçılığa, milliyetçiliği dayatan Mustafa Kemal, Karabekir, Rauf, İnönü vb.nin teşkilatıdır” (07.07.2020).

Türkiye gündeminin değişmeyen konularından birisi de hiç kuşkusuz ki Atatürk'tür. Bazen ülke gündeminde herhangi bir olay karşısında toplum Atatürk dönemine olan özlemini dile getiri. Bazen Atatürk'e bir saldırı olduğunda taraflar görüşlerini burada dile getirir. Bayram Bayrakdar Atatürk ve Atatürkçülük üzerine çok sayıda tweet attı:

“Atatürkçü düşünce, adam olmak, dilini, geleneklerini, dünya görüşünü ve kültürünü soluduğumuz Türk toplumunun öğrencisi olmak, onu onurla temsil etmek, ona karşı sorumlu ve borçlu olmak ve sürekli kendini yenilemektir! Asla baş eğmemek ve pes etmemektir! İnsanlığın da gereğidir!” (10.10.2020).

“Bir milletin kültür düzeyi, üç safhada “devlet”, “düşünce” ve “ekonomideki çalışma ve başarılarının” özüyle ölçülür.” Atatürk, ahlaklı bir toplumun nasıl başarılı ve uygar bir toplum olacağını ipuçlarını göstermiştir. Adam olmak için namusluca iş bölümü ve organizasyon!..” (18.12.2020).

Atatürk dönemi okutulan tarih kitapları ve Medeni Bilgiler Kitabı hakkında ise farklı tarihlere şunları yazacaktır:

“Tarih bilinci; en yakın tarihî olayları göz ardı edip uzak geçmişlerde yaşamak değildir. En uzak geçmiş de dâhil özellikle yakın geçmişi bugünün insanı ve genç kuşaklar için yeniden yorumlamaktır. Atatürk döneminde yazılan 4 cilt Tarih kitabı tüm zamanları kapsar. 4'sü Cumhuriyet” (26.08.2020).

“Medeni Bilgiler kitabında Atatürk "bir devletin dayandığı esaslar; 'bağımsızlığı tam ve kayıtsız, şartsız millî egemenlikten' ibarettir.” der. “Egemenliğin tek meşru kaynağı ve sahibi millettir. Yöneticiler, geçici bir süre için egemenliği kullanma yetkisine sahiptir.” “Medeni Bilgiler [MB]” (03.01.2021).

Tweetler diğer sosyal platformlardan biraz daha farklıdır. Yazı karakteri sınırlıdır, bununla birlikte etki alanı çok daha fazladır. Özellikle politika oluşturmada ve kamuoyu yaratmada etkin olan bir platformdur. Bayram Bayrakdar dış politika konusunda çok sayıda tweet atmıştır. Dünya kamuoyunun gündeminde olan Azerbaycan, Ermenistan, Kıbrıs, Doğu Akdeniz konusunda Rusça, İngilizce ve Türkçe

¹¹ Uzun yıllar Bayrakdar soyadını kullandı. Bu nedenle kitaplarının bir kısmında da soyadı Bayrakdar'dır. Daha sonra nüfus değişikliği sırasında nüfus kütüğünde Bayrakdar olduğu için böyle kullanmaya başladı. Kendisi ile yapılan 24.01.2022 tarihli görüşmede kendisi ifade etmiştir.

olmak üzere üç dilde tweet atmıştır. 28 Ağustos 2020’de attığı tweet tarihçi bakış açısıyla bugünün politikalarının değerlendirilmesine güzel bir örnektir:

“Avrupa Birliği [AB]; 1878’in Berlin Antlaşması’ndaki AVRUPA olmadığı gibi bugünün Türkiye’si de 1878’in Osmanlı İmparatorluğu değil. Yunanistan’ı “mayın eşeği” olarak Doğu Akdeniz’de Türkiye’yi provoke etme girişimi, AB ve Yunanistan için bedeli çok ağır olur. AB’nin tutumu BMK’ye uygun olmalıdır!..” (28.08.2020).

“The EU is not Europe in the Berlin Treaty of 1878, nor is today's Turkey the Ottoman Empire of 1878. Any attempt to provoke Turkey in the Eastern Mediterranean as a "mine donkey" would be too costly for the EU and Greece. The EU's position should be in line with the UNC!..” (28.08.2020).

“ЕС-это не Европа в Берлинском договоре 1878 года, и сегодняшняя Турция-не Османская империя 1878 года. Любая попытка спровоцировать Турцию в Восточном Средиземноморье в качестве "шахтного осла" обойдется ЕС и Греции слишком дорого. Позиция ЕС должна соответствовать позиции ООН!..” (11.11.2020).

“Türkiye; Azerbaycanlı kardeşlerimizin ordusunu en modern, teknik ve strateji ile yapılandırmış! Yaklaşık 25 yıllık süreçte Azerbaycan ordusunun vuruşkanlığını başta Ermenistan, kimi ülkeler test etmiş oldu! Neyi, nasıl başardığını göstererek gelişim ve kalkınmasını sürdürecektir!..” (11.11.2020).

Bayram Bayraktar tarih ve tarihçilik dışında bir aydın sorumluluğu ile ekonomi, siyaset, dış politika, sağlık ve pek çok konuda paylaşımlar yapmıştır¹². Üniversite ve eğitim sorunları üzerine de paylaşımları bulunmaktadır. Tarih dışında dış politika, eğitim, üniversite, dünyayı sarsan salgın, ekonomi başlıklarında toparlayacağımız çok sayıda tweet aracılığıyla güncel ve tarihi, teknolojik bir araçla buluşturmaktadır.

SONUÇ

Dünya dijital çağa hızla evriliyor. Geçmişteki iletişim araçları ile son derece sınırlı bir kitleye ulaşılırken günümüzde internetin sağladığı imkânlar ve onun araçları olan sosyal medya ile bilgi, hızla ve çok daha geniş kitlelere ulaşıyor. Sosyal bilimler içinde tarih ve tarihçilerin de geleneksel yöntemlerin dışında bu mecralardan yararlanarak araştırmalarını yapmaları arşivlere ve belgelere internet üzerinden ulaşmaları bir hayli kolaylaştı. Bayram Bayraktar’ın doktora tezini hazırladığı dönemlerde tarihçilerin Türkiye’de bilimsel çalışmalar için arşiv çalışması yapmak amacıyla İstanbul’a, Ankara’ya gidip epey mesai harcaması gerekiyordu. Yurt dışındaki arşivlere ulaşma ise bir tarihçi için çok daha uzak bir hayaldi. Günümüzde artık bir tuş kadar yakınlaşan arşivleri internet üzerinden taramak, belge almak son derece kolaylaşmıştır.

Tarih bilimi toplumda hep merak uyandırmıştır. Özellikle belli konularda insanların merakı arttıkça bunlar üzerinden tarih biliminin yöntemlerini almamış alaylı diye tabir edebileceğimiz günümüz araştırmacı yazarları kalem oynatmakta ve toplumu bazen eksik bazen yanlış bilgilerle yalan bir tarihe inanır noktaya getirmektedir. Tarihçiler bilim insanı titizliği ile yaptıkları çalışmalarını ne yazık ki sadece sempozyumlar, konferanslar, dersler bağlamında sadece akademik çevrelerle paylaşmaktadır. Önemli bilimsel çalışmalar dar bir entelektüel çevrede kalmaktadır. Bu nedenle bilimsellikten uzak popülist söylemleri olan ve günü kurtaranlar iletişim araçları ile toplumda tarih üzerinden daha kolay algı yaratabilmektedir. Günümüzün iletişim araçları tarihçiler tarafından daha çok kullanılmaya başladıkça bilimsel bilgi kirkliliği de o ölçüde azalacaktır. Geçmişten beri gelen bu eksiklik bir nebze internet aracılığı ile ortadan kalkmaktadır. Bloglar, sayfalar, Tweeter, Youtube gibi sosyal medya mecralarında etkin olmaları toplumla bilimin buluşturulması açısından son derece önemlidir.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma için etik kurul beyanı gerekmemektedir.

¹² Doktora tezini hazırladığı dönemlerde öğrencisi olma şansına sahip olduğum Bayram Bayraktar o dönemde henüz Türkiye’de baskısı olmayan Halil İnalçık hocanın The Ottoman Empire kitabından derste çeviriler yapar ve bizlere bambaşka ufuklar açardı. Çok sık kullandığı bir cümle ise hâlâ kulaklarımdadır “gençler ilmin sonu yoktur”. Hocamızı kendi kuşağı içerisinde değerlendirdiğimizde interneti ve onun biraz daha düşünce platformu diyeceğimiz Tweter’i aktif olarak kullanarak o sınırsız ilim yolculuğunda bilim insanı titizliğiyle yolculuk yapmaktadır.

KAYNAKÇA

- Burunmaz, B. (2014). Yeni Medya Eski Medyaya Karşı: Savaşı Kim Kazandı Ya Da Kim Kazanacak? *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 0(7), 22-29.
- Günseli, B. T.; Mutlu, B.; Tuğrul, Ç.; Burak, D.; Gözde, İ.; Aslı, T. ve Aydemir, B. (2014). Siyasal İletişim Sürecinde Sosyal Medya ve Türkiye’de 2011 Genel Seçimlerinde Twitter Kullanımı. *0(68)*, 59-96.
- Karaçor, S. (2009). Yeni İletişim Teknolojileri, Siyasal Katılım, Demokrasi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 16(2), 121-131.
- Kılıç, Ç. (2015). Gündem Belirleme Kuramı Çerçevesinde Siyasal Karar Verme Sürecine Sosyal Medya Etkisinin İncelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Engin Çağlak), İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, A. (2014). Bir Halkla İlişkiler Aracı Olarak Twitter: T.C. Sağlık Bakanlığı Örnek İncelemesi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 2(4), 234-253.
- <https://www.brandingturkiye.com/twitter-tarihi-twitter-nedir-nasil-kullanilir-ne-ise-yarar/> arşivinden 20.01.2021 tarihinde erişildi.
- Bayrambayrakd11@twitter.com arşivinden 07.07.2020 tarihinde erişildi.
- Bayrambayrakd11@twitter.com arşivinden 10.10.2020 tarihinde erişildi.
- Bayrambayrakd11@twitter.com arşivinden 18.01.2020 tarihinde erişildi.
- Bayrambayrakd11@twitter.com arşivinden 26.01.2020 tarihinde erişildi.
- Bayrambayrakd11@twitter.com arşivinden 28.08.2020 tarihinde erişildi.
- Bayrambayrakd11@twitter.com arşivinden 28.08.2020 tarihinde erişildi.